

Tartalom

Karikatúra

- Argejő Éva :
[A politikai karikatúrák a rendszerváltás után](#)7-18 [49.63 kB - HTML]
- Vörös Kati :
[Budapesti Buleváron. A "zsidó" fogalmi konstrukciója és vizuális reprezentációja a magyar élclapokban a 19. század második felében](#)19-43 [127.68 kB - HTML]
- Takács Róbert :
[Nevelni és felkelteni a gyűlöletet. A Ludas Matyi karikatúrái az 1950-es években](#)45-60 [89.25 kB - HTML]

Politika

- Terestyéni Tamás :
[Vizsgálat a "Vasárnapi Újság" című rádióműsorról](#)63-84 [92.62 kB - HTML]

Piac

- Juhász Gábor :
[Az országos minőségi napilapok piaca, 1990-2002](#)87-102 [84.95 kB - HTML]
- Tania Gosselin :
[Mi határozza meg a helyi médiumok számát? Magyarország, Lengyelország, Románia és Lettország összehasonlító vizsgálata](#)103-118 [91.01 kB - HTML]
- Zizi Papacharissi :
[A virtuális szféra. Az internet mint a társadalmi nyilvánosság tere](#)121-137 [83.16 kB - HTML]
-

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2003 tavasz

Karikatúra

[Argejő Éva:](#)

A politikai karikatúrák a rendszerváltás után

A magyar politikus férfi, tehetetlen, hozzá nem értő alak, közéleti zaklató, demagóg szónok, megélhetési politikus. Számára saját anyagi boldogulása az elsődleges, a köz gondjai csak másodlagosak. A politikai életben a nők csupán mellékszereplők, akik feleségként, anyaként hallgatják a közügyekben eljáró férjüket, gyermeküket. Ha nagyritkán bekerülnek is a törvényhozásba, női mivoltukat akkor sem tudják levetkőzni. Legalábbis ezt gondolhatja az, aki a rendszerváltás után (1990 és 2002 között) keletkezett politikai karikatúrákból szerzi minden ismeretét.

Magyarországon 1945 után a politikai karikatúra műfaja csak néhány évig virágzott. A koalíciós időszakban még több satirikus lap is helyt adott a politikai és a társadalmi élet visszásságaival foglalkozó rajzoknak, népszerű volt a kisgazdapárt lapja, a *Szabad Száj*, kedvelt volt a *Fűrés*, a *Pesti Izé* és számtalan, később elhíresült karikatúra jelent meg a *Demokrácia* című lap hasábjain vagy a *Ludas Matyi*ban is. Az ötvenes évek légköre azonban megfojtotta ezt a jól indult kezdeményt. Karikatúrákat ugyan ekkor is több újság közölt, ám a satirikus lapok közül egyedül a *Ludas Matyi* maradhatott fenn, maguk a rajzok sematikusak lettek, lényegében csak a pártpropaganda követelményeinek feleltek meg. A sajtóirányítás 1956 utáni átalakulása, majd folyamatos változása a politikai karikatúra műfajára is hatással volt. Az agitációs célzatú, propagandisztikus rajzok mellett egyre nagyobb számban jelentek meg valódi satirikus ábrázolások. Magyarországon – mindezek ellenére – a politikai karikatúra mint műfaj csak a rendszerváltás után, az 1990-es évek elejétől nyerte vissza szellemi és kifejezésbeli teljességét.

Tanulmányomban¹ azt próbálom bemutatni, hogy ez a „magára találás” milyen módon történt. Megkíséreltem felépíteni a rendszerváltás óta eltelt 13 év írott sajtójának a politikai karikatúrákból kibontakozó társadalomképét, bemutatni azt, hogy a rendszerváltást követő politikai-társadalmi események közül mely történések szolgáltak a humor forrásául, miként jelent meg a rajzokon az új politikai-társadalmi intézményrendszer, az újonnan alakult pártok tevékenysége, a mindenkori kormány és ellenzéke működése, és hogyan változott az ismert politikusok „karikatúraarculata”. Ennek érdekében a *Népszabadság*, a *Népszava*, a *Magyar Nemzet*, a *Magyar Hírlap*, az *Új Magyarország*, a *Hócipő* és a *Ludas Matyi* hasábjain az 1990. január 1. és 2002. április 20. közötti időszakban megjelent politikai karikatúrákat tanulmányoztam, és összesen 4345 ilyen ábrázolást dolgoztam fel számítógépes tartalomelemzéssel.

A karikatúra-történetek környezete

Politikai karikatúránk között elenyésző számú az univerzális jelentést hordozó rajz, az, amelyik az addig uralkodó két világhatalom egyikének bukását és egy új világrend kialakulását elvont tér-idődimenzióban mutatta. Míg a kelet-európai régióban a lengyel politikai karikatúrákat inkább az elvontabb, modellszerű ábrázolás jellemzi, a magyar politikai karikatúrák – úgy is fogalmazhatunk – a „magyar talajban gyökereznek”. Ha ugyanis karikatúránkat magyar történelmet nem ismerő idegenek nézegetnék, vajmi keveset értenének meg a történelmi utalások és vizuális jelrendszerek sajátos szövevényébe ágyazott jelenetekből. A helyszín hangsúlyozottan Magyarország, s ezt a nemzeti és pártjelképek, a szimbolikus épületek és terek vagy a túlhangsúlyozott (magyaros) öltözet ironikus megjelenítése is alátámasztja. Emellett persze megjelenik a nemzetközi környezet is: ezek a rajzok a szovjet csapatkivonáshoz, a szomszédos országokhoz fűződő kapcsolatainkhoz, a NATO-hoz és nem utolsósorban az Európai Unióhoz való csatlakozásunk előkészületeihez kötődnek. A karikatúrák ez utóbbi csoportja annyiban tér el a „nyers magyar valóságot” megjelenítő rajzoktól, hogy ezeken a helyszínen (azaz Európa) többnyire idealizált, számunkra elérhetetlennek tűnő régióként jelenik meg.

A társadalmi nem

Politikai karikatúránk világa jellegzetesen férfivilág: férfiak művelik, a férfiak világáról szól és a férfiertékek dominálnak benne. A rajzokon jelen vannak ugyan a nők is, de csak mellékszereplőként. (A rendszerváltás utáni írott sajtó politikai karikatúráiban megjelenő közel 5000 szereplőjének csupán töredéke nő.) Ez természetesen összefügg azzal a ténnyel, hogy Magyarországon magát a politikát jórészt férfiak művelik, ők politikai életünk reprezentánsai. A karikatúrák tehát a valóságnak megfelelően ábrázolnak többségben férfiakat.

Népszabadság, 2001. 09. 11.

Még ennél is rosszabb képet kapunk, ha a számszerűsége túl a nők megjelenésének jellegét vizsgáljuk. A karikatúrák sugallata szerint életük kitüntetett színtere az intimszféra, a család és a szomszédok körének zárt univerzuma, míg a külvilág – és így a politika világa is – számukra legtöbbször a váratlan és kiszámíthatatlan események színhelye. Míg a férfiak családi szerepeikben, férjként és apaként kis számban jelennek meg, addig a nők leginkább feleségként, anyaként és a világ dolgait a szomszédasszonnyal megbeszélő háziasszonyként szerepelnek. A nők jórészt a férfiak jelentéktelen szereppartnerei: mint „átlag magyar feleségnek” a férfiak nekik mesélik el fontosnak vélt gondolataikat, politikusként az aznapi parlamenti eseményeket, vezetőként pedig munkahelyi gondjaikat. Ha viszont egy karikatúrán például női (parlamenti) képviselő szerepel, bizonyosra vehető, hogy a politikai kontextuson túl, de leginkább ahelyett, valami személyes, „emberi” megnyilvánulásnak is tanúi lehetünk.

Karikatúráink szexista világképe megkövesedett, a modern világból egyre inkább kivesző szerepstruktúrákat közvetít az olvasóknak. A nemek közötti egyenlőtlenséget mutatja az az egyetlen téma is, amely kapcsán többségben nők jelennek meg. A gyors politikai-társadalmi átalakulás révén életre kelt gazdasági-politikai elit egy jelentős része, az „úrgazdagok” reprezentánsai leginkább „úrinnők”, akik időnként bizonytalan szerepfelfogással és nem ritkán súlyos szerepzavarral küszködve jelenítik meg a műveletlen parvenüség mulattató fonákságait.

A politikusok

A rendszerváltás után született politikai karikatúrák háromnegyed része közvetlenül a politikai intézményrendszer működéséhez: leginkább az éppen hatalmon lévő kormányhoz és ellenzékéhez, illetve az önálló arculattal megjelenő pártokhoz kötődik. Az ezeken a rajzokon leggyakrabban felbukkanó szereplőtípus a „no name” politikusé. A vizsgált karikatúrák egyik sajátossága ugyanis éppen a „névtelen-arctalan hősök” nagyszámú szerepeltetése: a közel 5000 karikatúra-szereplő majdnem egyharmad részét ők adják.

Ez a figura mindhárom kormányzati ciklusban leggyakrabban a *Magyar Hírlap* és a *Népszava* hasábjain jelent meg; kisebb részben a főként közéleti témákkal foglalkozó *Népszabadság*-karikatúrákban, és szinte elhanyagolható mértékben a *Magyar Nemzet*ben, illetve az *Új Magyarországn*ban. Leggyakoribb megjelenési formájában „a” parlamenti képviselő, aki tipikusnak gondolt közéleti attitűdök, politikai magatartásminták hordozója.

Ha a magyar politikus „ideáltípusát” a politikai karikatúrák alapján határozzuk meg, meghökkentő kép tárul elénk. „A” magyar politikus természetesen férfi: megélhetési politikus, akinek saját anyagi boldogulása az elsődleges, a köz gondjai csak ezután következnek. Számtalan karikatúra foglalkozik azzal a jelenséggel, hogy míg a Parlamentben az ország sorsát meghatározó fontos kérdések megszavazása időnként csak nagy nehézségek és „betartások” árán sikerül, addig „a” politikusok javadalmazásukat mindig elsőre, „csont nélkül” megszavazzák. A vitriolos rajzok tanúsága szerint kormányváltások után a volt képviselők komoly végkielégítésekkel távoznak a Parlamentből, van úgy, hogy talicskán tolják el a nekik járó pénzt. A pénzt pártemberként is nagyon szeretik: korruptak, pártszékházat és pártvagyonot rendszerint nem tanácsos a közelükben hagyni, mert „lenyúlják”.

Népszava, 1994. 03. 29.

A karikatúrákban a parlamenti képviselőknél két típusát lehet elkülöníteni. Egyrészt tehetetlen alakok: vagy enerváltságuk okán, vagy képességek híján képtelenek az ország ügyeinek intézésére. Bár a legtöbbször szakértelem hiányában végzik munkájukat, komolyan megsértődnek, ha alacsony presztízsű feladatot kínálnak fel számukra. A karikatúrákban megjelenő „szakember” szélsőséges megjelenési formája a mindenkor „szakértő kormány” semmihez sem értő, de politikai indíttatásból az államigazgatásban magas pozícióhoz juttatott pártembere.

A másik típus az exhibicionista politikai-közéleti zaklatóé, aki – különösen választási kampányok idején – személyes karrierje érdekében fűt-fát ígér, ám – a hatalomra kerülés után – nem állja a szavát. Stílusát tekintve demagóg szónok, aki egyazon időben tud mindenkinek jót ígérni, még ha az ígéret betartása a különböző csoportok számára ellentétes következményekkel jár is. („*Tehát egy adott párt valós értékét úgy kapjuk meg, ha a tettekből kivonjuk a szólalásokat, és azt elosztjuk a taglétszámmal*” – tanítja már az általános iskolában a tanító néni.)

Az ábrázolt szereplők esetlegesen választják ki maguk közül politikai vezetőjüket, aki bármelyikük lehet, hiszen egyikük sem jobb a másikonál, egyiküknek sincs saját arca, személyisége. Pártpolitikusként a pártfegyelmet maximálisan betartják: szemellenzót és szájtapaszt viselnek, és azért, hogy a parlamenti szavazásnál biztosan ne tévedjenek, a szükségtelen szavazógomb le van ragasztva előttük.

A karikatúrák gyakori szereplői a nevesített, felismerhető politikusok is, akik közül mintegy 50 a rendszeresen visszatérő alak. A legismertebb „karikatúraarccok” a miniszterelnökök, a pártvezetők és híres-hírhedt pénzügyminiszterünk: kiugróan magas (430) szerepléseivel Orbán Viktor vezeti e rangsort, utána következik Horn Gyula (270), majd Torgyán József (265) és Csurka István (131), illetve Bokros Lajos (87). Említést érdemel a rendszerváltást követő első államfő, Göncz Árpád szereplése, aki rendszerint valamilyen országot felkavaró botrány (például a médiaelnökök kinevezése) kapcsán került – legtöbbször a *Magyar Hírlap* és *Népszava* – karikatúristáinak tollhegyére. Hozzá képest Mádl Ferenc kifejezetten halvány karikatúraarccal bírt.

Népszabadság, 2001. 09. 11.

A karikatúrák „politikusarcainak” pártok szerinti rangsorát az MSZP vezetői Kovács László, Medgyessy Péter, Békesi László, Nagy Sándor és Keleti György szerepeltetésével. Őket követik az MDF politikusai: Boross Péter, Szabó Iván, Dávid Ibolya, Kónya Imre és Lezsák Sándor, míg az SZDSZ-ből Kuncze Gábort, Demszky Gábort, Petó Ivánt és Fodor Gábort kedvelik a karikatúristák. A három másik párttal szemben a Fidesz némiképpen „arctalanul” jelenik meg: míg a *Népszava* vitriolos karikatúráinak köszönhetően Orbán Viktor elsőprőn sokszor szerepel, addig a párt csupán két rendszeresen felbukkanó „karikatúraarccal” bír: Kövér Lászlóéval és Deutsch Tamáséval.

A politikai kultúra

A karikatúra mint elvont gondolatok képi kifejeződése csak leegyszerűsítve képes bonyolult gondolatok közvetítésére: leginkább dualista, oppozícióra épülő világfelfogást tükröz. Ezt a fajta beállítottságot csak felerősíti a rendszerváltás utáni magyar politikai életet olyannyira jellemző sérelmi politizálás, a későbbiekben még inkább meghonosodott „ultimátumpolitizálás”, a kompromisszumkészség gyakori hiánya. „Legütősebb” politikus szereplői a baloldali liberális, de mindhárom ciklusban kritikai hangvételt vállaló napilapoknak, a *Népszavának* és a *Magyar Hírlapnak* voltak, hetilapként pedig a mára már megszűnt *Ludas Matyinak*. Ezen újságok rajzain a rendszerint két szereplő „együttműködése” szélsőséges, konfrontatív, már-már abszurdba hajló. Számszerűsítve ez azt jelenti, hogy a karikatúraszereplők háromnegyedére jellemző az elutasítás, a tagadás. Ábrázolások sora sugallja azt a felfogást is, miszerint ellenzéki politikusnak lenni csupán tét nélküli okoskodást jelent, a kormánypártiak pedig mindig erőből politizálnak.

A karikatúrákra jellemző még az ambivalens, lebegtető, néha nagyon bonyolult emberi viszonyokat kifejező interakciós helyzetekből fakadó humor, helyzetkomikum is. A *Magyar Nemzet* jelentősebb tanulmányaihoz viszont gyakran közöl egyszereplős karikatúrákat, ahol is nem a szereplők közötti interaktív viszony hordozza a jelentést, hanem a szereplőre külsőleg ráruházott, általában nagyon negatív konnotációjú tulajdonság. A 2002. évi választási kampányidőszakban ilyen módon jelent meg sokszor Kovács László vagy mondjuk Medgyessy Péter.

Magyar Nemzet, 2002. 04. 05.

A pártok

A rendszerváltás után született politikai karikatúrák jelentős része a politikai intézményrendszer működéséhez kötődik: a karikatúrák foglalkoznak a múlttal való leszámolással és politikai életünk demokratikus alapokon történő újjászerveződésével, az 1989 után életre hívott politikai pártokkal, a négy – Antall-, Boross-, Horn-, Orbán- – kormány parlamenti munkájával, valamint az államhatalomhoz kapcsolódó intézményrendszer tevékenységével. Belpolitikai életünkről a Horn-kormány első két évében (1994–1995-ben) született a legtöbb karikatúra, melyeket a *Magyar Hírlap* és a *Népszava* hasábjain láthattunk leggyakrabban. Az összes rajz egyötöde foglalkozott ezzel a korszakkal, ami a Bokros-csomag életbeléptetésének időszakában született nagyszámú karikatúrának tudható be.

A pártok működésével a politikai életünkről szóló karikatúrák mintegy harmada foglalkozott, s a különböző politikai irányzatok nagyjából azonos arányban jelentek meg. Ezzel a témával legtöbbit a rendszerváltást követő első három évben (1991-ben, 1992-ben, 1993-ban), majd 2001-ben foglalkoztak a politikai karikatúrák. A legutóbbi választásokat megelőzően (miként a korai időszakban is) ezeknek az ábrázolásoknak az egyötöde koncentrált a pártok tevékenységére – leginkább újfent a *Magyar Hírlap* és a *Népszava* hasábjain. A pártok bemutatásának módjáról természetesen csak akkor nyerhetünk ismereteket, ha külön-külön vizsgáljuk megjelenésüket.

A *Magyar Demokrata Fórumról* az Antall-, majd a Boross-kormány négy éve alatt született a legtöbb karikatúra (a párt később – néhány alakját kivéve – már érdektelenné vált a karikatúristák számára). Az MDF „fénykorában” megjelent karikatúrák három nagy témakör köré csoportosíthatók. A kezdeti időszakban kormánypárttá válásának körülményeivel, az MSZMP-hez való viszonyával és a koalíciós partnerekkel – részben a színpalak mögött – történt egyezkedéseivel foglalkoztak legtöbbit a karikatúristák. A rajzok jelentős hányada a rendszerváltás lendületéből adódó bizakodást, a kezdeti optimizmust tükrözi: számtalan, ez idő tájt született karikatúrában figyelhető meg a felemelkedés, az önfeledt repülés, a súlytalan lebegés motívuma. Később, amikor már jobban láthatóvá vált az ország valós gazdasági állapota, a karikatúrák a maguk humoros stílusukban azokról az erőfeszítésekről szóltak, amelyekkel az MDF irányította kormány új pályára kísérte állítani az országot.

Hócipó, 1990. 05. 03.

A karikatúristák a párt történetében kétszer is – először Csurka István és hívei 1993-as, majd a Szabó Iván és követői 1996-os kiválásakor – sokat foglalkoztak a bekövetkezett pártszakadásokkal és a párt ideológiai útkeresésével. A karikatúrák kiemelt témájául szolgált az a pártesemény is, amikor a Lezsák Sándor által vezetett MDF 1997-ben választási szövetséget kötött a Fidesz-Magyar Polgári Párttal.

Az MDF-ről szóló rajzok harmadik nagy csoportja nem annyira a párt körül zajló eseményekkel, sokkal inkább a párt mentalitásával foglalkozott. Ezekből a karikatúrákból egy múltba néző, anakronisztikus ideológiát magáénak valló, kivagyiságot árasztó párt képe bontakozik ki.

Az 1990 és 1994 közötti időszak karikatúraarccot kapott MDF-es politikusa Boross Péter, Szabó Iván, Csurka István és Kónya Imre. Meglepő, hogy a rendszerváltás utáni első szabad választáson megválasztott miniszterelnök, Antall József rendkívül ritkán tűnt fel a karikatúrákon. Ennek két oka is volt, és egyik sem jelenti azt, hogy ő kisebb formátumú politikus lett volna, mint a későbbi miniszterelnökök. Feltűnően kevés szereplésének objektív oka, hogy a rendszerváltás első éveiben a napilapok még egyáltalán nem vagy csak nagyon szórványosan publikáltak politikai

karikatúrákat. E tekintetben az 1992-1993-as év tekinthető vízválasztónak, mert ekkor kezdett három napilap: a *Népszava*, a *Népszabadság* és a *Magyar Hírlap* napi rendszerességgel karikatúrákat közölni (míg a *Magyar Nemzet* mind a mai napig csak a kiemelkedően fontos cikkeihez mellékel illusztrációként rajzokat). A szubjektív ok pedig az volt, hogy Antall József gyógyíthatatlan betegsége viszonylag korán nyilvánosságot kapott, és attól kezdve – emberileg érthető módon – a karikatúristák nem szerepeltették többé karikázott rajzfiguraként a beteg miniszterelnököt.

Az MDF, majd a Fidesz-MPP volt koalíciós partnerének, a *Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Pártnak* elsőszámú vezetője, Torgyán József a karikatúristák kedvelt figurája volt. Arra, hogy a közgondolkodásban miként jelenhetett meg az ő nevével egybeforrótt FKGP tevékenysége e két kormányzati ciklusban, karikatúrák végtelennek tűnő sora utal. A pártelnök gyakran szélsőséges érzelmeket kiváltó megnyilatkozásaival és szereplésvágyával különleges helyet vívott ki magának politikai életünkben, sajátos stílusával pedig újságírók és karikatúristák hálás témájává vált. Népszerűségének növekedése annak példázata, hogy a média a politikában (is) vonzódik a showmanekhez, és akire „rátalál”, azt országosan ismertté teszi, a kiválasztott pedig mediabeli „ismertség-tőkéjét” politikai tőkévé válthatja át.

Torgyán Józsefet a rajzolók debatter alkatú, a politikai ellenfeleivel és a párttagság vele szembe forduló részével folyamatosan megütköző, a hatalomért minden politikai irányzattal kiegyezni képes politikusként mutatták be. A róla készült karikatúrák két nagy csoportba sorolhatók: vagy egyedüli szereplőként valamelyik tulajdonságát domborítják ki, vagy az éppen soros koalíciós partnerével mutatják valamiféle konfrontatív interakcióban. Rajzok egész sora foglalkozik „agrárszakértelmével”, a világ távoli pontjain Cseh Máriával tett közös „szakmai tanulmányútjaikkal” és ezen utazások tapasztalatainak gyümölcsöző hazai felhasználásával.

A kisgazdapárt működéséből a rajzok (ezen kívül) a fővárosban élő, falut talán sosem látott párttagok vidékhez való viszonyát, az egymással való örökös békétlenkedésükből fakadó megosztottságukat, a pártszakadásokat, a helyenként már a tettegességet súroló pártgyűléseiket és a Belgrád rakparti székházuk körüli bonyodalmakat karikírozzák ki.

Magyar Hírlap, 1999. 05. 14.

A második szabad választásokat megnyerő *Magyar Szocialista Párt* az 1990-es években kormányzópártként jelent meg igazán a karikatúrákban. Előtte az MSZMP-vel való ideológiai „leszámolásával” foglalkoztak többet a karikatúristák, főként azon tény kapcsán, hogy számos volt MSZMP-tag a pártállamban szerzett politikai tőkéjét komoly gazdasági tőkévé kovácsolta a rendszerváltást követő években.

A Horn-korszak karikatúraarca maga Horn Gyula volt, aki egyedül is, de leginkább koalíciós partnereivel – az ez idő tájt gyakran szerepeltetett Kuncze Gáborral és Pető Ivánnal – egyszeriben számtalan rajz főszereplője lett. Megjelenései két témacsoport köré sűrűsödtek: egyrészt a magyar gazdaság tragikus állapota miatt bevezetésre került Bokros-csomag, másrészt a fennállása alatt mindvégig rendkívül konfliktusosan működő MSZP-SZDSZ-koalíció kapcsán.

Népszava, 1995. 01. 28.

A párt 1994-es választási győzelme után számtalan olyan karikatúra született, amely – az 1945 utáni koalíciós időszakhoz hasonlóan – az egymással szövetségre lépő pártok vezetőit – akkor Rákosi Mátyást és Szakasits Árpádot – mint jegyespárt, házaspárt, a családi fészek turbékoló-marakodó szerelmespárját ábrázolta. A civakodó házaspár motívumát a koalíció egész ideje alatt használták a rajzok készítői – és ezt egészítették ki a következők: SZDSZ-madarak Horn Gyula által kalitkába zárva, két dudás egy csárdában (Horn-Pető), egy tálból cseresznyézők (Horn-Pető), két bohóc egy nadrágban (Horn-Kuncze) és a háborgó vízen közösen navigált hajó képe. A karikatúrákon mindvégig Horn a domináns személy, így legtöbbször ő határozza meg a szituációk jellegét is. Ez a rajzok egy részében a méretarányokkal való játékkal is kifejeződik: elefánt és egérke szövetsége a koalíció, ahol az egér nincs tisztában saját méretével. (*Úgye, hogy dübörgünk mi ketten?* – kérdezetgi öntudatosan az elefánttól.) Több mulatságos karikatúra is azt sugallja továbbá, hogy a hatalom ugyan az MSZP-nél és Horn Gyulánál van, de az ész az SZDSZ-nél.

A szocialista politikusok közül figyelemre méltó még az MSZOSZ vezetőjévé vált Nagy Sándor, akit a karikatúrák az állampárt szakszervezeti mozgalmának zavaros múltú átmentőjeként jelenítenek meg: a rendszerváltás idején Antall József lábához dörgölődő macskaként, majd – a *Ludas Matyi* címlapján – a szakszervezet átmenekített vagyonát egy szigeten elásó féllábú-félszemű kalózként.

Az MSZP – az MDF-től eltérően – ellenzéki pártként is a karikatúristák kedvelt témája maradt. A közvélemény-kutatások tanúsága szerint 2000 decemberében az MSZP támogatottsága már elérte az 50 százalékot, s ez mintegy másfélszerese volt az akkori kormánypárténak. A szocialisták ekkortájt kezdtek komolyan foglalkozni a miniszterelnök-jelölt személyével – előbb Németh Miklósrá gondoltak, ám 2001 nyarán Medgyessy Péterre esett a választásuk. A karikatúristákat mindkét politikus megihlette: Medgyessy pénzügyminisztersége óta először ekkor vált szereplővé – főként a rajzokat egyébként csak szórványosan közlő *Magyar Nemzet* és a *Népszava* kiemelten fontos karikatúraarcává.

Az MSZP-ről szóló karikatúrákban fontos szerepet kapott egy különös tárgy, amely a későbbiekben jelentéshordozóvá vált: Horn Gyula „koronája”, az a vasabroncs, amelyet autóbalesete után hosszú ideig volt kénytelen viselni. (*„S íme itt látható gyerekek a magyarok legősibb hatalmi jelképe, az úgynevezett Horn-korona”* –

mutatja a múlt rekvizitumát a tanár 2002-ben a gyerekeknek. „E jelben győzni fogsz!” – mondja Horn Gyula, amikor átadja „koronáját” utódjelöltjének, Medgyessy Péternek a 2002-es választások előtt fél évvel.)

A *Szabad Demokraták Szövetségéről* szóló karikatúrák nagy részének – értelemszerűen – az MSZP-vel kötött koalíció és annak konfliktusos működése a témája. Ezen rajzok tanúsága szerint a két párt egymás közötti játszmájában mindkét félnek megvolt a maga jól bevált módszere. Horn Gyula autokratikusan kormányzott, gyakran állította kész tények elé koalíciós partnerének politikusait, akik intézkedéseiről nemegyszer csak a médiából értesültek. Az SZDSZ pedig gyakran „lebegtetett”: „Igen, talán, mégsem, nem” – ugrál egy rajzon Pető Iván az ugróiskola felrajzolt válaszalternatívái között. De születtek karikatúrák, amelyek azt sejtették, hogy az SZDSZ – a koalíciós együttműködés minden nehézsége ellenére – nagyon is szeret a hatalom részese lenni.

Az SZDSZ-ről szóló rajzok másik része a szervezet belső, politikai-morális válságait, a személyi ellentéteket, az elnökváltásokat jeleníti meg. Ezekben a rajzokon a főszereplő Kuncze Gábor, Pető Iván és Demszky Gábor. Utóbbival kapcsolatban többször felmerül a főpolgármesteri és pártelnöki pozíciók összeegyeztethetősége. („Azzal úgy otthagytá a királylányt, mint polgármester az SZDSZ-t!” – zárja le az esti mesét a nagymama.)

A karikatúrák harmadik nagy csoportja a párt közvélekedésben élő imázsát mutatja. Részben politikusainak a történésekhez, döntésekhez való kritikai hozzáállását, részben a kisebbségek védelmét és a párt vezetőinek önelégültségét karikírozzák ezek a rajzok. („Nem jut eszembe... Valami miatt mindig tiltakozunk '89 óta, de mi lehet az,...mi is lehet az?” – töpreng zavartan a beszédében megakadt pártszónok.)

Népszava, 1995. 12. 07.

A *Fiatal Demokraták Szövetsége* a rendszerváltás radikális, alternatív erejeként 1988 márciusában alakult, ám a 2002-es választásoknak már konzervatív-kereszténydemokrata orientációjú polgári néppártként (mint FIDESZ-Magyar Polgári Párt) vágott neki. A Fideszrel foglalkozó karikatúrák jelentős része ezt a pályafutást tematizálja, közülük nem egy a Találkozás egy fiatalemberrel irodalmi analógiáját felhasználva. Ezekben a karikatúrákon a fiatal Orbán Viktor néz szembe a mai Orbán Viktorral, és minden esetben olyan kijelentést tesz, amellyel egyértelműen elkülöníti valamikori önmagát mai énjétől („Nahát, rám sem ismerék!” – kiált fel önmaga tükörképe láttán). A rajzoló a párt nevében szereplő „fiatal” szót is szeretik karikírozni: ilyenkor aggastyán „fiatal demokraták” szónokolnak meglepett fiatalembereknek.

A Fideszről szóló karikatúrák négy főbb témakörbe sorolhatók: az elsőben a pártot radikális, a parlamentben még ellenzéki pozíciót betöltő korszakában mutatják be. („Aztán előre köszönj ám az Antall bácsinak!” – indítja útnak az aggódó mama képviselő fiát az első szabad választást követően összeülő parlamentbe.) A rajzok második csoportja már az 1998 utáni új szerepkörben lévő pártot mutatja be: az Orbán-kormány tagjainak vezetési stílusát és szakértelmét karikírozza ki.

A párt pénzhez való viszonyát veszi górcső alá a karikatúrák következő csoportja: a kétéves költségvetés megszavaztatását, a költségvetési pénzek időnként rejtélyes felhasználását és nem utolsósorban az Országimázs Központ tevékenységét. Mivel a baloldali liberális *Magyar Hírlap* és *Népszava* közölte a legtöbb karikatúrát a kormányzópártról, ezen ábrázolások alapján igen kritikus kép bontakozik ki a kormány négyéves tevékenységéről.

Az utolsó, legfontosabb csoportba azok a karikatúrák sorolhatók, amelyek a párt arculatát teljességgel meghatározó Orbán Viktorral foglalkoznak – nem túl hízelgő hangnemben. Szembetűnő, hogy míg a négy legtöbbször szereplő politikusról, Horn Gyuláról, Torgyán Józsefről, Csurka Istvánról és Bokros Lajosról (eltérő gyakorisággal ugyan, de) valamennyi napilap közölt rajzokat, addig a harmadik kormányciklusban Orbán Viktorral szinte csak a *Népszava* és a *Magyar Hírlap* foglalkozott. A karikatúrák egy részében a miniszterelnök egyedül szerepel, és vagy valamely frappáns kijelentésével – leginkább úgynevezett dakota közmondással – minősít egy politikai helyzetet, vagy valamely negatív tulajdonsága domborodik ki erősen. Jellemzőbb azonban, hogy szövetségeseivel és/vagy politikai ellenfeleivel jelenik meg. Az ilyesfajta interakciókban három politikus játszik kitüntetett szerepet.

Elsőként Csurka István, akihez a karikatúrák tanúsága szerint ambivalens viszony fűzi a miniszterelnököt: politikai ambíciói miatt szüksége van rá (és a MIÉP-frakciónak), de nyíltan nem vállalja a vele való együttműködést. (Már az Orbán-kormány első évében megjelent „Kövér-gyerekek” címmel olyan karikatúra, amely a Fidesz és a MIÉP „vérrokonságát” sugallja.)

Ezzel szemben Torgyán Józseftől – a rajzok tanúsága szerint – Orbán mindenáron meg akart szabadulni. Amíg azonban szövetséges-ellensége kormányának tagja volt, a miniszterelnök őt (és Csurkát) kihasználva, „meglovagolva” próbálta kiiktatni az ellenzéket és gyakorolni hatalmát.

Népszava, 2002. 04. 10.

Harmadik gyakori szereplőtársát, a választási kampány időszakában politikai riválisaként fellépő Medgyessy Pétert viszont Orbán Viktor levegőnek nézte. A karikatúrák legalábbis azt mutatják, hogy nem tekintette igazi politikai ellenfélnek.

Lábjegyzetek

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

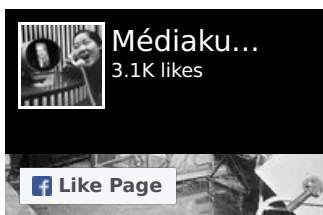
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2003 tavasz

Karikatúra

[Vörös Kati:](#)

Judapesti Buleváron

A „zsidó” fogalmi konstrukciója és vizuális reprezentációja a magyar élclapokban a 19. század második felében¹

Az élclapok kifejező vizualitásuk okán kiváló tükrét jelentik a társadalomban jelenlévő előítéleteknek, képeknek és képzeteknek. Ez a tanulmány a 19. század meghatározó magyar élclapjaiban megjelenő, „zsidót” ábrázoló karikatúrák vizuális nyelvének interdiszciplináris elemzése. Célja, hogy bemutassa a korszak előítéletes gondolkodásának e lenyomatát, feltárva történeti és mentális hátterét, adalékul szolgálva egy sok tekintetben máig élő sztereotipikus zsidókép keletkezéstörténetéhez.

A modern élclapok és a „zsidó”

A „Judapest” toposz – mely állítólag Karl Luegertől² ered – az 1890-es évek közepén jelent meg a magyar élclapokban, bár a főváros idegensége és „zsidó” volta már az előző két évtizedben is gyakori téma volt.³ E tanulmány tárgya a „zsidó” fogalmi konstrukciója és vizuális reprezentációja a Budapesten szerkesztett országos politikai élclapokban az 1867 és 1895 közötti időszakban. Az élclapok karikatúrái nemcsak kifejező vizualitásuk miatt kiváló források, hanem azért is, mert a „zsidóról” kialakított modern kép szorosan kötődik az írás-olvasás egyre szélesebb körű elterjedéséhez, a populáris képek és képzetek a sajtó és más nyomtatott termékek útján történő megjelenítéséhez, terjesztéséhez és propagálásához.⁴ Benedict Anderson szerint a sajtónak meghatározó szerepe volt a modern nemzettudat kialakításában és megszilárdításában (Anderson 1999: 37–46). A nyomtatás kapitalizmusa (*print capitalism*) „mind több ember számára tette lehetővé, hogy merőben új módokon *gondolkodjon magáról és viszonyuljon másokhoz*” (Anderson 1999: 36).⁵ Az élclapok a kiegyezés után újult lendülettel modernizálódó és urbanizálódó Magyarország jellegzetes kulturális termékei, melyek – mint a legnépszerűbb sajtótípus – bepillantást engednek a nemzetépítés folyamatának egy érdekes fejezetébe.

E tanulmány alapvető célja, hogy feltárja a „zsidó” konstrukcióját a korszakban a képek belső logikájára támaszkodva. A „zsidóról” és nem a zsidókról szól, így a valóság és annak korabeli reprezentációja közötti bonyolult kapcsolatot nem tárgyalja részletesen. Ahogy azt Bernard McGrane megfogalmazta, „*csakúgy, mint a földönkívüliek esetében, nem az a lényeges, hogy ilyen lények léteznek-e vagy sem, hanem az a tény, hogy kitalálhatóak*” (McGrane 1989: 3). A karikatúrák természetesen nem értelmezhetők a történeti kontextustól és alkotóik intencióitól⁶ függetlenül, így e tanulmány kiterjed a képeket és képzeteket formáló politikai, társadalmi és ideológiai hatásokra és a reprezentációk közvélemény-formáló erejére is.

A két évszám (1867 és 1895) mintegy keretbe foglalja a magyar zsidóság történetét a 19. század második felében. 1867 nemcsak a kiegyezés éve, hanem a zsidók egyenjogúsításáé is.⁷ Hasonló módon az emancipáció nemcsak a zsidóság életében volt meghatározó jelentőségű, hanem a modern magyar társadalom történetében is.⁸ 1895-ben az izraelita vallás megkésett egyenjogúsítására (recepció) is sor került, amikor az egyházpolitikai reformok keretében azt bevett vallássá nyilvánították.⁹ Az 1894–95-ös reformok az 1867-esekhez hasonlóan nem csupán a zsidóság számára voltak jelentősek. Ahogy azt Szabó Miklós megfogalmazta, „*a nemesi liberalizmus tudatosan és programszerűen modernizátor volt [...] Az utolsó polgárosítási reformnak a polgári házasság bevezetését tekintette. Ennek végrehajtásával a nemesi liberalizmus rezsimje az országot teljesértékű modern országnak tekintette*” (Szabó 1989a: 104).

E három évtized – amelyet a zsidóság asszimilációja és akkulturációja, valamint az ország polgárosodása és modernizációja jellemez – egybeesett a politikai élclapok virágkorával.¹⁰ Ezen időszak alatt alakultak ki a modern magyar nyomda- és sajtóipar és a modern sajtó fő ágazatai és típusai (vö. Kosáry & Németh 1985). Azt az élclapot, amely a legnépszerűbb volt, és modellül szolgált a többi lap számára, 1867-ben propaganda-célzattal Andrassy Gyula miniszterelnök alapította, és a nevét: *Borsszem Jankó* is ő adta. A kormánypárti humorisztikus lapot évtizedekig Ágai Adolf – a korszak egyik legjelentősebb és legsokoldalúbb újságírója – szerkesztette, akinek kulcsszerepe volt a politikai élclap műfajának megteremtésében is (Buzinkay 1983: 34–35). Ágaihoz hasonlóan számtalan zsidó – vallású vagy származású – újságíró vett részt a modern magyar sajtó megteremtésében, ami az

élclapok egyik kedvelt témájául is szolgált.¹¹ Ugyanakkor a pesti zsidó polgárság alkotta a - magyar és német nyelvű - élclapok és más sajtótermékek olvasótáborának nem elhanyagolható részét is.

A kormánypárti Borsszem Jankó mellett még két népszerű ellenzéki lap és két antiszemita lap szolgál e tanulmány forrásául.¹² Az 1858-ban alapított és sokáig Jókai Mór által szerkesztett *Üstökös* az 1860-as években propagálta a zsidó emancipációt és az 1890-es években kiállt a zsidó vallás recepciója mellett, hangvételét azonban az 1870-es és 1880-as években kifejezetten a zsidóellenesség jellemezte. Az 1878-ban alapított *Bolond Istók* harcosan ellenzéki volt és erősen, olykor vulgárisan zsidóellenes. A programszerűen antiszemita *Füstölő* az 1880-as évtizedben működött, meglovagolva a felerősödött zsidóellenes hangulatot. Az 1893-ban alapított ultramontán-antiszemita *Herkó Páter* egy újfajta keresztény-konzervatív politika mellékterméke volt, a legdurvább antiszemita hangnemmel.¹³ A zsidó témák gyakorisága az élclapokban szorosán követte a korszak társadalmi, politikai, kulturális és gazdasági folyamatait. A „zsidó” reprezentációkban három olyan kiemelkedő időszak figyelhető meg, amely az antiszemitizmus felerősödését is jelenti: az 1873-as tőzsdekrach és az azt követő gazdasági recesszió, az 1882-83-as tiszaezlári vérvád és antiszemita zavargások, továbbá az 1890-es évek első felében az egyházi reform (legfőképpen a polgári házasság) körül felerősödött vita.¹⁴

Fontos hangsúlyozni, hogy e tanulmány elsősorban nem antiszemita reprezentációkról szól, hanem éppen azt próbálja bemutatni, hogy igen összetett a kapcsolat a sztereotipikus és gyakran negatív felhangú képek és a modern antiszemitizmus között. A történeti kontextusnak meghatározó szerepe van egy-egy korszak karikatúráinak értelmezésében. E populáris képek sokat elárulnak a zsidókkal kapcsolatos korabeli attitűdről, képzetekről és előítéletekről azok körében (is), akik nem voltak antiszemiták és nem antiszemita élclapokat olvastak, mégis nap mint nap egy ismétlődő és átható zsidóképpel szembesültek. Az élclapok értékes források a kor miliójére vonatkozóan azért is, mert a műfaj sajátosságaiból adódóan olyan mentális rétegekbe nyújtanak bepillantást, amelyek a „komoly” szövegekben és képekben jobbra rejtve maradnak.

A „zsidó” és a „magyar”

Ahogy Hanák Péter írja: *„Régesrégől, különösen a 19. századi romantikus nacionalizmus ébredésétől kezdve virágzott e tájon a nemzetkarakterológia, az önképek tarka kertje, és valósággal burjánzott a más etnikumokról, kisebbségekről alkotott előítéletek tenyészeté”* (Hanák 1988: 81). A tárgyalt élclapok tökéletes illusztrációi a Hanák által leírt tendenciának, hiszen a különféle nemzeti, etnikai és társadalmi csoportok sztereotipikus megjelenítése volt a leggyakoribb témájuk, ami a korszakban a műfaj meghatározó elemének is tekinthető.¹⁵ A lapok népszerű állandó figurái között szerepelt például a tót Papanek Dani, Mokány Berczi, a magyar dzsentri, Kraxelhuber Tóbiás, a pozsonyi német polgár, Federvich Kóbi, a zsidó újságíró, Henczei Izor, a zsidó földbirtokos vagy Vigécz Jákó, a zsidó utazó ügynök.

Az élclapok - amelyek hűen követték a korszak társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális fejleményeit - egy bizonyos hierarchiát állítottak fel a nemzetiségek között. A modernizáció különféle területein betöltött fontos szerepükből következően a zsidók és csökkenő mértékben a németek élclapok legfontosabb szereplői (vö. Hanák 1988: 83).¹⁶ A többi nemzetiség - mint a szlovák, román vagy szerb - nemcsak kisebb teret kapott, hanem ábrázolásuk is differenciálatlanabb és színtelenebb és nagyon hasonló volt egymáshoz.¹⁷ E nemzetiségek az élclapok karakterológiája szerint lusták, buták, gyávák, árulók és a magyarokkal szemben hálátlanok (vö. Hanák 1988: 83). A nemzetiségek annyiban voltak érdekeseek az élclapok számára, hogy pusztán jelenlétük és még inkább saját nemzeti aspirációik veszélyeztették a magyar állam - nem létező - homogenitását, ami a karikatúrákban is tükröződő, egyre türelmetlenebb magyarosítási politikát eredményezett.¹⁸ Robert Wistrich a következőképpen fogalmazta meg a zsidók különleges helyzetét az Osztrák-Magyar Monarchiában: *„A zsidóság helyzete elválaszthatatlanul összefonódott a nemzetiségi konfliktusokkal. [...] De ha a többnemzetiségű állam szolgált általános keretül, a kialakuló zsidókérdés demográfiai okok, migrációs trendek és a zsidóság társadalmi mobilitásának eredménye is volt”* (Wistrich 1982: 178).

Bár a nemzetiségek és társadalmi csoportok közül a „zsidók” voltak az élclapok leggyakoribb szereplői, az igazán fontos kérdés az, hogy volt-e minőségbeli különbség az egyéb szereplők és a „zsidó” megjelenítésében. A 19. század végi nyugat-európai irodalmi, művészeti és propaganda tendenciát jellemezve Linda Nochlin a *„sztereotipikus zsidó persona túlradó jelenlétéről”* és a *„túlások és mítoszok már-már hisztérikus ismétlődéséről”* beszél (Nochlin 1995: 10). Kiterjeszhető-e ez a nézet a magyar élclapok zsidóképre is?

A *Borsszem Jankó* egyik 1882-es címlapja reprezentatív példa arra, hogy a magyar élclapok hogyan ábrázolták a „zsidót” a korszakban (lásd az 1. képet). A karikatúra, amelynek címe *„Az édes anya öle”*, a tiszaezlári vérvád idején készült, és Istóczy Győző antiszemitizmusát figurázza ki támogatva a kormány liberális asszimilációs politikáját.¹⁹ A magyar anya hívja gyermekeit (a különféle nemzetiségeket), de csak a zsidó gyerek fut felé. A kép a történeti valóság reflexiója annyiban, hogy a zsidóság jelentős része (szemben a nemzeti öntudatra ébredő nemzetiségekkel) elfogadta és identitáspolitikájának részévé tette a nemzeti liberális elit asszimilációs ajánlatát.²⁰

1. kép Borsszem Jankó, 1882. szeptember 10., 1. o.

„Az édes anya: No gyermekeim, ki jön az én házamba?

Nemzetiségi kölykök duzzogva: Nem megyünk mi!

A Kóbi gyerek: Itt vagyok, mámikám, fogadj be!

Istóczy: Anyámasszony, csak be nem veszi azt a jordány fattyat? ²¹

A karikatúra közvetlen politikai és társadalmi kontextusa mellett az egyes csoportok szimbolikus megjelenítése is

árulkodó. Az anyának – mint a magyar nemzet megtestesítőjének – vonzó a megjelenése és arányos az alakja, ami jóindulatot, ugyanakkor erőt és határozottságot sugároz. A nemzetiségeknek mind csúf, torz a testük, rosszindulatot és butaságot sugárzó az arcuk. Bár eltorzult az alakjuk, nem a testi sajátságai és arcvonásaik határozzák meg identitásukat – mivel valójában nagyon hasonlóak –, hanem a népviseletük. A ruhájuk árulja el, hogy melyik közülük a szlovák, román, német vagy szerb.

A „zsidó” vizuális reprezentációja határozottan különbözik a többiétől. Érdekes, ahogy a karikatúra térbeli felépítése visszatükrözi Robert Wistrich azon megállapítását, mely szerint a zsidók helyzetét nagymértékben a nemzetiségi konfliktusok határozták meg. A képen a „zsidó” a nemzetiségek és a magyarok között látható – se itt, se ott. Egyik oldal sem fogadja egyértelműen szívesen, hisz a nemzetiségi alakok rosszindulatú tekintete neki is szól, míg a magyar oldalon a növekvő népszerűségű antiszemita kirekesztő „tekintete” is jelen van. De a „kóbi gyerek” más módon is különbözik. Zsidóságának elsődleges jegyeit a teste hordozza, valamint az, hogy ő az egyetlen, aki nem népviseletet, hanem polgári ruhát visel, a modern városi kultúrát megtestesítve. A kép egy másik fontos eleme az antiszemita Istóczy térbeli megjelenítése. Bár helyzete marginalizált és alakja össze sem hasonlítható a hivatalos nemzeti liberális politikát reprezentáló nőalakéval, mégis mint a magyar nemzet integráns része jelenik meg, mégpedig a koronás címer tövében. Ennél is lényegesebb, hogy a „zsidót” valójában Istóczy szemén keresztül látjuk, mivel a „kóbi gyerek” a korabeli antiszemita zsidókép jellegzetes jegyeit viseli magán.

A karikatúrákon a „zsidó” másságát és különösségét nem tradicionális ruházata és kulturális attribútumai hordozták. A korszakban a zsidó alaptípusa nem a kaftános, szakállas és pajeszos zsidó (gyakran batyuval a hátán), [22](#) hanem az asszimilált, magyar, legfőképpen városi vagy pedig földbirtokos zsidó. Érdekes felidézni, mit ír Ezra Mendelsohn ír a magyar zsidóság helyzetéről az emancipáció után: „A zsidók [...] egyet jelentettek a kapitalista, polgári, nyugatias, urbánus Magyarországgal, és nem nyerték el a kapitalizmus és a nagyváros számos ellenségének csodálatát” (Mendelsohn 1992: 92).

A „zsidó” másság demonstrálása általában képek szembeállításával történt. A „zsidót” gyakran állították kontrasztba a saját emancipációja előtti helyzetével és énjével, ami a kontinuitást, valamint azt volt hivatva megmutatni, hogy a „zsidó” másság tartós állapot, amely nem tűnik el a jogi egyenjogúsítással. A leggyakrabban ábrázolt jelenet e tekintetben az, ahogy a piszkos, rongyos handlér, aki használt ruhával, bőrrel vagy tollal kereskedik, egy-két évtized alatt átalakul bankárrá, gyárossá, földbirtokossá vagy újságíróvá. Az Üstökös karikatúrája, amelynek címe „A judaizmus Magyarországon”, reprezentatív példája e tendenciának (lásd a 2. képet). A kép a vidéki és a budapesti „zsidót” állítja szembe. A vidéki batyus zsidó azt kiabálja, hogy „Eladó! Thollat adjanakh el, thollaaat!” míg a fővárosi zsidó azt kurjantja, hogy „Eladó! Thollat vegyenek, thollaaat!”. [23](#) A kép azt sugallja, hogy legyen akár rongyos vidéki vándorkereskedő, akár budapesti újságíró, a „zsidó” alapvetően ugyanazt az – improduktív – társadalmi szerepet tölti be. Viseljen piszkos, foltos ruhát vagy elegáns öltönyt, a „zsidó” lényének esszenciája soha nem változik. A karikatúra két zsidója így az élclapok zsidóábrázolásának két alaptípusát testesíti meg. Míg ruhájuk, foglalkozásuk és környezetük különbözik, alkatuk, arcvonásaik és beszédük – jiddissel torzított magyar [24](#) – ugyanaz, így a két alak valójában egy alapvető zsidókép variánsának tekinthető.

2. kép Üstökös, 1876. augusztus 12., 393. o.

Ugyanakkor az élclapok a „zsidót” gyakran állították szembe a „magyarral”, hangsúlyozva mind külső, mind jellembeli különbségeiket. Amikor zsidók és magyarok együtt szerepelnek valamilyen társadalmi interakcióban, legyen az utcán, vonatfülkében vagy egy elegáns bálon, a kontraszt mindig hangsúlyos. A „magyar” sudár, arányos, egyenes tartású és kellemes, becsületes arcú. A „zsidó” konstrukciója nem önmagában áll, hanem a „magyar” önkép kiegészítője, a kettő konceptuálisan elválaszthatatlan. Bár fontos és árulkodó a „zsidó”-kép és a nemzetiségekről alkotott kép összehasonlítása, a „zsidó” valójában a „magyar” antitézise: mindaz, ami a magyar nem (vö. Hanák 1988: 109–112).

A tárgyalt élclapok, bár Budapesten készültek, nagyrészt a vidéki olvasóközönséget célozták meg (a *Borsszem Jankó* kivételével). Az úri középosztály ideáljait – és sokszor sérelmeit – közvetítették. A két fent említett szembeállítás gyakran került egy képre, amely népszerű ábrázolásnak erőteljes morális, sőt didaktikus tartalma van. E változatban a múlt és a jelen, a „zsidó” és a „magyar” elemek együtt alkotják a karikatúra jelentését, amely szerint az egyenlő jogi státus megadása és a zsidók befogadása káros a magyar társadalomra, és ellehetetleníti a magyarság létezését, legfőképpen a dzsentriét. A *Herkó Péter* egyik 1894-es címlapja (lásd a 3. képet) az alázatos, de ugyanakkor alattomos batyus zsidót ábrázolja, amint az öntudatos és hetyke dzsentrit köszönti. [25](#) A világ természetes és igazságos rendje azonban felborult, s a jelen valósága az, hogy immár a zsidóé a birtok, ő viseli a nemes sújtásos kabátját, csizmáját és szívja a pipáját, lenézve és kinevetve az elszegényedett birtokát veszített urat, aki megalázva áll előtte. [26](#)

3. kép Herkó Péter, 1894. október 7., 1. o.

„A dzsentri nem pusztul,
hanem mint a »Hét« mondja, csak átalakul! (Izrael dicsére.)”

E karikatúrák mind azt sugallják, hogy a dzsentri a zsidók álságos manipulációi miatt szegényedett el és veszítette el birtokát. A dzsentri válsága, az hogy képtelen alkalmazkodni a kor változásaihoz, egy nosztalgikus és önámító magyarságképben racionalizálódott. Ahogy Hanák Péter megfogalmazta, „[a] 19. századi magyar önarcképet a nemesi vezető réteg rajzolta meg [...] A nemesi önkép a szabadságot és egyenlőséget hirdető liberalizmus korában az idealizált paraszt egynémely vonásával egészült ki. A gazdálkodó magyar embert a föld szeretete, a becsület szentsége és mindenekelőtt: az üzletelés, a spekuláció elutasítása és megvetése jellemzi” (Hanák 1988: 98). A

„zsidó” konstrukciója e nemesi eredetű magyarságkép negatív lenyomatát képezte. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a zsidóság ábrázolása és ezzel együtt a magyarságnak az élclapokban konstruált képe elválaszthatatlan egy általános európai zsidóképtől, amelynek a magyar karikatúrák a sajátos kontextus által alakított változatai voltak. ²⁷ A magyar önkép funkciója részben az volt, hogy a lehető legnagyobb kontrasztot teremtve eltávolítsa magát a „zsidótól”, mivel a „zsidóban” koncentrált mindazon negatívum, amit az európai népek nem szívesen láttak saját magukban.

Az élclapok e jellegzetes karikatúráiban tetten érhető az a projekció, amely lehetővé tette a dzsentri, az iparos, a kiskereskedő és mások számára, akik a modern világ veszteseinek érezték magukat, hogy felelősség- és bizonytalanság-érzetüket a magyar idillbe szertelenül betolakodó képzeletbeli zsidóra vetítsék ki. ²⁸ Az e típusba tartozó karikatúrák egyértelműen antiszemiták, bármelyik lapban jelenjenek is meg, hiszen nemcsak bizonyos zsidónak tekintett tulajdonságokat figuráznak ki vagy társadalmi szatírákat fogalmaznak meg, hanem – explicit vagy implicit módon – egy olyan morális álláspontot és politikai programot sugallnak, amely az emancipáció és asszimiláció helyességét és megvalósíthatóságát kérdőjelezi meg.

Az élclapok idegenséget és másságot árasztó „zsidója” tehát nem a hagyományba burkolózó, jiddisül beszélő ortodox zsidó, hanem az asszimilált magyar zsidó. Ő az, aki a magyar politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális élet integráns része, így ő tekinthető közvetlen riválisnak, jelenléte pedig fenyegetőnek. Ezért kell a „zsidót” láthatóvá és hallhatóvá tenni, még ha különbözősége valójában alig vagy egyáltalán nem látható és nem hallható. A titokzatos „gettózsídót” mint az idegenség hagyományos megtestesítőjét tehát új félelmek leképezéseként egy új kép váltotta fel. A korszak karikatúrái azt erősítik meg, hogy minél asszimiláltabb és magyarabb a zsidóság, annál irritálóbbá és fenyegetőbbé válik a képzeletbeli zsidó jelenléte. A xenofób gondolkodás e mechanizmusa figyelhető meg az élclapokban. E mechanizmus beleillik a Tamar Garb által leírt nyugat-európai trendbe: *„A modernizációval a zsidó konstrukciója a vallási nyelvezetről a faj kategóriájának áltudományos mobilizációjára tevődik át az antropológia, etnológia és biológia 19. századi diszciplínáin keresztül”* (Garb 1995: 22).

Az élclapok nyelvi és vizuális reprezentációi azt bizonyítják, hogy a „zsidó” látható mássága nem tűnt el azzal, hogy levetette különbözősége minden kulturális és külső jegyét. Sander Gilman szavaival élve: *„a zsidó zsidó marad, még ha álcázza is magát”* (Gilman 1991: 193). Ez pedig a reprezentációk következő szintjére vezet.

A „zsidó test”

Minél inkább asszimilálódtak a zsidók, és minél jobban hasonultak környezetükhöz nyelvükben, szokásaikban, kultúrájukban, környezetük egy jelentős része annál kétségbeesettebben próbálta másságukat megfogalmazni és ábrázolni. ²⁹ Milyen módon élt tovább a „zsidó” hallható és látható mássága és örök idegensége? A vallási, kulturális és foglalkozásbeli attribútumokról a testre és annak részeire, mint a zsidó jegyek hordozóira tevődött át a hangsúly. Alain Finkielkraut éles megfogalmazásában: *„Amikor az emancipáció folytán az emberek már nem tudtak első látásra fölismerni egy zsidót [...] s a zsidóknak nem volt többé különös ismertetőjelük, gondolkodásmódjukat ruházták föl megkülönböztető jelleggel: a tudományra várt a feladat, hogy véghezvigye, amit egy ránézésre nem lehetett megcsinálni, vagyis szavatolja a szemben álló fél idegenségét, üssön Izráel nemzetségére bélyeget azzal, hogy bezárja a maga valóságába. [...] A faji gyűlölködés vak dühe valójában azért büntette a zsidókat, amiért nem tették közzemlére a különbözőségüket”* (Finkielkraut 2001: 111).

Fontos azonban, hogy a „zsidó test” különössége nem a fajelmélettel megjelenő újdonság volt. Sander Gilman szerint a *„zsidó test mássága abszolút a nyugati tradícióban; ellentétképe [...] a »keresztény« test, amely a modern államok létrejöttével a szekularizált »német« vagy »angol« testté alakult”* (Gilman 1991: 38). Míg a történeti kontinuitás a zsidó arcvonások és alkat ábrázolásában kétségtelen, a test mint a másság elsődleges locusa egy radikális ideológiai és diszkurzív fordulatot jelöl.

A sajátos magyar előzmények, továbbá a „magyar” és a „zsidó” test állandó kontrasztba állítása ellenére a korszak magyar élclapjainak zsidóképe nem volt specifikusan magyar, mivel a karikatúrák európai, legfőképpen osztrák és német modelleket követtek. ³⁰ A Herkó Páter 1894-es, „Juda-pesti bulváron” című karikatúrája mintegy összefoglalja a század végére megszilárdult zsidóképet (lásd a 4. képet). A konkrét helyszíntől és annak messzemenő társadalmi és kulturális jelentőségétől eltekintve akár Bécsben vagy Berlinben is megjelenhetett volna ugyanez a kép. Az 1890-es évekre az élclapi zsidó figurák túlnyomó többsége budapesti zsidó volt. ³¹ A karikatúrán két pesti zsidó egy kávéház előtt találkozik, és a háttérben a kávéház vendégei is mind láthatóan zsidók. A „zsidó” testesítette meg tehát a kozmopolita városi polgárt, aki nem a magyar tradícióban gyökerezik, és idegen kultúrát honosít meg a fővárosban.

4. kép Herkó Páter, 1894. július 29., 1. o.

Hogyan is néz ki a karikatúrák archetipikus „zsidója”, függetlenül társadalmi állásától, foglalkozásától vagy vallásától? A reprezentációkban a „zsidó” zsidóságának egyik alapeleme, hogy túlzottan urbánus. Nem visel különleges ruhát, de testalkatából és testtartásából következően a ruha „zsidósan” áll rajta. A sztereotipikus „zsidó test” hangsúlyozásával a karikatúrák azt a hatást érik el, mintha a figura sajátos „zsidó” öltözékben lenne. Az élclapok „zsidója” lúdtalpas, csámpás, lábai rövidék, görbék vagy ikszek, ami a járását komikussá teszi. Háta görbe, karjai hosszúak, kezei hatalmasak. A kéz hangsúlyozása az éneklő hanghordozását kísérő „zsidó” gesztikuláció jelölésére szolgál, amely a „zsidó” sajátos diskurzusának és mentalitásának egyik kifejezése. Mégis a fiziognómia az, amely a „zsidósságot” alapvetően meghatározza. A „zsidónak” nagy, elálló fülei, vastag ajkai, nagy horgas orra és göndör haja van. Az arc karikatúrisztikus és sokszor bántóan rút ábrázolása nem önmagában humoros, hanem a „zsidó” jellemének és identitásának kifejezője (vö. Hanák 1988: 86–87). Nagyon gyakran az

alázatos, cinikus vagy kihívó vigyor hivatott ezt a hatást tovább növelni. A két „zsidó” egymáshoz való viszonya az élclapok zsidóképének azt az elemét is hordozza, amely szerint a „zsidók” egymást is bármikor készek becsapni.

A karikatúrákon az arc elválaszthatatlan a karaktertől; a „zsidó” jelleme arcvonásaiból kiolvasható. Az *Üstökös* 1868-as és a *Borsszem Jankó* 1873-as karikatúrái ugyanazon vizuális elemekre épülnek (lásd az 5. képet). Témájuk a képaláírás nélkül is egyértelmű, a két kárörvendő zsidó alak örömeit fejezi ki afelett, hogy becsapta üzletfelét, pontosabban hogy nem fizeti vissza tartozását. A kaftános-pajeszos zsidó és a cilinderes tőzdespekuláns semmiben sem különbözik egymástól, egyazon „zsidó” lényegre testesíti meg. A két alak testtartása, arcvonásai (a kárörvendő vigyor, az alattomoságot kifejező félig csukott szem) és kézmozdulata kísértetiesen hasonló. E két karikatúra abból a szempontból is jelentős, hogy olyan élclapokban jelent meg, amelyek pártolták a zsidók befogadását és asszimilációját. Az élclapok „zsidója” általánosan és alapvetően önző, cinikus, haszonleső és alattomos volt. ³²

5. kép Üstökös, 1868. május 6., 139. o., *Borsszem Jankó* 1873. június 1., 6. o.

Melyek a „zsidó test” szimbolikájának legfontosabb elemei? Az egyik az orr, a másik pedig – talán meglepő módon – a láb. ³³ Az orr nemcsak hagyományosan gazdag karikatúratéma (Feaver 1981: 7), hanem a művészettörténet által dokumentált irodalma van, mint az emberi arc legkarakterisztikusabb részének, amely belső tulajdonságokat is tükröz (Gombrich 1961: 330–358). A karikatúrákon az évszázados művészeti tradíció azonban ötvöződik a feltörekvő faji tudományok hatásával. A 19. század végén és a századfordulón megszámlálhatatlan, gazdagon illusztrált antropológiai, etnológiai, orvosi és kriminológiai kiadvány tárgyalta a fajok, népek és társadalmi csoportok (például a bűnözők és a nők) fiziognómiai és testi jellegzetességeit és eltéréseit (Mosse 1985; Pick 1989).

A karikatúrák „zsidója” esetében az orr testesít meg identitásának és másságának meghatározó jegyét. ³⁴ Az élclapok gyakran foglalkoztak e témával. A *Bolond Istók* 1978-as „Tanulmány orrok” című karikatúrája tipikus és egymáshoz nagyon hasonló „zsidó” fejei mintegy karikírozva illusztrálják e tendenciát és a karikatúrák kétségtelen faji elemeit (lásd a 6. képet). A kép önkéntelenül is felidézti Lombroso arctípológiáit, valamint a kriminológia és fajelmélet fül, orr és koponya taxonómiáit (vö. Mosse 1985: 35; Pick 1989: 123–134). A korabeli politikusok és más közéleti személyiségek karikatúráinak esetében egyértelmű, hogy a sztereotipikus „zsidóhoz” nem eléggé hasonlító arcokat és orrokat „zsidósították”, így a karikatúra nem az individuumba és annak személyes tulajdonságaira koncentrált, hanem az illető zsidó származására és annak minden mást meghatározó jelentőségére. Ágai Adolf esetében ez különösen feltűnő. ³⁵ A rivális lapok Ágait karikírozó és sokszor éles kritikájának alapeleme volt zsidóságának hangsúlyozása. Az izraelita vallású Ágai és a *Pester Lloyd*ot szerkesztő, korán kikeresztelkedett Falk Miksa ugyanúgy zsidóként és „zsidó orral” szerepelt az élclapokban. A „zsidó” „zsidó” maradt, pontosabban „zsidóvá” vált, mert annak látták és láttatták.

6. kép Bolond Istók, 1879. február 16., 6. o.

Nem kerülhető meg Ágainak az élclapok „zsidó” típusának megalkotásában játszott ellentmondásos szerepe. Komlós Aladár Ágait a sikeres asszimiláció csodájának nevezi. *„Ágai valóban mintaképe lett a múlt századi megmagyarosodott zsidónak. Modora magyarba oltott nagyvárosiasság, úgy anekdotázik, mint egy vidéki táblabíró, s úgy játszik a hegedűn, hogy a cigányok vérükből valónak gondolják. Örömmel és büszkén magyar: néha már inkább szittya, mint magyar öntudata átveszi kora gőgös önelégültségét is más nemzetekkel szemben... [...] Hogyan látja vajon a maga fajtáját? [...] Ágai magatartását általában a kettősség jellemzi, hogy egyfelől támadja azokat a zsidókat, akik még nem teljesítették legfőbb kötelességüket: nem magyarosodtak meg, másfelől harcol a szűkkeblű és gyűlölködő antiszemitizmus ellen. [...] Tárcáiban elszórt megjegyzéseinél sokkal nagyobb hatása volt a közfelfogás kialakítására a zsidó típusok sorának, melyeket mint a *Borsszem Jankó* szerkesztője teremtett meg. E típusok rajzában ismét kétfelé harcol: az igazi szabadelvűség és a zsidók megmagyarosodása érdekében”* (Komlós 1997a: 169–172).

Komlós sorai rendkívül fontosak, mivel az Ágai által képviselt zsidó identitásból kiábrándult magyar zsidó irodalmár-újságíró fogalmazta meg őket 1936-ban, egy teljesen más történeti kontextusban. ³⁶ Komlós mellett, hogy Ágai harcát kudarcnak, szatirikus eszközeit pedig kétesnek tartotta, ok-okozati összefüggést látott az Ágai által teremtett majd egy tucat zsidó figura több évtizedes közvélemény-formáló hatása és a saját helyzete között. Ágai legnépszerűbb figurái valóban az archetipikus élclapi „zsidó” megtestesítői voltak, mint például Spitzig Iczig, aki a Király utcából írta leveleit, és sógora, Seiffensteiner Salamon, a Három dob utcából. Mindkettő arcán ravasz mosoly ült, kezük „zsidós” gesztusba merevedett, beszédük jidlizó volt. Komlós számára a jidlizés, amelynek a 20. században már semmi alapja, a komikum olcsó eszköze volt, amelynek semmi érzéke a zsidó méltóság iránt. Ágai az 1860-as években megfogalmazott hasonló vádra úgy reagált, hogy így olyan rétegekhez is eljut a zsidók hazafias üzenete, amelyekhez másképp nem (Komlós 1997a: 173).

Az Ágai által szerkesztett *Borsszem Jankó* egyik 1894-es illusztrált vicce – amely több változatban is létezett – jellegzetes módon kommentálja és egyben erősíti is az orr emblemikus jelentőségét és a „zsidó” egyre egyértelműbb faji meghatározottságát, amely nem tett különbséget a vallásos zsidó és a zsidó származású keresztény között. Az „Elkeresztelési vita” című vicc a következőképpen szól:

*„Sime Fleckseif: Mit holok? Te kikürüsztlüküdtél tígédet?
Smáje Fensterglas: Igenis, kikürüsztlüküdtém engimet.
Sime F.: És mi indította tígédet ere o barzasztú lépésre rá?
Smáje F.: Hát o mekjúzúdes!*

A „zsidó test” másik alapvető jellegzetessége a láb és annak szimbolikus jelentései. A „zsidó” lúdtalpas volt, csámpás és görbe- vagy ikszlábú; a karikatúrák többféle kombinációt alkalmaztak. Az olvasó számára nemcsak a „zsidó orr”, hanem a „zsidó láb” mibenléte is egyértelmű volt minden magyarító szöveg nélkül. A Bolond Istók „Tanulmánylábak” című karikatúrája – amely több változatban létezett – érdekes illusztrációul szolgál (lásd a 6. képet). A sajátos láb egyrészt a komikumot szolgálja a figura ügyetlenségének és esetlenségének hangsúlyozásával, másrészt a „zsidó” inherens másságának egyik látványos megtestesülése. De e másságnak fontos társadalmi és politikai jelentősége is van. A „zsidót” gyakran ábrázolták olyan helyzetekben, amelyekben az esetlen és gyakran már-már kórosan torz lábak kulturálisan és társadalmilag fontos – és jellegzetesen magyar – funkciók elvégzését tették lehetetlenné. A leggyakoribb karikatúrátémák e tekintetben a magyar táncot ropó és a katonáskodó komikus torz testű „zsidó”.

Az Üstökös „Az emantzipáció után” című karikatúrájának alapkomicumát a „zsidó” és a „magyar” szerepének felcserélése adja (lásd a 7. képet). Feltűnő a „zsidó” és a „magyar” testalkata és magassága közötti kontraszt. A kép jelentése lehet akár pozitív, akár negatív, minden a szemlélő nézetein múlik. Egyrészt kifejezheti azt a klasszikus liberális nézetet, hogy bár az évezredek elnyomás negatív fizikai és jellembeli tulajdonságokat alakított ki a zsidókban, megnyílt előttük a felemelkedés és átalakulás felé vezető út, és a szabadság minden szempontból egyenlővé és hasonlóvá fogja őket tenni. Másrészt sugallhatja a zsidók zsidóságából fakadó és eltörölhetetlen másságáról, a magyar társadalom rendjének felborításáról szóló antiszemita nézetet is.

7. kép Üstökös, 1867. december 7., 389. o.

A karikatúrák „zsidó lába” a fizikai alacsonyabbrendűség és gyengeség vizuális kifejezője. Gyakori az olyan ábrázolás, amelyen a cipőt viselő csámpás „zsidó” áll (vagy táncol), szemben a sarkantyús csizmás erős „magyar” legénnyel. Vagy ha a „zsidó” csizmát öltve úgy próbál meg öltözködni és viselkedni, mint egy „igaz magyar”, komikussága és esetlensége még látványosabbá válik, ami még jobban aláássa társadalmi befogadhatóságát. A *Borsszem Jankó* „A világ” című 1895-ös karikatúrája a „zsidó láb” akkorra véglegesen kikristályosodott ábrázolását karikírozza a görbe lábú huszár és a görbe lábú zsidó polgár szembeállításával (lásd a 8. képet). A karikatúra egyértelműen ironikus és kritikus intencióval készült, felhívva a figyelmet a „zsidó testtel” kapcsolatos sztereotípiák irracionálisára.

8. kép Borszem Jankó, 1895. március 10., 8. o.

„Kóbi Blaustein (átmutatva a huszárra): Ilyen o világ. Ho o huszárnak von lűcslábo: oszmonják, hod ez oz o hires lovassági koriko-láb. Ho pedeg nekem von ed épen olejon fes koriko-láb: oszmonják, hod ez oz o bizomos lűcsláb.” [38](#)

E vicc és ambivalenciával terhes illusztrációja ugyancsak elárulja, hogy nagy különbség lehet két görbe láb között, és egyben megerősíti a Komlós Aladár által Ágai lapjának „zsidó” ábrázolásaival kapcsolatban leírt veszélyt. A „zsidónak” sajátos módon, „zsidó módon” görbe lába van: visszataszító és nevetséges, nem fess karikaláb, hanem csak lűcsláb, amit környezetében mindenki lát, csak ő nem. De nemcsak a lába, hanem egész teste és beszéde is a sztereotipikus „zsidót” idézi. A leglényegesebb pedig az, hogy a zsidó asszimilációért és az antiszemitizmus ellen küzdő élclap a rosszindulatú és az asszimilációt megkérdőjelező „zsidó”-ábrázolások kritikájában ugyanazokat a bántó elemeket alkalmazza, és a „magyar” és a „zsidó” közötti különbséget a lehető legláthatóbbá és leghallhatóbbá teszi. A zsidót újra csak az antiszemita szemével látatja a *Borsszem Jankó*, hiszen bár a szöveg szerint valójában két egyformán görbe lábról van szó, a kép a különbségüket erősíti meg.

A „zsidó test” ábrázolása tehát a „zsidó” örök és megmásíthatatlan másságát és bizonyos negatív „zsidó” tulajdonságok állandóságát fejezte ki és erősítette kitartó rendszerességgel. Az élclapokban nem volt sajátos „magyar”, „román” vagy „szlovák” orr, láb és test, míg a „zsidó” esetében a grafikai részletek nélküli árnyképeken is egyértelmű volt az identitása a lába, keze és profilja alapján. [39](#) A „zsidó test” ábrázolásának ideológiai és társadalmi jelentőségét Sander Gilman a következőképpen fogalmazta meg: „A zsidó láb a zsidó született alkalmatlanságát – és ezért a modern állam társadalmi szövetébe történő teljes befogadásra való méltatlanságát – jelölte” (Gilman 1991: 40).

A „zsidó” feminizációja, démonizációja és dehumanizációja

A korabeli élclapok archetipikus „zsidója” férfi volt. A „zsidó” mint absztrakció mindig hímnemű. Az élclapi zsidó figurák nagy többsége férfi, és az ábrázolt sztereotípiák és vizuális elemek is a „zsidó férfi” testére és tulajdonságaira vonatkoznak. A „zsidó nőnek” nincs azonnal felismerhető jellegzetes teste; az arca, valamint férje vagy családja zsidósága árulja el identitását. A „zsidó nő” általában a „zsidó férfi” kiegészítője. Gyakran megtermett családanyaként vagy – mivel sokkal vonzóbb a külseje, mint a „zsidó férfinak” – a magyar férfiak (sokszor anyagián) vágyakozó tekintete tárgyaként ábrázolták. [40](#) A „zsidó nőnek” nem volt olyan mereven és részletesen kidolgozott ikonográfiája, mint a „zsidó férfinak”, csupán az orra és az ajkai jelölték zsidóságát, így a jellegzetes „zsidó orr” kötötte a „zsidó nő” alakját az általános zsidóképhez. [41](#)

A „zsidó” nemének azonban volt egy másik fontos aspektusa is. A karikatúrákon megfigyelhető a „zsidó” férfiatlanná tétele, sőt feminizációja (lásd a 2. képet). A „zsidó” nőiességét affektáló gesztusai, férfiatlan alkata, fizikai gyengesége, éneklő beszédmodora, sokszor dandisen elegáns öltözködése és improduktív foglalkozása által

hangsúlyozták (vö. Pellegrini 1997). A „zsidó” párbajképtelensége és katonáskodásra való alkalmatlansága is a nőekkel – mint sok tekintetben alacsonyabb rendű állampolgárokkal – kötötte össze a „zsidó” képét. A „zsidó férfi” nemcsak a férfitársadalom számára volt nemkívánatos partner, a zsidó férfi és a keresztény nő kapcsolatát és házasságát nemcsak mint a konvenciók áthágását, hanem mint lehetetlenséget ábrázolták az élclapokban. ⁴²

A „zsidó nő” e szempontból is elválk a „zsidó” alakjától, mivel – még ha arca sohasem szép és vonásai gyakran férfiasan erőteljesek is – kívánatosnak és a társadalomba befogadhatónak ábrázolják az élclapok. A *Borsszem Jankó* „Assimiláció” című karikatúrája nem a „zsidót” a „magyarral”, hanem a „zsidó férfit” a „zsidó nővel” állítja szembe (lásd a 9. képet).

9. kép Borszem Jankó, 1882. július 9., 10. o.

„Hiszen arra majd csak »akadunk« honfiak, hogy ezeket beolvasszuk, hanem hát »akadunk«-e honleányok ezek beolvasztására?” ⁴³

A karikatúra nőalakjai az élclapi „zsidó nő” archetípusát reprezentálják. A „zsidó férfi” nem eléggé férfias, azaz „magyar” a honleányok számára, még ha magyar ruhában pöffeszkedik és bajuszt növeszt is. E karikatúra egyrészt a zsidóképen belüli kettősséget és feszültséget illusztrálja, másrészt azt erősíti meg, hogy a „zsidót” mint a magyar társadalom és faj integritását fenyegető hímnemű „zsidó” – mint absztrakció és konkrétum – jelenti. Paradox módon a „zsidó nőnek” a „magyarhoz” való hasonlatossága a „zsidó férfi” másságát még hangsúlyosabbá teszi. Az a tény, hogy a karikatúra az asszimilációt támogató és a befogadásért síkra szálló élclapban jelent meg, ismét a „zsidó” reprezentációkban rejlő többértelműségekre hívja fel a figyelmet.

A „zsidó” másság és alacsonyabbrendűség jelölésének a feminizáció mellett alkalmazott radikális technikája volt a „zsidó” dehumanizációja. Bár nem oly gyakori, mint a többi ábrázolás, rendszeres jelenléte, az archetipikus zsidóképhez való szoros vizuális és konceptuális kapcsolata, messzemenő ideológia konnotációi jelentőssé teszik. A *Herkó Páter* egy, az 1890-es évek közepén megjelenő jellegzetes karikatúrátípusa mintegy a *Bolond Istók* tanulmányorrait fejleszti tovább. A „zsidó fej” vonásainak a végletekig való torzításával annak dehumanizációját éri el. A címlapokon megjelenő óriás, szörnyszerű „zsidó fejek” már nem zsidó figurák, hanem a „zsidó” mint absztrakció megtestesítői voltak, tovább sugallva, hogy a „zsidó” arcvonások a kollektív „zsidó” mentalitás hordozói. ⁴⁴ A „zsidó” többször a magyar hős hadakozó, hatalmas „zsidóarcú” gonosz sárkányként jelenik meg. ⁴⁵

A „zsidó” dehumanizációja és démonizációja nem a modern antiszemitizmus találmánya volt. A zsidókat a középkorban és a kora-újkorban gyakran írták le és ábrázolták az Antikrisztus megtestesítőiként, szörnyekként, különféle mitikus lényekként, illetve visszataszító állatokként, úgymint kígyók, bogarak, kecskék, disznók, hollók, keselyűk, hiénák vagy sakálók (vö. Lazar 1991; Wistrich 1999; Strickland 2003). Míg a modern ábrázolások egyértelmű ikonográfiai és fogalmi folytonosságot mutatnak a középkoriakkal, nem szabad elfelejteni, hogy a felvilágosodás és az emancipáció hatalmas szellemi és politikai szakadéka választja el őket egymástól. A „zsidó” állatokhoz való hasonlítása nemcsak a középkori hagyományt, hanem a magyar és európai élclapok egy kedvelt ábrázolásmódját is tükrözi, hiszen az élclapok gyakran ábrázoltak ismert személyiségeket, politikusokat vagy éppen államokat (orosz medve) jellegzetességeiket kifejező állatokként. ⁴⁶ A darwini evolúciós elmélet azonban új elemekkel és jelentéssel bővítette az állatként való ábrázolásokat. Darwini, azaz majomszerű „írek”, „négerek” és „zsidók” jelentek meg az európai karikatúrákon (vö. Curtis 1993; Leeuwen 2000), aminek egy jellegzetes példája a zsidó fiú „darwini fülekkel” (Gilman 1995: 98).

Fontos hangsúlyozni, hogy míg a korabeli angol satirikus sajtóban az írek majomként való ábrázolása bevett gyakorlat volt, a magyar élclapok akármennyire is torzan ábrázolták a „zsidót”, vizuálisan ezt soha nem tették. ⁴⁷ E koncepció egy több változatban létező vicc formájában volt jelen. Az antiszemita Füstölő 1882-es „Az embertanból” című verziója így hangzik:

„Nagy hévvel tanította a tanító a zsidó tanfelügyelő utasítása szerint, hogy az ember a majomtól származik. Egyszer látogatóba jön a zsidó tanfelügyelő, s kihí egy zsidógyereket:

– No édes fiam, mond meg, khi volt az első ember?

Zsidógyerek: A májum.

– Jól van fiam. Mármost csak úgy magadtól meg tudnád-e mondani,

hojd honnan thudod ez?

– Sokhunkhon még mast is megláthszik.” ⁴⁸

A „zsidó” dehumanizációjának következő módja is a középkori keresztény tradícióban gyökerezik, amely a „zsidót” az ördög szövetségeseinek vagy egyenesen magának az ördög megtestesülésének tekintette (Lazar 1991: 55; Trachtenberg 2002: 11–56). Ahogy azt Robert Wistrich írja: „A zsidó-ördög szarvaival és farkával nemcsak fizikailag volt visszataszító, de a spirituális világban a kereszténység halálos ellensége is volt. [...] A modernitás hajnalára tehát mind az európai társadalom intellektuális magasságaiban, mind a legelső mélységeiben a zsidó már régen megszűnt élő emberi lénynek lenni. Elkerülhetetlenül átalakult egy igazán ördögi perverzítással és rosszakarattal felruházott teológiai absztrakcióvá” (Wistrich 1999: 5). A diabolikus hatalommal rendelkező „zsidó” képe a Rothschildok, a nemzetközi zsidó pénzvilág és a zsidó világ-összeesküvés formájában újult meg a 19. században, ami a „zsidó” ördög és Antikrisztus képét is újra felidézte (Wistrich 1999: 9).

10. kép. Bolond Istók, 1884. június 15., 6-7. o.

A *Bolond Istók* 1884-es, „Az ördög konyháján” című karikatúrája mintha Wistrich állításának illusztrációja lenne (lásd a 10. képet). Az ellenzéki Bolond Istók szenvedélyes kitartással ostorozta a kormányt és különösen a miniszterelnök Tisza Kálmánt.⁴⁹ A kép azt a gyakori vádat fejezi ki, amely szerint a Tisza-kormány külföldi kölcsönök által támogatott gazdaságpolitikája nem Magyarország, hanem a Rothschildok által megtestesített, zsidók uralta osztrák és európai pénzvilág érdekeit szolgálja. A képen az ördög középkori ikonográfiáját felidéző torz „zsidóarcú” Rothschild, sötét, pajeszos kis magyar ördögök és Tisza Kálmán mint kukta hathatós közreműködésével főzi ördögi tervét a Magyarországot jelképező üstben. Fontos, hogy bár a *Bolond Istók* számára Tisza volt a legfőbb ellenség és a magyar érdekek elárulója, az ő megjelenítése alig karikírozott; humanitása és magyarsága – ahogy Istóczyé az 1. képen – nem kérdőjeleződik meg. Még ha Tisza és Rothschild közösen okozzák is Magyarország romlását, a karikatúra vizualitása ismét a „zsidót” és a „magyart” állítja szembe egymással. Az „ördög-zsidó” képében a karikatúra az élclapok „zsidó”-ábrázolásának két alapelemét (a test és a jellem közötti kapcsolat; az egyes „zsidó” mint a „zsidó” lényeg megtestesítője) alkalmazza szélsőséges formában.

A „zsidó” absztrakciója és dehumanizációja a tárgyalt korszak végén az ultramontán-katolikus és legalpáríbb hangvételű *Herkó Páter*ben⁵⁰ érte el tematikai végpontját, amely egy új korszak előjele is egyben. Íme az 1896-ban a címlapon(!) megjelent karikatúra (lásd a 11. képet):

11. kép Herkó Páter, 1896. május 31., 1. o.

„Virágos kert vala hajdan Pannónia.

Még most is az bizony, belőle egy millenniumi galy itt van, nia!”⁵¹

A képen féregtestű, a „zsidó” archetípusát idéző fejjel ábrázolt, démoni vigyorú „zsidó” paraziták pusztítják a magyarságot jelképező faágat. A karikatúra az emancipáció óta eltelt harminc év antiszemita értékelésének és az azt leíró diskurzusnak képszerű megjelenítése. A zsidókat rutinszerűen a „nemzet testét rágó férgekként” és az azon élősködő „parazita fajként” leíró antiszemita metaforák vizuális megjelenítése figyelemfelhívó és meghökkentő. A reprezentációnak egy másik messzemenő implikációja is van. A ördög, a sárkány és a démonok különleges erőt képviselnek, a zsidóság és a kereszténység, illetve a magyarság közti gigászi küzdelmet vizionálják, míg a „zsidó” mint féreg egyszerűen eltaposandó, vagyis kiirtandó. A karikatúra a vizualitásnak a szöveget kiegészítő és azon túlmutató erejét és hatásosságát is illusztrálja.

Fontos, hogy bár a „zsidó” dehumanizációjának extrém példái mind zsidóellenes és deklaráltan antiszemita lapokban jelentek meg, a reprezentációk a „zsidó” fogalmi és vizuális konstrukciójának szerves részei. A dehumanizált „zsidó” nemcsak a „magyar” ellentétképe, hanem mindennek, ami emberi. Másága és idegensége nemcsak a magyar társadalomból, hanem az emberiségből rekeszti ki a „zsidót”. Ez az archetipikus élclapi „zsidó” nem a kulturálisan, hanem fajilag⁵² meghatározott másága végletes kifejezésének tekinthető. A modern karikatúrák hatásosan építették be a tradicionális ikonográfiai elemeket, felhasználva és részben újradefiniálva azok jelentését.

Összegzés: a „zsidó” mint kulturális kód

Az 1867 és 1895 közötti dinamikus három évtized jelentős társadalmi, gazdasági és kulturális változásokkal és a belőlük fakadó feszültségekkel, ellentmondásokkal és politikai konfliktusokkal terhelt időszaka kifogyhatatlanul ontotta az alapanyagot az élclapok számára. Az élclapi stílus egyik meghatározó eleme volt a problémák, események, elvont fogalmak vagy politikai entitások megszemélyesítése. A kedvelt témákat – mint például a „főváros” és „vidék”, a „dzsenti” és „polgár” ellentéte, a modern irodalom és sajtó, az átalakuló tulajdonviszonyok, a kormány politikája, Magyarország Ausztriához való viszonya – gyakran személyesítették meg a „zsidó” alakjában. A magyar politikai élclapok mindenben megerősítik Linda Nochlin állítását a „sztereotipikus zsidó persona túlradó jelenlétéről” és a „túlzások és mítoszok már-már hisztérikus ismétlődéséről” (Nochlin 1995: 10). Természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az élclapi viccek és karikatúrák műfaji sajátossága a túlzás és torzítás. A „zsidó” ábrázolásának gyakorisága, e tanulmány által demonstrált egyedisége, a többi alaktól való minőségbeli különbsége, jelentésének szintjei és szimbolikus funkciója azonban a „zsidó” különösségét bizonyítják.

A „zsidónak” az élclapokban való intenzív jelenléte nem a zsidók jelentős máságának és elkülönülésének, hanem a zsidóság társadalmi integrációjának, a zsidók és nem zsidók közötti egyre kiterjedtebb interakciónak a jele. A magyarság és a magyar zsidóság végső tragédiába torkolló kapcsolatához az is hozzájárult, hogy a „zsidó” alakja nem a magyarság részévé, hanem – a „zsidónak” tulajdonított tulajdonságok által – éppen annak ellentétévé vált. A magyarság definíciója nem a zsidókkal együtt, hanem a zsidókkal szemben változott. Budapest Judapestté, a kis különbségek naggyá és a kirekesztés alapjaivá váltak. Hogyan írható le az élclapi „zsidó” archetípusának a lényege? A *Borsszem Jankó* 1883-ban „Furcsa” című, sokatmondó karikatúrája segít a válaszban (lásd a 12. képet). Ahogy oly sokszor előfordult Ágai élclapjában, a karikatúra a zsidókkal kapcsolatos előítéleteket és sztereotípiákat kritizálja és figurázza ki, miközben reprodukálja a sztereotipikus „zsidó” alakját.

12. kép Borsszem Jankó, 1882. január 14., 19. o.

„Max Mandlbüh: Ezek a hüldjek azt mondják nekem: Távozzék szemtelen szemita!

Már most szeretném én todni, miből vették észre, hojd én zsidó vadjok?”⁵³

A képen a két csinos magyar kisasszony a „zsidót” teljesen ignorálva beszélget és megy tovább. A sztereotipikus

„zsidó” minden attribútumával felruházott zsidó alak alattomos testtartásban, kétes szándékkal a sarok mögül figyelőket. ⁵⁴ A „magyar” hátat fordít a „zsidónak”.

Az élclapi zsidókép meghatározó eleme a szöveg és kép kettőssége. Ugyanaz a vizuális reprezentáció különböző üzenetek hordozója lehetett a teljes befogadástól az egyenlő jogok megnyirbálásán át a Palesztinába való „vissza”-küldésig. Az asszimilációt támogató és az antiszemitizmus ellen harcoló, a zsidósággal szemben kritikus, de nem antiszemita politikát propagáló és a nyíltan antiszemita élclapok „zsidóját” a vizualitás köti össze. A „zsidó” vizuális megjelenítésére a statikusság jellemző, hiszen nemcsak a különféle lapok reprezentációi között nincs különbség, hanem már a korszak legelején jelen volt a tanulmányban jellemzett archetipikus élclapi „zsidó” minden attribútuma, ⁵⁵ amely a századfordulóig mit sem változott.

Mivel magyarázható ez az uniformitás és statikusság? Miként lehetséges, hogy Ágai Adolf a zsidókat támogató intencióval negatív és bántó sztereotípiákat honosított meg, és bár a *Borsszem Jankó* reflektált a korabeli zsidókép minden ellentmondására, irracionálisára és negatív hatására, mégsem tudott kiszakadni belőle? Az egyik alapvető ok a történeti kontextusban keresendő. Az általában is durva és erősen torzító karikatúrákhoz szokott korabeli közönség ingerküszöbe sokkal magasabb volt, mint a náci antiszemitizmus és a holokauszt tapasztalatával élő mai olvasóké. Ágai lapja egyszerűen a kor zsidókkal kapcsolatos fogalmi és vizuális készletét használta. Fontos hangsúlyozni azt is: használhatott az ember negatív sztereotípiákat anélkül, hogy antiszemitának tartották volna (Murray 1995: 82). Ennél is meghatározóbb jelentőségű, hogy „a 19. században a zsidó identitását kifejező jelölők (signifiers) túlzottan a negatív konnotációk rendszerébe voltak zárva” (Nochlin 1991: 162). Nem volt hely arra, hogy a „zsidó” másság pozitívan vagy akár csak a többi alakhoz hasonlóan jelenjen meg. A tárgyalt korszakban a magyar élclapok „zsidójának” legfontosabb aspektusa a negatív jelrendszerbe való bezártsága.

A nem antiszemita célzatú karikatúrák közvélemény-formáló hatása és hosszan ható jelentősége fontosabb, mint a kifejezetten antiszemita reprezentációké. Az évtizedek során a magyar közönség hozzászólt egy változatlan, átható és alapvetően negatív zsidóképhez, amelyet semmi nem különböztetett meg az antiszemita karikatúráktól. A „zsidó” az egész magyar társadalom által osztott és értett kulturális kóddá vált (vö. Volkov 1999). Komlós Aladár idejében nem mindenki látta, hogy az első világháború óta eltelt időszakban a képek által közvetített üzenet fokozatosan megváltozott és egyneművé vált. Ahogy azt Shulamit Volkov írja: „Ennek a nyelvnek a dekódolt értelme, ha zavarba is hozta őket, nem keltett félelmet bennük, az értelmezés az ismerős nézetek és attitűdök világán belül maradt. Nem vették észre, hogy a nyelv megváltozott, és többé már nincsenek abban a helyzetben, hogy megfejtsek az üzenetet” (Volkov 1999: 535). Az 1930-as évekre a 19. század második felében a „zsidóról” kialakított vizuális nyelvnek a tanulmányban feltárt tartalma vált az elsődleges jelentéssé, amelyet többen megértettek. Ezért kérhette számon Komlós Aladár Ágaitól azt, amit az ő generációja még nem láthatott tisztán. A tény, hogy a 19. század végére megszilárdult zsidókép olyannyira negatív és a magyarságból kirekesztő volt, lehetővé tette, hogy sokan elhiggyék: valójában semmi sem változott, miközben megtörtént a magyar zsidóság kirekesztése. És lehetővé tette azt is, hogy sokan mások elhiggyék: a zsidók valóban olyanok, mint a „zsidó”.

Felhasznált irodalom

Anderson, Benedict (1999) *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London & New York: Verso.

Bein, Alex (1990) *The Jewish Question: The Biography of a World Problem*. Rutheford, NJ: Herzl Press.

Buzinkay Géza (1983) *Borsszem Jankó és társai: magyar élclapok és karikatúrák a XIX. század második felében*. Budapest: Corvina.

Buzinkay Géza (1988) *Mokány Berczi és Spitzig Iczig, Göre Gábor mög a többiek: A magyar társadalom figurái az élclapokban 1860 és 1918 között*. Budapest: Magvető.

Buzinkay Géza (1994) *The Budapest Jokes and Comic Weeklies as Mirrors of Cultural Assimilation*. In Thomas Bender & Carl L. Schorske (eds) *Budapest and New York: Studies in Metropolitan Transformation, 1870-1930*. New York: Russel Sage Foundation.

Cheyette, Bryan (1993) *Constructions of the 'Jew' in English Literature and Society*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Curtis, Liz (1993) *Echoes of the Present: The Victorian Press and Ireland*. In Ann Gray & Jim McGuigan (eds) *Studying Culture: An Introductory Reader*. London: Edward Arnold.

Dersi Tamás (1973) *A Borsszem Jankótól a Herkó Páterig*. In *Századvégi üzenet*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Feaver, William (1981) *Masters of Caricature*. New York: Alfred A. Knopf.

Felsenstein, Frank (1995) *Anti-Semitic Stereotypes: A Paradigm of Otherness in English Popular Culture, 1660-1830*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.

Finkielkraut, Alain (2001) *A képzelt zsidó*. Budapest: Múlt és Jövő.

Freud, Sigmund (1962) *Civilisation and its Discontents*. New York: Norton.

Fuchs, Eduard (1921) *Die Juden in der Karikatur*. München: Langen.

- Garb, Tamar (1995) *Modernity, Identity, Textuality*. In Linda Nochlin & Tamar Garb (eds) *The Jew in the Text: Modernity and the Construction of Identity*. London: Thames and Hudson.
- Gerő András (1993) *Magyar polgárosodás*. Budapest: Atlantisz.
- Gilman, Sander L (1991) *The Jew's Body*. New York & London: Routledge.
- Gilman, Sander L (1995) *Salome, Syphilis, Sarah Bernard, and the Modern Jewess*. In Linda Nochlin & Tamar Garb (eds) *The Jew in the Text: Modernity and the Construction of Identity*. London: Thames and Hudson.
- Gombrich, Ernst H. (1961) *Art and Illusion: A Study in the Psychology of Pictorial Representation*. New York: Pantheon Books.
- Gonda László (1992) *A zsidóság Magyarországon 1526–1945*. Budapest: Századvég.
- Hanák Péter (1988) *Polgárosodás és etnikai előítélet a magyar társadalomban a 19. század második felében*. In: *A kert és a műhely*. Budapest: Gondolat.
- Hanák Péter & Mucsi Ferenc (szerk.) (1988) *Magyarország története 1890–1918, 1–2*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Katz, Jakov (2001) *Az előítélettől a tömeggyilkosságig: az antiszemitizmus története 1700–1933*. Budapest: Osiris.
- Katzburg, Nathaniel (1999) *Fejezetek az újkori zsidó történelemből Magyarországon*. Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport & Osiris.
- Kleeblatt, Norman E. (ed.) (1987) *The Dreyfus Affair: Art, Truth and Justice*. Berkeley, Los Angeles & London: California University Press.
- Komlós Aladár (1997a) *Ágai Adolf zsidósága, egy magyar zsidó a múlt században*. In *Magyar-zsidó szellemtörténet a reformkortól a Holocaustig 2. kötet*. Budapest: Múlt és Jövő.
- Komlós Aladár (1997b) *Az antiszemitizmus kitörése-zsidóábrázolások az irodalomban*. In *Magyar-zsidó szellemtörténet a reformkortól a Holocaustig 1. kötet*. Budapest: Múlt és Jövő.
- Komlós Aladár (1997c) *Zsidók a válaszüton*. In *Magyar-zsidó szellemtörténet a reformkortól a Holocaustig 2. kötet*. Budapest: Múlt és Jövő.
- Kosáry Domokos & Németh G. Béla, szerk. (1985) *A magyar sajtó története II/2. 1867–1892*. Budapest: Akadémiai kiadó.
- Kovács Endre & Katus László, szerk. (1987) *Magyarország története 1848–1890, 1–2*. Budapest: Akadémia kiadó.
- Kubinszky Judit (1976) *Politikai antiszemitizmus Magyarországon 1875–1890*. Budapest: Kossuth könyvkiadó.
- Laqueur, Walter (1998) *A History of Zionism*. New York: Schocken Books.
- Lazar, Moshe (1991) *The Lamb and the Scapegoat: The Dehumanization of the Jews in Medieval Propaganda Imagery*. In Sander L. Gilman & Steven T. Katz (eds) *Antisemitism in Times of Crisis*. New York & London: New York University Press.
- Leeuwen, Theo van (2000) *Visual Racism*. In Martin Reisigl & Ruth Wodak (eds) *The Semiotics of Racism: Approaches in Critical Discourse Analysis*. Vienna: Passagen Verlag.
- Loewenstein, Rudolph M (1999) *Antiszemiták pszichoanalízisben*. In Kovács András (szerk.) *A modern antiszemitizmus*. Budapest: Új Mandátum.
- Mendelsohn, Ezra (1992). *The Jews of East Central Europe between the World Wars*. Bloomington: Indiana University Press.
- McGrane, Bernard (1989) *Beyond Anthropology: Society and the Other*. New York: Columbia University Press.
- Mosse, George L. (1985) *Toward the Final Solution: A History of European Racism*. Madison, Wis.: University of Wisconsin Press.
- Murray, Gale B (1995) *Toulouse Lautrec's Illustrations for Victor Joze and Georges Clemenceau and their Relationship to French Anti-Semitism of the 1890s*. In Linda Nochlin & Tamar Garb (eds) *The Jew in the Text: Modernity and the Construction of Identity*. London: Thames and Hudson.
- Nagy Mariann (1995) *Nineteenth Century Hungarian Authors on Hungary's Ethnic Minorities*. In Kontler László (ed.) *Pride and Prejudice: National Stereotypes in 19th and 20th Century Europe East to West*. Budapest: Central European University (History Department Working Paper Series no. 2).
- Nochlin, Linda (1991) *Degas and the Dreyfus Affair: The Portrait of the Artist as an Anti-Semite*. In *The Politics of Vision: Essays in Nineteenth Century Art and Society*. London: Thames and Hudson.
- Nochlin, Linda (1995) *Starting with the Self: Jewish Identity and Representation*. In Linda Nochlin & Tamar Garb

(eds) *The Jew in the Text: Modernity and the Construction of Identity*. London: Thames and Hudson.

Pellegrini, Ann (1997) *Whiteface Performances: „Race,” Gender and Jewish Bodies*. In Jonathan Boyarin & Daniel Boyarin (eds) *Jews and Other Differences: The New Jewish Cultural Studies*. Minneapolis and London: University of Minnesota Press.

Polyák Laura (2002) *Cigányok Mucsáról: Az élclapi karikatúrák cigányképe*. *Beszélő* (7–8.) 89–96.

Pick, Daniel (1989) *Faces of Degeneration: a European Disorder, c.1848–c.1918*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.

Sahlins, Peter (1989) *Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees*. Berkeley, Los Angeles & Oxford: California University Press.

Strickland, Debra Higgs (2003) *Saracens, Demons and Jews: Making Monsters in Medieval Art*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Szabó Miklós (1989a) *A nemzetfogalom változása és a magyar társadalom modernizációja*. In Karátson Endre & Várdy Péter (szerk.) *Változás és állandóság: tanulmányok a magyar polgári társadalomról*. Hollandiai Mikes Kelemen Kör.

Szabó Miklós (1989b) *Új vonások a századforduló magyar konzervatív gondolkodásában*. In *Politikai kultúra Magyarországon: válogatott tanulmányok*. Budapest: Atlantisz.

Trachtenberg, Joshua (2002) *The Devil and the Jews: The Medieval Conception of the Jew and its Relation to Modern Antisemitism*. Philadelphia: Jewish Publication Society.

Volkov, Shulamit (1999) *Az antiszemitizmus mint kulturális kód. Gondolatok a császári Németország antiszemitizmusának történetéről és az azzal foglalkozó történetírásról*. In Kovács András (szerk.) *A modern antiszemitizmus*. Budapest: Új Mandátum.

Vörös Kati (1998) *The Image of “the Jew” in Nineteenth-Century Hungarian Satirical Journals*. M.A. thesis, Central European University, Budapest.

Vörös Kati (2000) *“Judapest” Satirized: Visual Images of Jews in Satirical Magazines in Fin-de-Siècle Budapest*. In Martin Reisigl & Ruth Wodak (eds) *The Semiotics of Racism: Approaches in Critical Discourse Analysis*. Vienna: Passagen Verlag.

Wistrich, Robert S. (1982) *Socialism and the Jews: The Dilemmas of Assimilation in Germany and Austria-Hungary*. Rutheford, Madison & Teaneck: Fairleigh Dickinson University Press.

Wistrich, Robert S. (1999) *The Devil, the Jews, and Hatred of the “Other”*. In *Demonizing the Other: Antisemitism, Racism and Xenophobia*. Amsterdam: Harwood Academic Publishers.

Zeke Gyula (1990a) *Statisztikai melléklet*. In Lendvai L. Ferenc & Sohár Anikó & Horváth Pál (szerk.) *Hét évtized a hazai zsidóság életében*. Budapest: MTA Filozófiai Intézet.

Zeke Gyula (1990b) *A budapesti zsidóság lakóhelyi szegregációja a tőkés modernizáció korszakában 1867–1941*. In Lendvai L. Ferenc & Sohár Anikó & Horváth Pál (szerk.) *Hét évtized a hazai zsidóság életében*. Budapest: MTA Filozófiai Intézet.

Lábjegyzetek

1

E tanulmány a “Judapest” Satirized: Visual Images of Jews in Satirical Magazines in Fin-de-Siècle Budapest címen megjelent tanulmány átdolgozott változata (Vörös 2000) – a szerk.

2

Lueger osztrák keresztényszocialista és antiszemita politikus, 1897 és 1910 között Bécs polgármestere volt.

3

1882-ben a Bolond Istókban például megjelent egy térkép, amely Budapestet Új Jeruzsálemként ábrázolta. A térkép a Lánchídat Alliancz hídként, a Városligetet getsemáni kertként, a Lipótvárost pedig Kóbi városként jelöli. Lásd Bolond Istók, 1882. augusztus 6., 6–7. o.

4

Hanák Péter úttörő tanulmánya (Hanák 1988) volt az első, amely nemcsak felhívta a figyelmet a karikatúrák mint történeti források jelentőségére, hanem elemzésüket elméleti keretbe is helyezte. Tanulmánya a 19. századi irodalom és az élclapok alapján a magyar önképet, a másokról alkotott képet, azoknak tartalmát, kapcsolatát és jelentőségét tárgyalja.

5

Az idegen nyelvű idézeteket a szerző fordításában közöljük – a szerk.

6

A magyar élclapok esetében az illusztrátoroknak alig volt kreatív szabadságuk, mivel a szerkesztők és szerzők elképzelései szerint – akik a képet sokszor részletesen leírták – kellett a karikatúrákat megalkotniuk.

7

A magyar zsidóság történetéhez lásd Gonda (1992) és Katzburg (1999).

A magyar polgárosodás folyamatáról és ellentmondásairól lásd például Gerő (1993).

A kötelező polgári házasság 1894-es törvénybe iktatását a kiegyezés óta tartó és gyakran a zsidók és keresztények közötti házasságra kihegyezett éles viták előzték meg. Az élclapokban az 1860-as évek vége óta gyakoriak voltak a zsidók és keresztények közötti házasságnak a magyar erkölcsökre és értékekre gyakorolt káros és pusztító hatását demonstráló karikatúrák.

Az élclapok történetéhez lásd Buzinkay (1983) és Dersi (1973).

Az élclapi újságírók és különösen Ágai zsidóságáról és annak munkásságára gyakorolt hatásáról lásd Buzinkay (1994) és Komlós (1997a).

A tárgyalt viccek és karikatúrák nem egyediek, hanem a fő típusok és ábrázolási tendenciák illusztratív példái. A tanulmány alapját a tíz legfontosabb élclap zsidóképét 1867 és 1900 között elemző M.A. dolgozat (Vörös 1998) kutatása képezi.

A század végén megjelenő neokonzervativizmusról lásd Szabó (1989b).

A korszak általános történetéhez lásd Kovács & Katus (1987) és Hanák & Mucsi (1988). Az antiszemitizmus történetéhez lásd Kubinszky (1976) és Katz (2001).

A korszak magyar önképről és a másokról alkotott képről lásd még Buzinkay (1988), Komlós (1997b), Nagy (1995) és Polyák (2002).

A német Bürger és újabban a zsidó polgár – mint kulturális és gazdasági rivális – szolgált a magyar dzsentri ellentétpárjául. A „zsidó” és a „német” megjelenítése összetettebb és színesebb volt a többi nemzetiségénél, mivel nemcsak etnikai típusokként jelentek meg, hanem foglalkozásuk és társadalmi pozíciójuk szerint differenciált alakokként is (vö. Hanák 1988: 83).

Az élclapok hierarchiájában a „cigány” foglalta el a legalsó pozíciót. A cigányokat ritkábban ábrázolták, vagy vidéki környezetben, vagy városi zenészeként. A „cigány” civilizálatlan, szegény, piszkos, ravasz és lusta és sajátos beszéde alig érthető (vö. Polyák 2002). Tulajdonságai és vizuális megjelenítése sok tekintetben hasonló a szegény vidéki zsidóéhoz.

Nem szabad elfelejteni, hogy a homogenitásra törekvő modern magyar állam területén (Horvátország és Szlavónia nélkül) a magyarok aránya 1880-ban csupán 46,6 százalékos volt, ami részben az asszimiláció és részben a nemzetiségi lakosság nagyobb arányú kivándorlása következtében 1910-re 54,5 százalékosra emelkedett.

A tiszaezlári per, amely másfél évig tartotta lázban az országot, a rituális gyilkossággal vádolt zsidók felmentésével végződött. Az oroszországi zsidóüldözések miatti tömeges bevándorlástól való alaptalan félelmek kapcsán az 1880-as évek elején felerősödött az antiszemitizmus, és a „zsidókérdés” gyakori témája lett a parlamenti vitáknak és a sajtónak. Az 1882–83-ban végletekig felkorbácsolt hangulat többször torkollott zsidóellenes utcai zavargásokba. Istóczy a korszak emblematikus antiszemita politikusa, az Országos Antiszemita Párt alapítója és vezére volt.

Fontos hangsúlyozni, hogy a zsidóságot felekezetenek, és nem nemzetiségnek vagy etnikai csoportnak tekintették a Kiegyezés után, így minden statisztikai adat a zsidó vallású népességre vonatkozik. A magyar zsidóság száma az 1857-es 407800-ról 1910-re 911227-re emelkedett. A nyelvi magyarosodás is hasonló nagyarányú növekedést mutat, 1880-ban a zsidók 56 százaléka, míg 1910-ben már 77 százaléka vallotta magyar anyanyelvét (Zeke 1990a: 187). A korszak asszimilációs nyereségéhez a szlovákok és a németek is nagyban hozzájárultak.

Borsszem Jankó, 1882. szeptember 10., 1. o.

Természetesen a tradicionális zsidó figurája is rendszeresen szerepel az élclapokban az egész korszak folyamán, a legtöbbször zsidó viccek illusztrációjaként, vagy mint „lengyel” és „orosz” zsidó bevándorló, amint tömegekben megszállja az országot.

Üstökös, 1876. augusztus 12., 393. o.

A „zsidós” beszéd szerves része volt a „zsidó” élclapi karakterének, amely nemcsak az idegen akcentust és az éneklő hanghordozást jelentette, hanem egy sajátos zsidó diskurzust is. Az irodalmi anekdotákban a szereplők jelleméhez hagyományosan hozzátartozott sajátos beszédük, amely származásukra utalt. Az élclapok jidlizését Ágai Adolf honosította meg Spitzig Iczig alakján keresztül, amely először a Bolond Miskában jelent meg 1865-ben. A sajátos beszédmód a „zsidó” alakok – legyenek bár a legasszimiláltabbak – állandó attribútumává vált nemcsak a korszak végéig, hanem még a 20. században is. A nyelvi karikírozás a nemzetiségek esetében is jelen volt, ha nem is ennyire konzekvensen és hangsúlyosan. A jidlizés ugyanakkor általános európai tendencia is volt az élclapokban Németországtól Angliáig. A sajátos nyelvnek több funkciója is volt. Komikus volt és megkönnyítette a figura azonosítását, másrészt megerősítette a „zsidó” kulturális és etnikai

- idegenségének képzetét. A „zsidó nyelv”-ről részletesebben lásd Gilman (1991: 10-38.) és Hanák (1988: 87-97).
- 25 Herkó Páter, 1894. október 7., 1. o.
- 26 Herkó Páter 1894 július 29, 1. o.
- 27 A „zsidó” modern európai konstrukciójáról lásd például Fuchs (1921), Kleeblatt (1987), Gilman (1991), Cheyette (1993), Felsenstein (1995) és Nochlin & Garb (1995).
- 28 A projekciónak és a transzferenciának az antiszemita előítéletek működésében való funkciójáról lásd Loewenstein (1999).
- 29 A saját csoport és a más csoportok közötti határvonal meghúzása és a különbségek megfogalmazása alapvető és elengedhetetlen része a csoportöntudat kialakításának. A közeli és sokban hasonló csoportok és egyének sokszor hevesebb reakciót váltanak ki, mint az egyértelműen idegenek és távoliak. Ez az, amit Freud a kis különbségek nárcizmusának nevez (Freud 1962: 61). Lásd még Sahlins (1989: 267-277).
- 30 Maga az élclap műfaja is német mintákat követett, mint például a berlini Kladderadatsch és a Fliegende Blätter.
- 31 A zsidók aránya Budapesten az 1869-es 16,6 százalékról 1910-re 24 százalékra emelkedett. A budapesti zsidóság a magyar zsidóság 8,3 százalékát alkotta 1869-ben; ez az arány 1900-ra 20,4 százalékra emelkedett (Zeke 1990b: 162-183).
- 32 Az arc mellett a „zsidó” testtartása is jellemének kifejezője volt. A mindig hajlott hát az alattomoságot és állandó védekezést hivatott kifejezni.
- 33 A „zsidó láb” jelentőségéről lásd Gilman (1991: 38-60).
- 34 A „zsidó orr” meghatározó jelentőségéről és szimbolikájáról lásd Gilman (1991: 169-193) és Bein (1990: 243-247). A „zsidó orr” irodalmához lásd Nochlin (1995: 308) és Bein (1990: 614).
- 35 Lásd például Ludas Matyi 1868. május 3., 1. o.
- 36 Komlós egy 1921-ben írt, kiábrándultságról és konok elhatározásról tanúskodó esszéjében egy új magyar zsidó identitás szükségességét vázolja fel. Elárulja: korábban ő is azt vallotta, hogy vallása zsidó és nemzetisége magyar, de rá kellett döbbsennie, hogy tévedés és hazugság volt mindez, mivel ő zsidó is és magyar is, és e szerint kell élnie (Komlós 1997c: 11).
- 37 Borsszem Jankó, 1894 december 2., 9. o. A vicc kísértetiesen idézi fel Moses Hess 1862-es a németekre vonatkozó megjegyzését: „Kevésbé gyűlölük a zsidók sajátságos vallását, mint sajátságos orrukat” (Laqueur 1998: 49).
- 38 Borsszem Jankó, 1895. március 11., 8. o.
- 39 Lásd például Mátyás Diák, 1898. november 6., 5. o.
- 40 A Bolond Istók egyik karikatúráján például magyar nemes ifjak udvarolják körbe a láthatóan „zsidó arcú”, kissé kerekded bálozó kisasszonyokat. Lásd Bolond Istók, 1879. február 16., 5. o.
- 41 A szépséges, csábító, de veszélyes és pusztító „zsidó nő” (Jewess) toposzáról lásd Gilman (1995).
- 42 A polgári házasság hosszú évtizedek alatt meg-megújuló intenzitású vitái kapcsán az élclapok sokszor negatív utópiaként jelenítették meg a zsidó férfi és keresztény nő erkölcsi pusztulásba és anyagi sivárságba vezető házasságát. Csak ritkán tűnt fel a beteljesíthetetlen szerelem melodramatikus képe, amint a szerelmesek öregkorukra lehetnek egymáséi.
- 43 Borsszem Jankó, 1882. január 14., 19. o.
- 44 Lásd például Herkó Páter, 1895. május 5., 1. o.
- 45 Lásd például Herkó Páter, 1895. április 21., 8-9. o.
- 46 Ágait például kutyaként és disznóként is ábrázolták, ahogy a kormány koncát eszi, illetve Andrassy eteti (Vörös 1998: 64).
- 47 A karikatúrákon az evolúció képzele mint a „zsidó” fokozatos társadalmi felemelkedése jelent meg.
- 48 Füstölő, 1882. március 1., 40. o. A vicc illusztrációja nem próbálja a zsidó gyereket majomszerűen, „darwini” fűlekkel ábrázolni. A képen a szokásos „zsidó” alakot csúnyasága köti össze a majommal.
- 49

Tisza a Szabadelvű Párt vezére és 1875 és 1890 között az ország miniszterelnöke volt.

50

A Herkó Páter elkezdte támogatni az 1895-ben alapított Katolikus Néppártot, de az élclap hangneme az antiszemitizmust is integráló pártnak is sok volt.

51

Herkó Páter, 1896. május 31., 1. o.

52

A „faj” fogalma az 1880-as és 1890-es években nem volt egyértelmű, mivel az eredeti kulturális és történeti alapon népcsoportot, nemzetiséget jelentő (gyakran a népfaj kifejezést használó) jelentés mellett megjelent a modern fajelméleti alapú, biológiai és antropológiai meghatározottságú jelentés is. E tanulmány a faj modern fogalmának képi leképezését tárgyalja.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

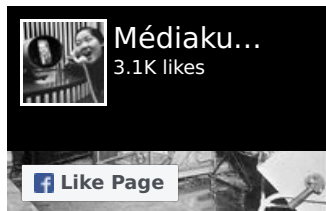
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2003 tavasz

Karikatúra

[Takács Róbert:](#)

Nevelni és felkelteni a gyűlöletet

A Ludas Matyi karikatúrái az 1950-es években

A sajtó – lenini meghatározása szerint – kollektív agitátor. A diktatúrában a média nem működhet független, ténszerűen beszámoló, kritikus intézményként: alapvető feladata, hogy kiszolgálja az uralmon lévők érdekeit. Az 1950-es évek Magyarországn ez egyet jelentett a párt politikájának népszerűsítésével, illetve a rendszer ellenségei elleni fellépéssel. Ahhoz, hogy mindez gördülékenyen működjön, többdimenziós ellenőrző mechanizmusra volt szükség. A sajtóellenőrzés közvetlenül a párthoz tartozott: a sajtótermékek tartalmának szabályozására különböző módszerek álltak rendelkezésre a lapok utasításokkal való ellátásától a pártközpontból érkező közvetlen telefon-utasításokon át az utólagos kiértékelések és felelősségre vonások rendszeréig. Meglehetősen groteszk helyzetet teremtett, hogy a humorlapként „is” funkcionáló Ludas Matyi kénytelen volt ugyanezen keretek között működni.

A Magyar Dolgozók Pártja 1950-es évekbeli álláspontja szerint „Az agitációnak egy éles fegyvere a humor és szatíra”. Részletesebben ezt így fejtették ki: „kevés olyan művészeti ág van, amely a széles néprétegekben oly eleven érdeklődést keltene, mint a karikatúra. A karikatúra a maga speciális rajzos, szemléltető, ábrázoló módszerével szórakoztatva nevel, tanít, tette buzdít, megvilágít olyan, eddig még nem értett összefüggéseket is, melyre sokszor a tudomány, az irodalom sem képes. Ebben áll igen fontos társadalmi szerepe.”¹ A karikatúrának tehát az 1950-es évek Magyarországn politikusnak és harcosan időszerűnek kellett lennie, el kellett fordulnia a „polgári” karikatúra rajzos vicc-jellegű „öncélúságától”, hogy a szocializmus építésének és az ellenség leleplezésének eszközévé váljon.

Az MDP számára a karikatúra azért volt olyan fontos, mert e műfaj kitűnően alkalmas a tekintély, a hatalom kigúnyolására, ami komoly veszélyt jelenthet. Ráadásul a karikatúra, a humor népszerű műfaj volt: a *Ludas Matyi* több százezres példányszámot ért el (az 1951-ig meghagyott *Szabad Száj* pedig 60–65 ezrest). Ez tette – a párt szerint – igazán alkalmassá az agitációs munka végrehajtására: „A Ludas Matyi feladata, hogy azok számára is érthetően és szemléletesen írjon, akik politikával nem foglalkoznak, akik más újságot nemigen olvasnak, akik általában nem jártasak a kül- és belpolitikai kérdésekben. A szatíra, kfigurázás, leleplezés eszközével magyarázza meg nekik – sőt bizonyos fokig ismertesse is velük a fontos eseményeket: az ellenséges tábor terveit, válságait, belső ellentmondásait, erkölcstelenségét, hanyatlását és aljasságát.”²

E tanulmányban a magyarországi karikatúrairodalom 1949 és 1956 közti szakaszát vizsgálom, három nagyobb témakörben. Elsőként azt tekintem át, miként birkózott meg a *Ludas Matyi* a rátestált feladatokkal. A második részben bemutatom, hogy milyen kép tárul az olvasó elé a korabeli lapok karikatúráit böngészve, majd megpróbálok jellemzést adni a rajzok jellegzetes figuráiról és stílusjegyeiről. Elsősorban a *Ludas Matyi* vizsgáltam, ám az összehasonlítás érdekében szerepeltetem a *Szabad Nép*, a *Népszava* és a *Szabad Föld* lapszámaiból nyerhető adatokat is. A karikatúrák körét tematikusan szűkítettem, így a gazdasági élettel és a mindennapok gazdaságával összefüggésbe hozható rajzokat emeltem ki, majd kiválasztottam egy évet (1953), és az ebben az évfolyamban szereplő ábrázolásokat az alábbi szempontok alapján osztályoztam:

- a gazdaságon belüli nagyobb témák (ipar, szolgáltatás, mezőgazdaság, magánélet, magánszektor, „a” Nyugat);
- az általános témákon belüli résztemák (munkamorál, minőség, hiánycikk, deficit stb.), amelyek esetenként több főtémában is előfordultak;
- a karikatúrák jellege, modalitása (ellenpropaganda, pozitív propaganda, bírálat, semleges rajz);
- a karikatúrák megszólítottjai (magánember, dolgozó, állampolgár, maszek);
- a karikatúrákon bírálatot mondók és a bíráltak (vezető, dolgozó, munkás, polgár, paraszt stb.);
- a karikatúrák helyszíne (utca, otthon, üzem, iroda, mező stb.).

Annak érdekében, hogy e sajátos eszköz helye a párt propagandájában és a sajtóéletben érzékelhetőbbé váljon, az így nyert információk mellett feltüntettem az 1958-as évfolyam adatait is. Írásomat egy rövid „kitekintéssel” zárom: bemutatom, hogy a vizsgált lapok karikatúráinak hatása miként jelentkezett a munkahelyeken – az üzemi lapokban,

az üzemi faliújságokon.

A Ludas Matyi és a pártirányítás

A Ludas Matyi ugyanúgy megkapta az aktuális agitációs feladatokat, kampánytémákat, mint más lapok, és azokat sajátos eszközeivel kellett végrehajtania. Mindez állandó konfliktusforrást jelentett a párt megfelelő szervei és a lap szerkesztői, dolgozói között. Az újság főszerkesztője, Gádor Béla, helyzetét a következőképpen látta: „Sokszor felmerült vitás kérdés az: vajon a Ludas Matyinak mint speciális, satirikus hetilapnak feladatkörébe tartoznak-e kivétel nélkül a közvetlen napi agitáció feladatai, illetve: hogyan lehetne ezeket a legjobban megoldani, vagyis úgy, hogy ezek a lap profiljából »ne lógjanak ki, tehát valóban agitáljanak. Itt olyan agitációs feladatokra gondolunk, amelyek jellegüknél fogva humoros vagy satirikus feldolgozásra nem alkalmasak. Például: évfordulók és jubileumok megünneplése, versenymozgalmak megindítása, kongresszusok, ünnepélyes demonstrációk, stb. A Ludas Matyi eddig ezeket a feladatokat ünnepélyes, úgynevezett pathetikus rajzokkal kísérelte meg megoldani, amelyek között azonban igen kevés volt sikerültnek mondható...”³

Ezzel szemben a lap bírálói úgy vélték, hogy „a Ludas Matyi szerkesztői nincsenek tisztában a karikatúra jelentőségével, melyet ők mindenáron tréfás képekké akarnak leszűkíteni.”⁴ Hiányolták a jó, hatásos címlaprajzokat, melyeknek feladatuk lett volna „átfogó, mély, hatásos, sokszor heroikusan poetikus [sic!] lelkesítő adni”, illetve kifogásolták a szerkesztőbizottság, valamint az írók és karikaturisták bizonyos körének azon nézeteit, miszerint az igazi humor és satíra apolitikus, időtálló.⁵

A párt álláspontja az 1950-es évek közepén némiképp megváltozott. Egy 1955 júliusából származó feljegyzésben például már az szerepel: „Nem kell félni attól, hogy a lapban apolitikus humor is legyen, de módjával, szellemesen, ötletesen kell megoldani, amit a rajzok nem mindig mutatnak. Az ilyen apolitikus humor is előbbre viszi a dolgokat, az elmaradottabb rétegeknél ezzel is lehet agitálni.” A feljegyzés lényegében elismeri a Ludas harcát a régi világ maradványai ellen, és javasolja, hogy annak „ne legyen e tekintetben megkötöttsége”.⁶ Ugyanakkor e változás viszonylagosságát jelzi az a következő évben megfogalmazott bátortalan javaslat, melyben a szerkesztők azt kérelmezik: „Építésünk eredményeiről is legyen szabad csak olyan területen kifejtőnk agitációt, ahol maga a jelenség színességénél és érdekességénél fogva derűs, humoros ábrázolásra alkalmas.”⁷

Az ellentéteket gerjeszthette továbbá, hogy a Ludas Matyi minden „igyekezete” ellenére is „polgári, kávéházi maradványként” élt tovább az 1950-es években: karikaturistáinak, szerzőinek egy csoportja külföldről érkezett haza a háború után, berlini, párizsi és más nagyobb lapoknál is dolgozott már, a fiatalabb munkatársak jelentős része pedig hozzájuk próbált kapcsolódni.⁸ Visszatérő panaszként szerepelt a munkatársak alacsony politikai képzettsége, városias szemlélete, illetve a szerkesztőség rossz szociális összetétele: „a munkatársak többsége származásánál, kapcsolatainál fogva elsősorban a főváros polgári és kispolgári rétegeihez kapcsolódik, azok életét, problémáit ismeri, és csak kötelezően foglalkozik a munkásosztály és a parasztság [...] kérdéseivel is.”⁹

A szerkesztőséget „általánosságban” (hibás vagy hiányos ábrázolásmód, nem megfelelő stílus kapcsán) és konkrét esetekben (egy-egy rajz, írás hangvétele, képi megformálása miatt) egyaránt gyakran érte bírálat. Az ellenőrzés általában a legapróbb részletekig hatolt, a munkatársakat rendszeresen önkritikára kényszerítették, illetve ezen felül az Agitációs és Propaganda Osztály rendre a politikai feladatok jobb teljesítését szolgáló javaslatokkal állt elő. (A Szabad Nép és a Népszava karikatúráiról készített pártértékelés viszont még a Ludast ért bírálatokon is túlmént, amikor politikai rajzaikat ötletben és kivitelben kezdetlegesnek bélyegezte. Az 1951-es bírálat a Szabad Népről megállapította, hogy „a rajzok úgy mondanivalójukban, mint kivitelben nem méltók a párt vezető lapjához”.)¹⁰

Az MDP illetékesei a „javulást” elsősorban a Ludas Matyinnál folyó munka tudatosabbá, tervszerűbbé tételétől várták. Előirányozták, hogy a főbb cikkeket, rajzokat „általában előre meg kell tervezni, legalábbis a lap 60-70%-áig”, és azt, hogy a szerkesztőbizottság hosszabb, két-három hónapos tervet készítsen. A szerzők alacsony politikai képzettsége miatt (ezt általános újságírói hiányosságnak tartották) biztosítani javasolták, hogy „a szerkesztőség munkatársai rendszeres politikai tájékoztatást kapjanak, értesülve legyenek a politikai helyzetről, az irányelvekről, kampányokról, hogy ahhoz igazíthassák saját munkatervüket”. Mindezzel azt kívánták megakadályozni, hogy a hetilap kibújjon a Központi Vezetőség határozataiból eredő feladatok alól: „a lap tartalmát ne a szerkesztőségben ötlőjk ki, hanem a politikai feladatoknak és a követelményeknek megfelelően az életből merítsék” – fogalmaztak a bírálók.¹¹ Ennek érdekében a szovjet satirikus lap, a Krokodil stílusát és megoldásait ajánlották követendő példaként, valamint új, elsősorban címlap- és portrérajzolók kinevelését, illetve a tehetséges gyárifaliújság-rajzolók fokozatos bevonását, a lap munkásrajzolók előtti megnyitását tartották szükségesnek.¹²

A számtalan kritika és utasítás között dicséretekkel is találkozhatunk. Ezek elismerik a Ludas Matyi fejlődését, a rátestált feladatok teljesítésére irányuló erőfeszítéseket. Egy 1954-ből származó értékelésben olvashatjuk a következőket: „A karikatúra sokkal több tud lenni, mint szövicchez kötött nevetető rajz, melyet a szöveg közé iktatnak, hogy tarkítsa, díszítse a lapot. A magyar karikatúrában ez a kérdés elvben és gyakorlatban is részben eldőlt, hiszen a széles dolgozó tömegek számára készül a Ludas Matyi, amelynek rajzai a jellemrajztól a patetikus rajzon és a satirikus rajzon át a derűs mindennapi események ötletes nevelő rajzáig változatos skáláját adja az értékes nevelő rajzoknak. Ezek a rajzok és írások közvetve a párt politikájának megvalósítását segítik.”¹³

A karikatúrákból kiolvasható kép

Az 1949 és 1956 közötti karikatúrák egyik sajátossága a rajzok modalitásában¹⁴ érhető tetten (lásd az 1. táblázatot). A legtöbb rajz 1953-ban bíráló jellegű volt: 58,4 százalékuk foglalkozott valamilyen káros jelenséggel.

Ez az arány a *Szabad Föld*ben magasabb (89,2%), a *Szabad Népb*ben alacsonyabb (21,7%) volt.

A bírálatok magas aránya természetesnek mondható, hiszen tréfát elsősorban valami fogyatékoságból, negatív jelenségből lehet csinálni – miként azt az MDP Agitációs és Propaganda Osztályán is látták („*A Ludas Matyi szatirikus lap lévén elsősorban a hibákkal foglalkozik.*”).¹⁵ Az újságnak azonban egyensúlyoznia kellett. Mert az „*önbírálat a szocializmus viszonyai között a társadalmi fejlődés egyik hajtóereje*” volt ugyan, ám kimondatott az is, hogy „*szatíránknak szeretnie kell vívmányainkat, és nem lehet ellenzéki, nem gúnyolódhat eredményeink felett.*”¹⁶ Ez óvatosságra intette a szerkesztőket, a karikaturistákat.¹⁷

1. táblázat. A gazdasági karikatúrák megoszlása modalitásuk szerint (%)

Év/újság	Ellenpropaganda	Propaganda	Bírálat	Semleges
1953	21.4	19.6	58.4	0.6
Ludas Matyi	20.6	20.8	57.9	0.7
Szabad Nép	78.3	--	21.7	--
Népszava	8.3	33.3	58.3	--
Szabad Föld	2.7	8.1	89.2	--
1958	12.2	9.9	69.7	8.2
Ludas Matyi	9.2	8.9	71.3	10.5
Népszabadság	9.6	13.6	73.6	3.2
Népszava	20.8	5.7	67.0	6.6
Szabad Föld	20.9	16.3	53.5	9.3

Ám az, hogy a propagandisztikus rajzok aránya magas volt, nem erre a teherre, hanem elsősorban a párt által előírt agitációs feladatokra vezethető vissza. Az ellenpropaganda, melynek módszere elsősorban a „leleplezés” volt, a gazdasági tematikájú rajzok több mint egyötödét jellemezte, ami majdnem kétszerese az 1958-as és négyszerese az 1963-as értékeknek. E propagandisztikus, nemegyszer ízléstelen rajzok célpontja a Nyugat, az imperializmus, a tőkés kizsákmányolás és a háborús érdekeltség, illetve (belső ellenségként) a kulákság. Ha csak a gazdasági tematikájú rajzokat nézzük, azt látjuk, hogy a *Ludas Matyi*ben 1953-ban a külső ellenségről majdnem 100 karikatúrát közöltek, ez 12–13 százalék körül van, míg a kulákokról a rajzok 3,4 százaléka szólt. A Magyar Újságírók Országos Szövetségének bírálata mégis kiemelte, hogy a *Ludas Matyi* „*nem meríti ki azt a lehetőséget, amit a szatíra jelent, nem tudja eléggé felkelteni a gyűlöletet az ellenséggel szemben.*” A dokumentum készítői szerint ugyanis a legfontosabb a belső és külső ellenséggel szembeni harc, és csak ezt követheti a szocialista építés fogyatékoságainak bírálata.¹⁸

A pozitív propaganda majdnem 20 százalékos mértéke szintén jóval meghaladja a későbbi arányokat (1958: 9,9%, 1963: 4%). E csoportot jórészt három altéma alkotta: a munkaversenyre buzdító, sztahanovistákat ábrázoló rajzok (52 rajz; az 1953-ban megjelent rajzok 7,8%-a), a beadást propagáló karikatúrák (25; 3,7%), valamint az általános propagandát közvetítő rajzok változatos csoportja (48; 7,2%). Ezek a muszáj-anyagok váltották ki talán a legtöbb ellentétet a szerkesztőség és a párt szervei között, hiszen ezek voltak a humorlap jellegétől leginkább elütő ábrázolások, amelyeket inkább a plakát, semmint a karikatúra műfajába sorolhatnánk. Ezzel szemben a semleges, egyszerűen a valóságot, az élet apró dolgait, ismert jelenségeit különösebb bíráló vagy agitatív szándék nélkül feldolgozó karikatúrák 1953-ra eltűntek a lapból: mindössze négy ilyen jellegű rajzot találtam.

Az 1950-es évek karikatúrái jellegzetes arányokban foglalkoztak az egyes főtémákkal (lásd a 2. táblázatot): kiugróan magas, 30 százalék feletti az ipar (38,2%) és a mezőgazdaság (30,3%) szerepeltetése. Az erőltetett ipari fejlesztés időszakában az előbbi adat nem lehet meglepő, míg a tévesztetés, a beadás, a kulákok elleni harc kiemelt agitációs feladat volt, így a „vidéki élet” ábrázolását elvárták a Ludastól, amely igyekezett „*is minél nagyobb számban mezőgazdasággal foglalkozó írásokat és rajzokat közölni.*”¹⁹ Az egyes lapokat vizsgálva szembeötlő, hogy a szakszervezeti lapként megjelentetett Népszava milyen magas (66,7%-os) arányban dolgozott fel ipari témákat, igaz, nagyon kevés (12) karikatúra közül, míg a dolgozó parasztság lapja, a párt által kiadott Szabad Föld az ipart háttérbe szorítva (10,8%) elsősorban a vidékkel foglalkozott (48,6%).

2. táblázat. A főtémák megoszlása (%)

Újság	Ipar	Mezőgazd.	Szolgált.	Ált. gazd.	Magánélet	Nyugat
1953	38.2	30.3	12.1	1.9	0.3	17.2
Ludas Matyi	40.1	30.9	10.9	2	0.2	15.9
Szabad Nép	17.4	---	4.3	---	---	78.3
Népszava	66.7	---	8.3	8.3	8.3	8.3
Szabad Föld	10.8	4	8.6	37.8	---	2.7
1958	25.4	9.1	29.2	16.5	8.9	11
Ludas Matyi	31.5	8.3	26	15.1	9.4	9.6
Népszabadság	15.6	0.8	43	19.5	11.7	9.4
Népszava	23.4	1.9	31.8	21.5	6.5	15
Szabad Föld	4.7	58.1	9.3	7	2.3	18.6

Kiemelkedő arányban jelentek meg az ellenséggel (a Nyugattal) foglalkozó, annak törekvéseit, válságait bemutató

karikatúrák. (Bár arányuk 1958-ra jelentősen csökkent, de így is meghaladta a 10 százalékot. Öt évvel később, 1963-ban azonban ez az érték 5,5 százalékos volt.) Teljesen hiányoztak viszont az 1950-es évek első felének újságaiból a magánéletben játszódó és a gazdaságot általánosságban ábrázoló rajzok. Előbbiek 0,3 százalékos, utóbbiak 1,9 százalékos részesedése elhanyagolható. A magánélet nyilván megjelent más, nem gazdasági témájú karikatúrákban, és a hétköznapok embere sokszor feltűnik a szolgáltatásokkal foglalkozó rajzokon, de ezek az arányok jól mutatják, hogy az egyes ember csak dolgozó, a szocializmust építő személyként volt fontos. Ezt támasztja alá a szolgáltatásokat, a „fogyasztó polgárt” meglevenítő karikatúrák viszonylagos ritkasága (12,1 %).

[20](#)

Az egyes rajzok konkrét témaválasztását (a „kistémák” megoszlását) figyelembe véve pontosabb képet kapunk a korszak jellemző problémáiról és feladatairól. Az utóbbiak elsősorban a propagandisztikus ábrázolásokban lelhetők fel, míg az előbbiek, ha óvatos formában is, de jelen voltak a bírálatokban.

A 3. táblázatból kiolvasható, hogy 1953-ban a tíz leggyakoribb téma közül három volt „örök”: a munkamorál, a minőség és a hiánycikkek. Ezek közül az egyértelműen bíráló jellegű témák közül is kiemelkedik a dolgozók munkamoráljának ostorozása, a lazsaló, késő, selejtgyártó munkások, a hanyag, nemtörődöm parasztok, a rossz igazgatók és tanácselnökök ábrázolása. A minőséget, illetve a hiánycikkek létét bíráló karikatúrák 7,5 százalékos és 5,7 százalékos arányban jelentek meg. Meg kell azonban jegyezni, hogy nem minden ilyen jellegű rajz volt bíráló, sőt voltak köztük kifejezetten propagandisztikus jellegűek is, mint például a boltból az utcára kifeszített, jól nyújtható rétestészta, vagy a fogyasztói igényeket szolgáló, új, kétliteres zománckanna ábrázolása. Politikai célzatú a Minőség és Mennyiség párharcát ábrázoló karikatúra, amelyen a két alak végül kibékül, jelezve, hogy mindkettőjükre szükség van (*Ludas Matyi*, 1953. 3., 33., 27. sz.). Nagy számban fordultak elő a munkaversenyeket népszerűsítő (7,8%), a beadást propagáló (3,7%) és a kulákokat megbélyegző (3,4%) karikatúrák. Felajánlást tevő, tervét túlteljesítő munkás szinte minden számban szerepelt, mert a szerzők minden munkaversenyről kénytelenek voltak beszámolni, lett légyen az választási, április 4-i munkaverseny, Loy- vagy melegcsákány-mozgalom, illetve sztálini őrtség. A táblázatban szereplő témákon kívül magas arányban jelent meg a háborút gerjesztő tőkészek (2,8%), a nyugati kizsákmányolás (2,1%), a basáskodó, illetve kritikát nem tűró vezetők (1,9–1,9%), az elfektetett újítások (1,8%), valamint a terebélyesedő bürokrácia (1,5%) ábrázolása.

3. táblázat. A kistémák előfordulása a négy újságban

Rangsor. 1953	Kistéma	Szám	Százalék	Rangsor. 1958
1.	Munkamorál	154.0	23.0	1.
2.	Munkaverseny	52.0	7.8	49.
3.	Imperializmus	51.0	7.6	4.
4.	Minőség	50.0	7.5	2.
5.	Eredmények	48.0	7.2	10.
6.	Hiánycikk	38.0	5.7	3.
7.	Pazarlás	31.0	4.6	4.
8.	Beadás	25.0	3.7	49.
9.	Szervezés	24.0	3.6	14.
10.	Kulák	23.0	3.4	49.

Érdekes prioritásokat olvashatunk ki a bíráltak megoszlását mutató 4. táblázatból. [21](#) A bíráltak 83,2 százaléka munkát végző szerepében jelent meg, és az esetek 15,1 százalékában nem egyes személyt vagy intézményt ért bírálat. Az 1950-es évek kritikái ugyanis kifejezetten konkrétak, személyeket céloztak meg, mivel a szerkesztők úgy vélték, hogy „azok a témák illenek legjobban a *Ludas Matyi* profiljába, amelyeknél a közvetlen emberi magatartásban megmutatkozó hibákon keresztül tudunk rámutatni fontos gazdasági és politikai problémákra.” [22](#) A konkrét személyek és intézmények bírálata – miként az Gádor Béla leveléből is kiderül – természetesen konfliktusokat eredményezett: „Állandóan visszatérő probléma az úgynevezett nem konkrét bírálat kérdése is. A szatíra, a vicc természeténél fogva veszít az értékéből, ha bizonyos megszorításokat vagyunk kénytelenek alkalmazni. Márpedig ezt tesszük, amikor kritikát tartalmazó rajzaink címénél, vagy aláírásánál gépiesen ismételjük az ilyen magyarázatokat: »Van ez így néhol...T, »Aminek nem szabadna lennie...T Az említett óvatosság azért vált ilyen rendszeressé, mert a bírálatban érintett intézmények – szerintünk – helytelen érzékenységgel reagáltak a kritikára.” [23](#) E problémák ellenére később nem tapasztalható gyakorisággal illettek megnevezett személyeket, intézményeket bírálattal, például a begyűjtésbeli elmaradás, a lehanyagoló versenymozgalom vagy az exportterv elégtelen teljesítése kapcsán. A másik oldalon pedig az elismerés is konkrét formában jelent meg.

4. táblázat. A bíráltak megoszlása 1953-ban (%)

Újság	Vezető	K.vezető	Dolgozó	Munkás	Paraszt	Maszek	Polgár	n. a.
Összesen	26.8	15.4	10.5	17.4	13.1	1.1	0.6	15.1
Ludas Matyi	27.2	16.3	10.5	18.2	13.1	0.6	0.6	13.4
Szabad Nép	25.0	25.0	25.0	--	--	--	--	25.0
Népszava	--	--	16.7	66.7	--	--	--	16.7
Szabad Föld	28.6	7.1	7.1	--	17.9	7.1	--	32.1

A bíráltak kapcsán két megjegyzést kell tenni. Egyrészt azt, hogy a téveszeken kívüli paraszt minden esetben kulákként, azaz ellenségként szerepelt, az ellenséggel szemben pedig nem a nevelő célzatú bírálat, hanem a leleplező propaganda volt használatos. Másrészt azt, hogy a vezetőket (igazgatók, tévész-elnökök) bíráló karikatúrák

magas (26,8%-os) aránya azt mutatja: a magas beosztású, nyilván párttag gazdasági vezetők egyáltalán nem voltak védve a támadásoktól, mi több, munkastílusuk, bürokratikusságuk, szervezési hibáik, nepotizmusuk rendre kritika tárgyává lett.

A bírálók megosztásából kevesebb következtetést vonhatunk le. A bírálatok sokszor nem személyektől származnak, hanem 42,7 százalékban a képen ábrázolt cselekményből, valamiféle asszociációból következnek. Nagyon gyakran munkások (11,4%), illetve parasztok (6%) „kritizálnak” – előbbieket legtöbbször egymást vagy középvezetőiket –, ezzel szemben a vezetők, a középvezetők, a fehérgalléros dolgozók ritkán „szólnak” visszásságokról. A stílus szempontjából is jelentős a bírálatot mondó állatok (7,7%) és gyerekek szerepeltetése (ehhez hozzávehetjük a gyerekek szájába adott agitatív üzeneteket is). A hétköznapi életüket élő emberek által mondott kritika előfordulási aránya ugyan 8,3 százalékos, ám az „általuk” kifogásolt jelenségek egy része szintén a munkával, a termeléssel függ össze (több karikatúrán a dolgozók mellett elhaladó emberek mondanak ítéletet). Tehát e szempont alapján szintén a termelés világának a karikatúrák területén is jelentkező elsőbbségét figyelhetjük meg.

Ezt a megállapítást támasztják alá a karikatúrák helyszíneinek változásai. A háttér kiválasztása, megrajzolása sem volt közömbös a párt sajtóval foglalkozó szervei számára. Úgy ítélték meg, hogy a rajzoknak jobban ki kellene használniuk a színhelyek ábrázolásában rejlő meggyőzőerőt: „sokszor szükséges, hogy a rajzhoz megfelelő környezet ábrázolásával kihangsúlyozzuk a mondanivalót. Ez feltétlenül hat a nézők érzelmeire. A környezet és emberábrázoló rajz alapja a jó grafikának, az illusztrációnak, a plakátnak, így a karikatúrának is. A Ludas Matyinál van bizonyos tendencia, mely a rajzokat kiszárítja, desztillálja.”²⁴

A leggyakrabban előforduló helyszínek egyértelműen a munka világának épületei, helyiségi voltak. Az üzemen játszódnak a karikatúra-történetek 26,6 százaléka, amihez a gyár környéki (3,8%), valamint az építkezéseken zajló (3%) rajzokat akár hozzá is adhatjuk. Ezek az egyértelműen iparhoz kötődő terek adták a képek háttérének egyharmadát. További egyértelmű munkaterület az iroda (16,8%) és az értekezletek helyszíne (1,6%). Az erdőt, mezőt (is) ábrázoló 10,8 százaléknál karikatúra majdnem teljes egészében a mezőgazdasági munkákkal foglalkozott.

Bár az otthon, a lakás, illetve a nagyvárosi utca általában a magánélet helyszíne, közvetve vagy közvetlenül ezekben az esetekben is megjelenhet például az ipar, a szolgáltatások ábrázolása (püpos parketta, kőkemény kenyér, nem kapható szódászfifon vagy az útépitéstől feldúlt körút). E rajzok aránya 1953-ban 20 százalék volt: ezek kicsit több mint 55,5 százalékában az utca, 44,5 százalékában az otthon volt a helyszín. Ráadásul számos falun játszódnak, beadással, kulákokkal foglalkozó rajz háttérül az utca, a falu főtere, a szekérút szolgált, ami megnövelte az „utcai” karikatúrák számát.

A karikatúrák figurái

A korszak Ludas Matyiait lapozgatva a leginkább szembevető talán az, hogy vicclap voltára csak szerkezete utal: megtalálhatók benne a hosszabb-rövidebb lélegzetű írások, karcolatok, van levelezési rovata, illetve rendkívül fontos kötőanyaga a karikatúra. Sajátossága a rovatrendszer, az, hogy az egyes szerzők, karikatúristák bizonyos témakörre szakosodtak, amelyeknek általában stabil helyük volt a lapban: ilyen volt például az üzemi humor, a mezőgazdasági rovat, a külpolitikai, illetve a kulturális oldal. Ezen kívül rendszeresen készültek rajzos tudósítások egy-egy üzem, termelőszövetkezet életéről. Ami mindezekben a közös, az a humor, a jóízű, nevetető rajzok hiánya. Az MDP illetékes osztályától e tekintetben meglehetősen ellentmondásos instrukciók és figyelmeztetések érkeztek. Egyrésztől felhánytorgatták a szerzőknek, hogy „kevés a lapban a humor [...] keveset nevettek, nem a tömegeket érdeklő dolgokról ír”, hozzátéve, hogy „nehéz ezt bizonyítani,” tekintetbe véve, hogy a lap milyen hatalmas példányszámban fogy.²⁵ Ugyanez a bírálat 1954-ben is megállta a helyét: „Alapvető hiba a Ludas Matyi munkájában, hogy rajzainak, karikatúráinak ereje gyenge. Ritkán lehet igazán nevetni rajzain.” Másrészt folytonosan felléptek számos tréfás alkotás ellen – a „polgári ízlés maradványainak” bélyegezve azokat. Különösen a politikai tartalmú rajzok esetében kifogásolták, hogy a „lap munkatársainak az a törekvése, hogy a rajz mulatságos legyen [...] gyengíti a mondanivalót”.²⁶ Visszatérő motívum az öncélú, ízléstelen tréfálkozást felváltó, (az ellenségekkel szemben) gyilkos szatíra és a nevelő célzatú humor követelése.

A lap másik sajátossága az állandó figurák alkalmazása. Ez a korábbi magyar karikatúráktól sem volt idegen, ott viszont ezek a figurák elsősorban egy-egy bemondással vétették észre magukat, a lényeg a mondanivaló aktualitása volt. Az 1950-es évek első felének figurái azonban egy-egy csoport megjelenítői, akiket a karikatúrista rendre megdorgál vagy leleplez: nem alanyai tehát a rajznak, hanem tárgyai. E figurák beszélő nevet is viseltek, jellemük egy-egy vonását kiemelve. A legfontosabb alakok (1953-ban is) a következők voltak:

Lógós Lali, a rossz munkaerő (bizonyos képeken Lazsa Kázmér), akinek az órája reggel késik, este siet. Lali (vagy Kázmér) selejtet gyárt, munkatársai neki függőágyat tákolnak, sérti Kovács Pali munkaversenyre kihívó viselkedése; az ütemes termelés lába fenéken billenti. Azonban mégsem reménytelen eset, az őt ábrázoló karikatúrák nevelő célzatúak: az anyagilag is pórul járó Lali ugyanis egy rajzon észbe kap, hajtani kezd, és megveheti magának a vágyott motorkerékpárt (*Ludas Matyi*, 1953: 22., 25., 30., 36., 52., 33. sz.).

Öntelt Ödön, a rossz igazgató, aki olykor munkásként is megjelenik. Lámpabúra fejű, beképzelt alak, aki nem törődik dolgozóival, hónapokig a műhely felé se néz, ám szobája egész kis birodalom, miközben dolgozói zsúfolt helyiségekben nyomorognak (*Ludas Matyi*, 1953: 51., 40., 37. sz.).

Zsíros gazda, *Hájas gazda* és *feleségeik*, a kulákok. Ahol tehetik, bomlasztják a falu életét, akadályozzák a termelőszövetkezet virágzó működését, munkáját. Befurakodnak a téeszcsékbe, tanácsházákra, hogy belülről rombolják azokat, de idejében leleplezik őket, és repülnek a téeszéből. Rendre a rosszat várják, fagykárt jövendölnek, a megghiúsíthatatlan sikerek felett keseregnek – ezért ábrázolják őket varjú, illetve bagoly oldalán.

Legnagyobb bűneik közé tartozik a beadás szándékos megkerülése: a kotlóstyúkként megjelenő Zsírosné a tojás, ura a gabona beadását szabotálja, vetőmagot rejteget, és vágási engedély hiányában „nyolclábú sertést” hizlal (Ludas Matyi, 1953: 13., 42., 16., 27., 15., 4. sz.). Zsíros gazda kövér, harcsabajszú, pipázó és legfőképpen visszataszító. (Itt említem a falusi papot, aki mindig ájtatos, alattomos és potrohos. Egyik ábrázolásán a kulákkal karöltve ringatja el a téesz éberségét, másikon pedig a tojásokat beadni igyekvő asszonyt próbálja meg letéríteni a jó útról.)

Reakczi Jóska, a régi „feudális” rendszer képviselője (hasonló alak volt korábban Csaba és Huba). 1953 folyamán csak egyszer jelent meg, mint aki a Fagynak telefonál a meghíúsult fagykár ügyében.

Ötletes Ödön, a pozitív figura. 1953-ban egyetlenegyszer bukkant fel: a boltban a pult mögé lesve meggátolta, hogy a közértes átverje.

A legtöbb karakter azonban név nélkül jelent meg, általában egyes foglalkozási csoportokat képviselt.

A munkás. A rossz munkás ugyan sok esetben nem névvel szerepel, ám főbb vonásai azonosak Lógós Laliéival. A jó munkás lényegében a sztahanovista, a túlteljesítő, a szakkönyveken élő, a lelkes, munkaversenyeken a százalékokat hajszólo alak. A törődő, 624 százalékot teljesítő sztahanovista a 120 százalékot teljesítőknél gratulál. Megjelenik az irodába helyezett sztahanovista is, aki a szobája ajtaját bezárva kezd egy kis gyalulásba. Köztes, de pozitív szereplő a jó munkás, aki aggódik a rossz szervezés okozta termelés kiesés miatt. E figuráknak azonban nincs nevük, néhol Kovács Pistiként, Paliként szerepelnek, és visszatérő arcvonásaik sincsenek (például 1953: 3., 8., 15., 16., 17., 21., 26., 43., 51. sz.). Ezt több ízben fel is rótták a *Ludas Matyinak*: „*A Ludas Matyiban nincs következetesen kialakítva a lap hőségének: a magyar és nemzetközi munkásnak hősie, harcos, optimista alakja. Ezt csak a szocialista realizmus alkotó módján és nem üres, plakátszerű dekoratív stilizálással, torzítással teremthetjük meg. A munkások önmagukat szimpatikusnak akarják látni. A tüntető munkástömegek: eleven lendületes tömegek legyenek, nem fababák...*” [27](#)

A vezető. Ő, akár gyárigazgató, akár téeszelnök, szinte mindig mint a már bemutatott Öntelt Ödön szerepel: leggyakrabban felrótt tulajdonsága, hogy nem tűri a jogos kritikát. Ezen felül sokuk semmittevő, nemtörődöm, a dolgozókkal rosszul bánik, kiskirályként viselkedik, az irányítása alá tartozó üzemet, bányát, földeket csak hírből ismeri. Az egyetlen kivételt 1953-ban egy példázat jellegű rajz jelenti: ez jó és rossz halászként ábrázolja a jó és a rossz igazgatót. Ugyanannál a stégnél halászva az előbbi kosara halakkal van tele, az utóbbié üres. A rossz halász panaszára helyet cserélnek, mire a halak is „átvándorolnak” a jó halász oldalára.

A paraszt. Bár sem a jó paraszt, sem a rossz paraszt nem karakteres figurája a rajzoknak, mindkettő többször előfordul különböző helyzetekben. Ők kivétel nélkül szövetkezeti parasztok, így az összkép inkább pozitív: erős, munkáját örömmel végző, becsületesen beadó, mi több: a beadási versenyben élen végző földművesek. Akad köztük vidám fiatal és sokat látott öreg – mint az az idős parasztember, aki vén fejjel érte meg, hogy asztalán nagy halom pénz álljon. (Az anyagi érdekeltségre való apellálás visszatérő motívum, a beadási és téeszagitációs feladatok része volt. A rajzokon a paraszt inkább hallgat a sok kövér zsákra, mint a kulákra.) Nem hiányoznak a didaktikus rajzok sem: Kati néni figyelmeztet, hogy a beadás teljesítése örvedetesebb, mint az esetleges büntetés elengedése, az ifjú paraszt pedig a kapálás jótékony hatásáról beszél. Szovjet mintára átvett hős a traktoristanó.

A rossz paraszt elsősorban munkakerülő, lazsáló, aki szájatva fekszik a mezőn és a sült galambra vár. Az öreg parasztok negatív tulajdonsága a maradiság. Maradi János nem akar eltérni az ősök módszerétől, pedig azzal a nagyapja is csak filléreket keresett a kuláknál. Egyesek a kulákokkal cimborálnak, amitől egyenes út vezet a beadás kijátszásáig (pontosabban a kísérletéig).

Bár a mezőgazdasággal foglalkozó rajzok nagy arányban jelentek meg, ezek mindvégig csak keresték a helyüket a *Ludas Matyiban*, nehezen illeszkedtek be a nagyvárosi humorlap világába. A párt nem véletlenül követelt „*erélyes fordulatot*” a „*paraszt emberábrázolás módszerében*”, kiemelve, hogy „*a mezőgazdasági munkás és munkásnő pozitív alakját meg kell alkotni*”. [28](#)

A karikatúrák stílusa

A karikatúrák stílusára, ábrázolásmódjára jellemző az 1953-as év első címlapja: az érkező újévet megzavarja az a sztahanovista, aki már az 1954. évi tervét teljesíti. A munka és a munkaverseny 1953-ban végig jellemző jegy maradt: írott táblák, tárgyak és állatok 17,1 százalékos gyakorisággal közvetítettek ezzel kapcsolatos bírálatot. A gépsor szerszámgépei szemrehányóan keresztbe tett lábbal ülnek egy padon, mivel unnak a művezető miatt „állni”. Ugyanez jelen van a fentihez hasonló propagandisztikus rajzokban is: a gyár büszkén állítja, hogy a békekölcsön-jegyzés valódi győztese ő maga; a versenytábláról továbbáll a teknősbéka, mivel abban az üzemben már nincs rá szükség; a frissen rakott téglák pedig a jó meleg maltertakaróról áradoznak.

Az állat- és növényábrázolás (nem meglepő módon) különösen a mezőgazdasági rajzoknál gyakori. A félszemű kalász a késlekedő aratók miatti szemvesztésén siránkozik; a tehén és a tyúkanyó együttes erővel állja útját a parasztasszonynak, aki piacra vinné a tejet és a tojást ahelyett, hogy beadná, míg a hóember morgolódva szedi fel a répát, amit a téesztagok elmulasztottak. Az állatok agítálnak is a karikatúrákon: a silózás több mint fél tucat képen téma, a tehén hol a mezőn siránkozik, hol az ablakon behajolva korhol, máshol pedig a gazdával egyezkedik (a siló felépítése fejében növelné tejhozamát). Sőt a teljesítés, a munkaverseny szelleme az állatokra is áterjed: az ovisokat ellágyulva nézegető tehenek mellékesen tejhozamnövelő versenyre hívják ki egymást, pipike pedig a legfrissebb tojásával rohan a beadni készülő gazdaasszony után. Az állatok, növények kiállása világos üzenet – nemcsak az emberek többsége, hanem az egész természet is a szocialista célkitűzések megvalósítása mellett áll, így egyrészt ezek nem hiúsulhatnak meg, másrészt nincs értelme az ellenszegülésnek (Krelasek 1985: 265–292).

Feltűnően abszurd a szereplő gyerekek ábrázolásának módja is: az állatkertet járó kisgyermek a hörcsögről a vállalati importhalmozókra asszociál, a földrajzból felelő pedig a szénbányászat év eleji lemaradását, de a határozat szellemében való munkával történő terv teljesítését visszhangozza.

A mezőgazdasági karikatúrák sajátossága a kalendárium-jelleg. Sajátos figurája ennek Tavasz Tündér a „Ki korán vet bőven arat” című képen, ahol a téész központjában kopogtat: *„Múlt héten még csak telefonáltam, de most már küszöbön állok. Azonnal vessék el a tavaszi búzát, elvtársak, ha azt akarják, hogy bő termésük legyen!”* – figyelmeztet. Jelentek meg aratásra, őszi munkákra, répaszedésre mozgósító rajzok is, nemegyszer korholó formában. A munkák mellett viszont rendre meghirdették az eredményeket is: láthatjuk zsák-dobogón a begyűjtési verseny győztesét vagy a célszalagot áttörő rekordtermést.

Visszatérő módszer volt az, hogy a háború előtti kapitalista és a szocialista állapotok közötti különbségeket mutatták be, így próbálva bizonyítani a szocializmus felsőbbrendűségét. Néhány példa: a szakmunkást 1933-ban azért hívták fel az irodába, hogy kirúgják, 1953-ban 280 százalékos teljesítményéért akarták kitüntetni; 1933-ban a mérnök a Horthy Miklós úton volt kénytelen havat lapátolni, 20 évre rá sztahanovistaként irányítja a gyárépítést a Felszabadulás útján; 1933-ban a falvakra sötét éjjel borult, míg 1953-ban az utcák ki vannak világítva, és mozi, kultúrház várja a falusiakat.

Gyakori megoldás volt egy-egy hír megrajzolása. Ezekben az esetekben közölték az idézetet egy gyár exportleamaradásáról, egy-egy termék minőségjavulásáról stb. Különös formája volt ennek, amikor egy pártvezető, legtöbbször Rákosi Mátyás kijelentéseit rajzolták meg a karikaturisták, mint például azt, hogy a kulákok szarvát le kell törni. Ugyanakkor e politikusok lerajzolva nem jelentek meg, pedig ez korábban, még a pártegyesülés utáni egy-két évben is szokásban volt. A változást nem a *Ludas Matyi* szerkesztői kezdeményezték: *„A Ludas Matyi első évfolyamaiban vezető államférfiakat és általánosan ismert személyeket is ábrázoltunk karikatúrában. Javaslatunk: fokozatosan ismét bevezethetnők az ismert személyiségek karikatúráinak közlését az időszerű események kapcsán.”*²⁹

Szerepelhettek viszont nyugati politikusok a lapban. A legtöbbször Eisenhowert, Truman, Adenauert és Titót támadták. Eisenhowert a dollár ügynökeként tüntették föl: teli pénzeszsákkal koronázzák, ágyúcső-nadrágba öltöztetik. Máshol dollárcsonttal idomítja európai ebeit. Truman a képeken az amerikai gazdaság autóját útszéli fának vezeti, a munkanélküliség ellen pedig hangzatos nyilatkozatai ellenére semmit sem tesz. Az Adenauerhez kötött állandó áthallás a nemzetiszocializmussal való cimborálása volt: szobájába Hitler-képet rajzoltak, nácik társaságában ábrázolták, amint összeesküvést sző (és természetesen a német adófizetőket fosztogatja). Titót legtöbbször egyenruhás, kitüntetésekkel teleaggatott köpcös alakként mutatták, aki egy lépést se tud tenni nyugati „szövetségesei” nélkül: még a toalett előtt is Washingtontól kér tanácsot. Megjelent „láncos kutyaként”, aki egyszerre két gazdának (a dollárnak és a fontnak) is képes szolgálni. E karikatúrák esetében állandó problémát jelentett, hogy *„politikai hatásukat veszítik azáltal, hogy sematikusá válnak, típusviccekké degradálódnak”*.³⁰

A Nyugat azonban nem mindig vezetőin keresztül jelent meg: Uncle Sam az USA-t, John Bull Nagy-Britanniát, a hájas, bibircsókos vén kofa, Vilhelmina az NSZK-t személyesítette meg. A karikatúrák a „kapitalisták” közötti ellentéteket is feszegették: a „Kapitalista dzsungel” című rajzon cilindres, ágyékkötős ősemberek bunkóznak halálra együtt egy mamutot (maximális profit), ám közben egymást is aprítják. A Nyugatot szimbolizáló jellegzetes figura volt továbbá a tőkés: rendszerint fekete szmokingot és cilindert, ritkábban kalapot visel, kövér, fehér inggel takart hasa kabátja alól kikandikál; sokszor kopasz és elmaradhatatlan a szájában a szivar. A tőkés legtöbbször fegyvergyáros, a háborút igenlő, azon meggazdagodó gazember. Rabszolgahajcsárként úzi az amerikai népet a „félelem nélküli élet” szakadékába, illetve fasisztaként is megjelenik, ha német. A párt értékelése szerint azonban ez olykor kevésnek bizonyult: *„Az ellenség: az imperialista Tőke és képviselő és lakójai túl kedélyesek, mindenki bácsi!”*³¹

A tőke mellett az egyházakat is támadták a rajzok: az egyik egy amerikai püspököt jelenít meg, aki a fegyvergyári részvények árfolyamnyeresége felett örvendezik, egy másikon Uncle Sam tölti fel a lemondásról prédikáló XII. Pius perselyét.

A Nyugatról szóló karikatúrák másik fő csoportja a tőkés által sanyargatott, éhező népet helyezi a középpontba. Találkozunk rajzolt csirkecombbal „jóllakó” osztrák családdal vagy a költségvetést görnyedő hátán hordozó polgárral. Ezek az alakok számalmat keltőek, nem szimpátiát ébresztenek, csak részvétet. Pozitív figura viszont az amerikai munkás, aki csodálkozva olvassa az újságban a szovjetunióbeli dolgozó nép vagyonáról szóló írást, illetve a hatalmas, tudatos, a tőkés számára fenyegető munkás, aki például felelősségre vonja a hidegháborús hűtőben kuporgó tőkést.

A Ludas Matyik

A kisebb üzemi lapok példaképüknek a *Ludas Matyit* tekintették, gyakran még a figurát is átvették: így teremtette meg a Chinoin a maga Ludas Matyiját, a Kőbányai Zománc Zománc Matyit, az Ikarus Hüvelyk Matyit, a Keltex Cséve Matyit. Más helyeken saját eredeti figurákat hívtak életre: a MÁVAG-nál a Lantost, a Kistextnél Bök Jóskát, a Kábelgyárban Kábel Bercit.

Am karikatúrával, illetve szemléltető agitációval a „befogadók” nemcsak az országos és az üzemi lapokban, hanem munkahelyükön a plakátokon és a faliújságokon is találkoztak. A *Szabad Nép* cikkírója szerint *„az új érzések, melyek munkásainkat, munkásnőinket munkájukhoz, munkatársaikhoz, vezetőikhez fűzik – kifejezésre jutnak abban a jó kedélyben, humorban, egészséges tréfálkozásban is, amely minden üzemünkben megtalálható. Szó sincs arról, hogy üzemünkben nem akad bosszúság, idegeskedés, kapkodás – ilyen is van bőven. De sokszor a hibák*

ellenszerét is éppen abban találják meg, hogy nevetségessé teszik őket.”³²

Az MDP illetékesei tehát ezzel a területtel is sokat törődtek: dicsérték, de ha kellett, kritizálták az üzemekben folytatott agitációt. Szóvá tették például, ha a dicsőségtáblán „nem volt semmi, csak egy meztelen nőt festettek rá”, mert „az lebecsülése a szemléltető agitációnak”. Örömmel konstatálták viszont, ha a munkások „karikatúrákon gúnyolják ki azokat, többek között Lakatos Albert köszörűst, akinek a volt tőkésék gratulálnak a kiemelkedő selejtért.”³³

Az üzemi karikatúrák nevelő célzatúak voltak, egyik legfőbb erényüknek a gyorsaságot tartották: „Ha bárhol hanyagságot, rendetlenséget fedez fel, ebédszünetben már összedugja a fejét a rajzoló brigád [...] Még az ebédlőben elkészítik a vázlatot, megbeszélik a rövid csattanós feliratot. Egy-két órán belül már ott van a karikatúra az illetékes üzemrész faliújságán közszemlére állítva a hiba elkövetőjét.”³⁴

Alkalmazásuk (és „sikerük”) másik oka a közvetlen érintettség volt: hiába voltak jobbak, szebben kivitelezettek a Ludas Matyi üzemi rajzai, azok mégiscsak általános jellegűek maradtak, míg az üzemi karikatúrákon a dolgozók magukra és egymásra ismerhettek. Ez az agitációs módszer minden bizonnyal nem volt hatástalan, bár nem teljesen úgy, ahogy az az alábbi példából kiderülhetett az 1950-es évek olvasói számára. Történt, hogy Szenes művezető elvtárs „elment Jencsel Jánoshoz és kitört belőle a jogos felháborodás. Jencsel elvtárs csendesen hallgatta, de közben fürgén szaladt a ceruzája a rajzlapon. Tíz perc múlva már a központi faliújság díszhelyén függött a rajz. Látható amint az óriás termetű Vermesné lehenyerli szóáradatával apró termetű művezetőjét: »Mit magyaráz, hiszen csak 38 percet késtem! Ő Aznap délben Vermesné be se ment a közös ebédlőbe, hanem munkahelyén gondolkodott mindazon, amire a karikatúra figyelmeztetett. A karikatúra megjelenése óta egyszer sem késett el a munkájából...”³⁵

Irodalom

Kresalek G. (1985) Humor és politikum. A Ludas Matyi 1948-as és 1953-as évfolyamainak elemzése. Budapest Főváros Levéltára Közleményei, 84. Budapest: Budapest Főváros Levéltára.

Takács R. (2001) A gazdasági élet parabolája: propaganda és karikatúra, 1953–1988. Kézirat

Lábjegyzetek

- 1 Feljegyzés a Ludas Matyi működéséről 1954. május 1. és november 1. között (MDP, Agitációs és Propaganda Osztály). Magyar Országos Levéltár (MOL) 276 f., 89 cs., 211 ó. e.
- 2 A MÚOSZ bírálata, 1951. Uo.
- 3 Gádor Béla főszerkesztő levele az MDP Agitációs és Propaganda Osztálya számára, 1955. június 13. Uo.
- 4 Feljegyzés a Ludas Matyi működéséről 1954. május 1. és november 1-e között. Uo.
- 5 Jelentés a Ludas Matyi munkájáról, 1955. július 12. Uo.
- 6 Feljegyzés a Ludas Matyi profilváltoztatása ügyében, 1955 július 30. Uo.
- 7 A Ludas Matyival kapcsolatos problémák és javaslatok, 1956. Uo.
- 8 Az információ Hegedűs Istvántól származik, aki az 1950-es évektől az 1990-es évekig volt a Ludas Matyi karikaturistája. Vele 2002 őszén készítettem interjút.
- 9 Jelentés a Ludas Matyi munkájáról, 1955. július 12. – A szerkesztőség 24 tagja közül heten munkás-, négyen értelmiségi, nyolcan alkalmazotti, öten pedig kisiparos, kiskereskedő családból származtak, vagyis a munkatársak 70,8 százaléka tekinthető polgári származásúnak, míg paraszti származású egyáltalán nem volt közöttük. Eredeti foglalkozásukat nézve munkás volt ötük, ugyanennyien dolgoztak korábban értelmiségi pályán, 13-an alkalmazottként, egyikük pedig politikai tiszt volt a néphadseregben. Nagy többségük az MDP tagja volt, 1956 nyarán például a 24 szerkesztőbizottsági tag közül 18-an. MOL 276. f., 89. cs. 195. ó. e.
- 10 A karikatúra helyzetéről, 1951. január (MDP, Agitációs és Propaganda Osztály). MOL 276. f. 89. cs. 211. ó. e.
- 11 A MÚOSZ bírálata, 1951. Uo.
- 12 Feljegyzés a főbb lapokban előforduló karikatúrákról, 1951. január. Uo.
- 13 Feljegyzés a Ludas Matyi működéséről 1954. május 1. és november 1. között. Uo.
- 14 Propagandisztikus, semleges, illetve bíráló rajzokat különítettem el.
- 15 A Ludas Matyival kapcsolatos problémák és javaslatok, 1956 (MDP, Agitációs és Propaganda Osztály). MOL 276. f. 89. cs. 211. ó. e.

16

Ugyanerről bővebben így írtak az MDP illetékesei: „A hangnem megválasztása pártosság kérdése. Külső és belső ellenségeinkkel szemben a kérlelhetetlen szatíra és gúny hangját használjuk. Más hangot üssünk meg saját hibáinkat, vagy más sokszor csetlő-botló harcostársainkat bírálva.” Jelentés a Ludas Matyi munkájáról, 1955. július 12. Uo.

17

Jól mutatja a munkatársak óvatosságát az alábbi idézet: „Sok esetben a legjobb szándékkal elkészített rajzaink és írásaink nem jelenhetnek meg azért, mert a rosszindulat kiforgathatja és másképpen is értelmezheti. Például a közelmúltban elvetettünk egy címlapötletet, amely gyarmatosító tőkéseket ábrázolt volna siralmas helyzetben, alkonyatkor, tenger partján. A kép címe az lett volna: A gyarmatosítók alkonya. Ezt az ötletet azért vetettük el, mert attól tartottunk, hogy felmerülhet az a gondolat: ha le is megy a Nap, másnap ismét feljön.” A Ludas Matyival kapcsolatos problémák és javaslatok, 1956. Uo.

18

A MÚOSZ bírálata, 1951. Uo.

19

Feljegyzés a Ludas Matyi működéséről 1954. május 1. és november 1. között. Uo.

20

A forradalom utáni hangsúlyváltást jól mutatja, hogy 1958-ban e rajzok aránya majdnem 30 százalékra nőtt. Beszédesek a későbbi adatok is: 1963: 17,8 %, 1968: 33 %, 1973: 36,4 %, 1978: 34,2 %, 1983: 39,9 % - 1988: 22,8 % (Takács 2001).

21

E táblázatba csak a belső, gazdasági élettel kapcsolatos bírálatokat foglaltam.

22

A Ludas Matyival kapcsolatos problémák és javaslatok, 1956 (MDP, Agitációs és Propaganda Osztály). MOL 276. f. 89. cs. 211. ő. e.

23

Gádor Béla főszerkesztő levele az MDP Agitációs és Propaganda Osztálya számára, 1955. június 13. Uo.

24

Feljegyzés a Ludas Matyi működéséről 1954. május 1. és november 1. között. Uo.

25

A MÚOSZ bírálata, 1952. tavasz. Uo.

26

Feljegyzés a Ludas Matyi működéséről 1954. május 1. és november 1. között. Uo.

27

Feljegyzés a főbb lapokban előforduló karikatúrákról, 1951. január. Uo.

28

Uo.

29

A Ludas Matyival kapcsolatos problémák és javaslatok, 1956. Uo.

30

A MÚOSZ bírálata, 1951. Uo.

31

Feljegyzés a főbb lapokban előforduló karikatúrákról, 1951. január. Uo.

32

Az üzem humora. Szabad Nép, 1953. 359. sz.

33

Jelentés az üzemi szemléltető agitáció helyzetéről (MDP, Agitációs és Propaganda Osztály). MOL 276. f. 89. cs. 167. ő. e.

34

„Nevel, bírál a humoros rajz”. Népszava, 1953. 44. sz.

35

Uo.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

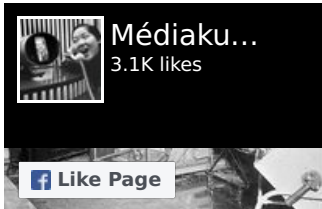
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2003 tavasz

Politika

[Terestyéni Tamás:](#)

Vizsgálat a „Vasárnapi Újság” című rádióműsorról

A közszolgálati Magyar Rádió egyik legvitatottabb műsora, a „Vasárnapi Újság” című politikai magazin. Az alábbi írás a 2001 novemberében és decemberében sugárzott kilenc adás alapján készült tartomelemzés eredményeit ismerteti. Elsősorban azt vizsgálja, milyen értékeket, üzeneteket képvisel a „Vasárnapi Újság”, és milyen módszerekkel közvetíti azokat.

1. Előjáróban

Az alábbi írás egy olyan tartomelemzésnek az eredményeit ismerteti meg az olvasókkal, amelyet a szerző 2002 elején az ORTT megbízásából készített azzal a céllal, hogy adalékokat szolgáltatson annak a kérdésnek az eldöntéséhez, vajon megalapozottak-e a „Vasárnapi Újság” című rádióműsorról kapcsolatban – az akkortájt legalábbis – sűrűn megfogalmazódó fenntartások, kifogások. Bár a vizsgálat lezárulta óta közel egy esztendő telt el, megállapításaink közreadását több tényező is nyomtatékosan indokolja.

- Az elemzés a maga idejében nem kapott nyilvánosságot (állítólag az ORTT a választások idején nem látta volna célszerűnek egy olyan anyag publikálását, amely az egyébként is kiélezett politikai harcokban további konfrontációkat gerjeszthetett volna), holott feltehető, hogy a médiapolitikusokat és a médiakutatókat, de általában mindenkit, akit érdekelnek a média ügyei, ma is erősen foglalkoztatja a közszolgálati rádió ez a produkciója.
- A műsor az időközben lezajlott események (kormányváltás, főszerkesztői vezetőcsere, változások a közszolgálati csatornák kuratóriumaiban és az ORTT-ben, önkormányzati választások) ellenére változatlanul a hazai jobboldali-konzervatív nézetek egyik legfőbb fóruma a közszolgálati médiában.
- A „Vasárnapi Újság”-ra külön felhívja a figyelmet az a körülmény, hogy a magyar jobboldali-konzervatív politizálás vezéralakja, Orbán Viktor (a vizsgált adások elhangzásának és elemzésének idején Magyarország miniszterelnöke) – mintegy a bizalmát, szellemi-ideológiai azonosulását és támogatását kifejezve – többször is megszólalt műsorban.

A „Vasárnapi Újság” több mint egy évtizede vasárnaponként reggel hat és fél kilenc között a Magyar Rádió Kossuth adóján jelentkező politikai magazinműsor. Szerkezete hosszú ideje változatlan. A zenei szignál és a hat órai hírek után figyelemfelhívó tartalomismertetés, majd „Vasárnapi kalendárium” címmel történeti összeállítás hallható több évtizeddel, akár száz évvel korábbi híradásokból. Ezután kezdődik a műsor tartalmi lényegét adó interjúk, riportok, tudósítások, jegyzetek, könyvismertetések sora. Egy-egy adásban átlagosan hét-nyolc ilyen műsoregység hangzik el. Az egyes műsoregységek között a mindenkori műsorvezető mond rövidebb-hosszabb összekötő, felvezető szövegeket. Nem ritka azonban, hogy ezek a szövegek tartalmukat és terjedelmüket tekintve önálló műsoregységnek, rádiós publicisztikának (jegyzetnek) hatnak. Minden adásban jelentkezik „Mondom néktek” címmel egyházi rovat, amelyben a történelmi keresztény egyházak személyiségei, papok, lelkészek szólnak meg és küldenek vallási intelmeket, üzeneteket a hallgatóságnak. Hét és nyolc órakeret ismét hírek hallhatók, a rövid hírcsomag előtt azonban minden adásban egy hosszabb jegyzet hangzik el. Az általunk vizsgált adásokban ezeket egy kivétellel Lovas István készítette és olvasta fel. A nyolc órai hírek után „Kárpát-medencei krónika” címmel közel félórás összeállítás következik olyan riportokból, interjúkból, tudósításokból, amelyek a szomszédos országokban élő magyarokkal foglalkoznak. Végül az adás utolsó perceiben hallgatói véleményekből és hozzászólásokból válogatnak a szerkesztők. Az egyes műsoregységek között többnyire komolyzenei részletek csendülnek fel, de az alkalomtól függően egyházi vagy népzene is elhangzik.

Elemzésünk a műsornak a 2001 novemberében és decemberében sugárzott kilenc adását vizsgálta. Ebben az időszakban a műsor vezető szerkesztője (főszerkesztője) Haefler András volt, a műsorvezetői feladatokat a vezető szerkesztő mellett Stifner Gábor, Ulbrich András, Kardos Katalin és Földvári Gábor látták el.

Dolgozatunk első felében a műsor egyes adásainak részletes bemutatása olvasható időrendben, azzal a célszerű egyszerűsítéssel, hogy a „Kárpát-medencei krónika” című összeállítással és a hallgatói véleményekkel külön nem foglalkozunk, mert ezek hosszadalmas ismertetése már nem sokat tehetne hozzá az előzményekhez.

Előrebocsátjuk, hogy az adások, illetve a műsorjegyzégek leírásában csak a fontosabb témák és a hangsúlyosabb állítások jelzésére szorítkozunk, lehetőség szerint olyan formában, amely a tömörítés ellenére is visszaidézi a megszólalók és a műsorvezetők eredeti szóhasználatát és stílusát. Úgy véljük, kommentárookra nincs szükség – a részletek magukért beszélnek. (Talán nem is szükséges, mindenesetre a félreértések elkerülése végett felhívjuk a figyelmet arra, hogy a tartalmi kivonatokban említett aktualitásokat a műsor elhangzásának időbeli kontextusára, tehát az akkori eseményekre, az akkori közszereplőkre, az akkori politikai elrendeződésre kell vonatkoztatni.) A dolgozat második fele értékelő jelleggel az általánosítható tanulságokat foglalja össze.

2. A műsor vizsgált adásainak rövid ismertetése

2.1. 2001. november 4.

Ezen a napon a műsor teljes egészében az 1956-os forradalomra való emlékezés jegyében telt. A műsorvezető Stifner Gábor azzal indított, hogy 45 éve ágyúszóra ébredtünk, és az ekkor újrakezdődött kommunista rendszernek tudható be, hogy most rosszabb az életünk, mint amilyen lehetett volna. A műsor riportjai, tudósításai között az ötvenhatos megemlékezésekkel kapcsolatos információk voltak hallhatók, és ez alkalommal a szokásos „Vasárnapi kalendárium” is a forradalom egykori híreiből válogatott.

Az első összeállításban Bózsöny Ferenc és a Magyar Rádió akkori bemondói emlékeztek az intézmény forradalom alatti működésére. Az események tanúitól hiteles történeti beszámolót kaphattak a hallgatók.

Ezután interjú következett egy idős férfival (Dobos Lajos?)¹, aki Juta dombi kiskatonaként 22 évesen esett áldozatául a forradalom utáni megtorlásoknak. Halálra, majd életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, hosszú évekig raboskodott. Mint elmondta, elveszett az egész élete. Megkeseredett ember lett, de nem kíván bosszút állni.

A harmadik interjúban Tóth Zoltán, az 1956-os Miskolci Munkástanács tagja beszélt. Meghurcolták, letartóztatták, a fogság után nem kapott munkát, ahol lehet, megalázták. Úgy látja, hogy az egykori megtorlók fényesen élnek, elmaradt a felelősségre vonás, jobban megy nekik, mint a becsületes magyar embereknek. Véleményét azzal zárja, hogy nagyobb megbecsülésben kellene részesíteni az egyszerű szabadságharcosokat.

Pongrácz Gergely volt a következő megszólaló. Arról nyilatkozott, hogy Kiskunmajsán 56-os múzeumot létesít. Tulajdonképpen Budapesten látott volna szívesen egy ilyen intézményt, de véleménye szerint a mostani polgármester mellett ez aligha valósulhatna meg. Élesen támadja a baloldali ellenzék: az MSZP ki akarja sajátítani 56-ot; a „Heti Hetes”, az RTL Klub sértő hangon beszél a nemzeti oldalról; Horn Gyula nem röstellt megjelenni a 301-es parcellánál a szabadságharcosok és a meghurcoltak megemlékezésén; a volt kommunisták között vannak a legnagyobb kapitalisták; nem a reformkommunisták csinálták a forradalmat, mi nem megreformálni, hanem megszüntetni akartuk a kommunizmust; még mindig nem született ítélet a sortüzek ügyében.

Egy erdélyi magyar publicista Mojszesz Márton emlékét idézi fel, aki diákként átszökött Romániából Magyarországra, hogy segítsen a forradalmároknak. 1959-ben a román hatóságok forradalmi versei miatt kirúgták az egyetemről, meghurcolták, fizikailag megkínózták, később pedig csak alantas munkát kaphatott. A politikai terror elleni tiltakozásul a brassói pártbizottság előtt benzinnel leöntötte és felgyújtotta magát. Sérüléseibe három hónap múlva belehalt.

Ezután összeállítás következik a műegyetemi fiatalság forradalmi szerepéről. Megszólal Pálinkás József oktatási miniszter, majd Vajna Zoltán, a Műegyetemi 56-os Alapítvány elnöke arról beszél, hogy ma is sokan a baloldali sajtó hatása alatt állnak, és nem rendelkeznek megfelelő ismeretekkel a történelekről. Hasonló mondandója van a Rákóczi Szövetség elnökének is. Az emberek félrevezettségének illusztrálására rövid interjúk hangzanak el, amelyekből az tűnik ki, hogy sokan még mindig a Kádár-rendszer hívei. Négy kérdés közül csupán egy nyilatkozott elítélően a kommunista múltról: utálja Kádárt, még mindig pozícióban ülnek a régi elvtársak, nem kérnek bocsánatot a bűneikért.

Tóth Ilonára emlékezett Pokorni Zoltán és Dávid Ibolya, majd egy volt csoporttárs egyetemi professzor, végül pedig Boross Péter. A forradalom mártírjának személyiségét felidéző megemlékezés szavaiba a riporternő beleszövi, hogy a 301-es parcellánál tartott gyászünnepségen az MSZP is megjelent, anélkül hogy bocsánatot kért volna a megtorlásokért.

Csapody Miklós főszereplésével összeállítás hangzott el arról, hogyan működött a kádári elnyomó rendszer: nem volt lehetőség politikai tevékenységre, csak az MSZMP-ben, besúgók figyelték az embereket, az értelmiség meg volt félemlítve. A törvények azonban ma is védik a besúgók és a beszerzők személyiségi jogait, és az ellenzék is védelmet nyújt nekik.

Lovas István jegyzete arra hívta fel a figyelmet, hogy a jobboldal nemcsak Magyarországon, de Nyugat-Európában is egyre erősebb. Korábban az MSZP és az SZDSZ zavartalanul uralkodhatott, de változnak az idők, a jobboldal megtalálta a hangját a balliberális média terrorjával szemben is, bár folyamatosan támadják, antiszemitizmussal és rasszizmussal vádolják.

A „Kárpát-medencei krónikában” is a forradalom, illetve a megemlékezés volt a fő téma. Végül reklámnak is beillő ismertetés hangzott el Kiszely Gábornak a kommunista államvédelmi szervek tevékenységét vizsgáló könyvéről, aztán hallgatói reagálásokkal zárult a műsor. Ezeknek a leggyakoribb motívuma az volt, hogy nem valósult meg az igazi rendszerváltás, nem történt bocsánatkérés a kommunista utódpárt részéről, MSZP-s gyilkosok jelentek meg a 301-es parcellánál.

2.2. 2001. november 11.

Ulbrich András műsorvezető Szent Márton napi köszöntőjében arra emlékeztet, hogy a világ tele van agresszióval, háborúval: szeptember 11-i merénylet New Yorkban, harcok Afganisztánban, Izraelben; ma nagyon kellene Szent Márton védelme.

A Holt-tengeri tekercek ügyével indulnak a riportok. Egy teológus professzor és Hajdú Demeter Dénes közíró úgy tudja, hogy a Vatikán esetleg átértékelni és átírni készül a Szentírást, nem utolsósorban Vermes Géza a Londonban élő, keresztény hitről zsidó hitre visszatért ókortörténész ügyködésének köszönhetően. Szerintük Vermes (akinek zsidó kötődése erős hangsúlyt kap a műsorban) azon a torz állásponton van, hogy a mai keresztény egyházak nem Jézus egyházai; ezzel nyilvánvalóan a kereszténység alapjait kezdi ki, és a Vatikánt is megkísérli befolyásával félrevezetni.

Gyórfi László új, immár 16. könyvének ismertetése. A mű, amely az *Aki megszökött a halál elől* címet viseli, a szerző szándéka szerint nem kis részben személyesen is megélt történelmi tények szépirodalmi formában való előadása az 1956-os magyar forradalomról. Gyórfi kissé meg van sértődve, mert a nemzeti oldal lapjai nem reagáltak munkájára, az általa álliberálisnak nevezett többi laptól meg egyébként sem várna semmit.

A könyvismertetést tudósítás követi a miskolci „301-es” parcelláról. A műsorban keserű hangvételű riport hangzik el az egyik kivégzett lányával, akinek szintén sokat kellett szenvednie a Kádár-rendszer alatt.

A következő epizód azzal foglalkozik, hogy még mindig lehet találkozni kommunista önkényuralmi jelképekkel. Doboz református lelkésze a helyi állapotok ellen tiltakozva levelet írt arról, hogy a kormányának kötelessége lenne felszámolni a kifogásolt önkényuralmi jelképeket. Jogértelmezési tehetetlenséget emleget, és arra utal, hogy a kommunista önkényuralmi jelképek ügye akkor lesz lezárva, ha a baloldal végleg eltűnik.

Az ötödik műsoregység Karsai József újabb közéleti szerepléseit tárgyalja, nyomatékkal kiemelve, hogy a „búzaégető” útban van az MSZP felé. A Földművelésügyi Minisztérium részéről úgy kommentálják Karsai megnyilatkozásait, hogy azok agrárszakmai köntösbe bújtatott politikai akciók.

Ezen a ponton a műsorvezető Ulbrich András kisebb jegyzetet szúr közbe a gyakori templomrongálásokról, a Regnum Marianum keresztjének helyreállítása kapcsán azzal a végkövetkeztetéssel zárva szavait, hogy a kereszt a barbár vandalizmus ellenére is mindig újra „felragyog”.

A hatodik műsoregység figyelmének középpontjában az a hír áll, hogy az MSZP szerint a köztisztviselői esküből ki kell venni az „Isten engem úgy segítjen” fogadalmat, mert olyan hitéleti elkötelezettséget sugall, amely sérti a világnézeti semlegesség elvét. A Fidesz-MPP képviselője (Perlaki Jenő) határozottan védi a magyar hagyományban meggyökeresedett esküszöveget.

Ezután - az előbbiekhöz kapcsolódóan - a műsorvezető röviden kitér arra, hogy egy SZDSZ-es képviselő hagyománytörő módon új himnusz írását kezdeményezte volna, továbbá hogy az MSZP egy vetélkedőszerű politikai totóban Orbán Viktor miniszterelnöknek Sztálinnal és Hitlerrel való összehasonlítását sugallta a játék résztvevőinek.

Ezt követően a kormánykoalíció által kialakított népesedési modelltől hallható egy rövidebb interjú, amelyben Baranyi Károly a Fidesz-MPP, illetve a Nemzeti Pedagógus Műhely képviselőjében arról beszél, hogy mit is jelentene és milyen előnyökkel járhatna a nagyszülők javára az unokák részéről majdan megtehető adófelajánlás, amelyet a kormánykoalíció javasol.

Itt ismét megszólal a műsorvezető, és hangsúlyosan dicséri a kormány családprogramját.

Témájában szorosan kapcsolódik az előzményekhez a következő összeállítás is a magyar asszony szervezetek szövetségéről. A hallgatók megtudják, hogy nem feminista szélsőségekről van szó, hanem olyan asszonyokról, akik tenni akarnak a családok védelméért és a népesedéscsökkenés megállításáért. Csath Magdolna hangsúlyozza a fellépést a szavak kifordítása, a megtévesztés, valamint a klónozás ellen.

Ezután hosszabb interjú hangzik el Mikola István egészségügyi miniszterrel a kórházak helyzetéről, a tervezett reformlépésekről, az egészségügyi magánosítás lehetőségeiről.

Lovas István jegyzete arra tér vissza, hogy a 301-es parcellánál tartott megemlékezésnél kifütyülték Kovács Istvánt, Demszky Gábort és Mécs Imrét. Úgy véli, az egykori 56-os halálraítélt Mécs Imre azt kapta, amit megérdemelt azért, hogy a balliberálisokkal, a posztkommunistákkal közösködött: a múltbéli tett nem lehet mentség, a lényeg az életút iránya. Lovas még arra is tesz egy burkolt célzást, hogy Mécs - mintegy Júdás-pénzként - magas képviselői fizetést kapott.

2.3. 2001. november 18.

Stifner Gábor műsorvezető előljáróban a státustörvénnyel kapcsolatos fejleményeket kommentálja: a román sajtó teljesen hisztérikus, végő soron az a bajuk, hogy a magyarok nem akarnak Erdélyből kivándorolni.

Az első interjúalany Bakai Kornél történész professzor, aki Attila hun uralkodó dicsőítését zengi, igen messze elrugaskodva a (tudományosan) szentdernek tekinthető felfogástól. A professzor szerint Attila volt az európai egység gondolatának első kezdeményezője. Ünnepelni kellene születésének napját; neve benne van a „nemzetközi tudatban”; minden ellenkező állítással szemben Catalaunumnál nem csatát veszett, hanem „fényesen győzött”.

Megtámadta Rómát, ott is győzelemre állt, de végül megkegyelmezett a városnak, mert a híresztelésekkel ellentétben egyáltalán nem volt barbár, hanem egyistenhívő; manapság nem kellene elfojtani a hun-magyar szalak emlegetését, hiszen maga Árpád és a magyar krónikák is tőle eredeztették a magyarokat; óriási személyiség volt, hatalmas birodalmat épített Koreától az Atlanti-óceánig, amely nem gonosz birodalom volt, hanem egyetemes emberi. Attila nem kapja meg a méltó helyét a magyar történetírásban; ezt jól mutatja, hogy a Magyar Tudományos Akadémia „dühe” által szerkesztett *História* és a Soros által támogatott *Rubicon* mindent kétségbe von Attilával kapcsolatban. Miért nincsenek Magyarországon szobrai, emlékművei ennek a rendkívüli történelmi személyiségnek? Pályázati felhívás kell, hogy végre foglalkozzanak vele.

A második összeállítás a cigányság felemelését szolgáló oktatási támogatásokról szól. Farkas Gabriella, a Nemzeti Etnikai és Kisebbségi Hivatal tanácsadója és Baranyi Károly (Fidesz-MPP) elmondja, hogy megteremtődött a tehetséges cigány gyerekek oktatásának támogatását célzó program, ösztöndíjak kínálóznak cigány fiatalok számára, és már tapasztalható is, hogy a cigányok körében emelkedett a tanulás presztízse. Közben egy roma lány elmeséli, hogy továbbtanulását nem tudta volna finanszírozni, most viszont a támogatásnak köszönhetően egyetemi előkészítő tanfolyamra járhat.

A következő riport a népegészségi kormányprogrammal foglalkozott. Jávor Andrásról megtudhatták a hallgatók, hogy a magyarországi népesség egészségi állapota igen rossz; a Horn-Kuncze-kormány csak rontott a helyzeten, bár támaszkodhatott volna a nagy tekintélyű Kertai professzor szaktudására és tapasztalatára; most végre változni látszik a helyzet, mert a polgári kormánynak köszönhetően megszületett az egészségfejlesztés ígéretes programja.

A műsorvezető mintegy alátámasztva az imént hallottakat, néhány mondatban külön is hangsúlyozta, hogy a kormány minden téren kiváló eredményt ért el az elmúlt négy évben.

A számítógépes hálón tapasztalható agresszió és bűnözés vagy inkább az internetre is áttérjedő politikai szembenállás volt a témája a negyedik összeállításnak. Politikai hackerek feltörik és tönkreteszik az ideológiai okokból nekik nem tetsző honlapokat és portálokat, például a <Nemnemsoha> honlap szerzői panaszojkák, hogy számítógépes politikai kalózkodók támadják őket.

Ezután Kőrösi Imre nyilatkozott a rendszerváltásról szóló kritikájának harmadik részéről, amelynek *Így ítélték t* a címe, és főképpen az igazságszolgáltatásról és a bűnüldözésről szól. A szerző szerint Magyarországon eluralkodott a szervezett bűnözés: nincsenek megfelelő súlyú és elriasztó ítéletek, az igazán nagy és kiterjedt bűnözés feltáratlan maradt, hiszen a privatizációban és a bankkonsolidációban végrehajtott visszaéléseket elhallgatták; ami a pénzcsinálással függ össze, az mind bűnözés.

A hatodik műsoregységben Grespik Lászlót kérdezték a Medgyessy Péter ellen a Gresham-palota eladásával kapcsolatban a Magyar Demokrata és a Magyar Nemzet hasábjain megfogalmazott vádakról. Grespik úgy nyilatkozott, hogy nem sokat tud mondani, csak azt, hogy ha a szocialista városatyák pénzt kaptak Medgyessytől, akkor egyértelműen bűntény történt. Saját hatáskörben azonban nem sokat tehet, csak azt állapíthatja meg, hogy az ügy mindenképpen sérti az erkölcsi érzéket. A műsorvezető azzal zárta az interjút, hogy Medgyessynek felajánlották a reagálás lehetőségét, ő azonban ezzel nem kívánt élni.

Lovas István ez alkalommal az ATV „Sajtóklubja” általa vezetett adásának megszűnését kommentálta. Úgy tapasztalja, hogy folyamatos támadásnak van kitéve elsősorban az Élet és Irodalomban – amely szerinte Soros lapja – olyan újságíroktól, mint Meggyesi Gusztáv és Seres László, aki a *Szombatnak*² is munkatársa. Nyugat-Európában Bayer Zsolt nem kényszerült volna arra, hogy kemény dolgokat mondjon, de ott nem is fordulhatott volna elő, hogy „egy pufajkás lekurvaanyázza a kormányt”, és ehhez jött még az is, hogy a kifütyült Mécs Imre csócseléknek nevezte az 56-os áldozatokról megemlékezőket. Az ATV arra az MSZP-s fenyegetésre függesztette fel Bayer Zsoltot, hogy feljelentik a csatornát az ORTT-nél. Az ATV-t nyomta az MSZP, de főleg az SZDSZ, még inkább a Mazsihisz és Izrael, a nagykövetasszonyán keresztül. A balliberálisok akkor lettek idegesek, amikor a pénteki Lovas-csapat egyre nagyobb nézettséget ért el, a hétfőiek pedig lemaradtak.

2.4. 2001. november 25.

Az ezúttal Haeffler András főszerkesztő vezette műsor első interjúja a november 11-i adásnak a Holt-tengeri tekercsekkel foglalkozó beszélgetésére reagált. Szabó Ferenc jezsuita teológus némileg kiigazította a két héttel korábban elhangzottakat. Mindenekelőtt leszögezte, hogy a Vatikán sohasem akadályozta a tekercsekkel kapcsolatos kutatásokat, majd megvédte Vermes Gézát, akit mértékadó és tisztességes tudósnak tart, bár nem feltétlenül ért egyet vele. Nyomatékosan kiemelte, hogy szó sincs a Szentírás megváltoztatásáról, különösen nem az Újszövetségéről; a tekercsek egyébként is kizárólag ószövetségi vonatkozásúak.

A második beszélgetésben Kiszely István antropológus egy olyan nemzetközi kutatásról számolt be, amely DNS-vizsgálatok alapján arra a következtetésre jutott, hogy a magyarságnak etnikailag semmi köze a finnugorokhoz. A nemzetközi kutatásba magyar résztvevőt is kerestek, azonban a Magyar Tudományos Akadémia nem vállalta az együttműködést, mert – Kiszely szerint – még mindig ragaszkodik a finnugor rokonság téveszméjéhez. A történelmi rokonság kérdésében már a Habsburgok is hazudtak, de most bebizonyosodott, hogy a magyar őstörténet genetikailag Belső-Ázsia népeire vezethető vissza. Úgy látja, nem történt meg a rendszerváltás a történetírásban és a nemzettudatban, pedig a magyar nép története páratlan sikertörténet. Olyan kultúránk van, mint egyetlen más népnek sem. Ezt mutatja, hogy míg Shakespeare műveit ma már csak szótárral lehet olvasni, a jóval régebbi „Ómagyar Mária-siralom” ma is olvasható, vagy hogy a magyar *tündér* és *sárkány* szavaknak nincs megfelelőjük más nyelvekben. Nem hagyták, hogy kiderítse Petőfiről az igazságot; Pintér Sándor belügyminiszter akadályozza, hogy elvégezze a bizonyító sírfeltárásokat.

A harmadik műsoregység arról tudósít, hogy a szabadkai Nyitott távlatok nevű szervezet konferenciáján megalakult az 56-os műhely, amely egyebek között annak a kérdésnek a kutatását is feladatául tűzte ki, hogy mi lett a sorsa a forradalom után Jugoszláviába menekült húszezer magyarnak. A beszámolók szerint a menekülteket üldözték, miután Tito behódolt a Szovjetunióknak.

A következő riport a Kádár János Baráti Társaság kazinbarcikai szervezetéhez kalauzol. Többnyire idős emberek szólnak meg, akik ma is a kádári sablonokat fűjják az 1956-os forradalomról, például olyasmit, hogy nyugati diverzánsok szervezték és közbüntényesek hajtották végre. Rendületlenül azon a véleményen vannak, hogy a Kádár-rendszer jobb volt, mint a mai.

Az ötödik interjú elején Schiller László, az Új Baloldal vezetője arról beszél, hogy az igazi baloldaliságot ők képviselik, azonban Medgyessy Péter tisztázatlan sötét ügyei miatt rájuk is gyanú vetül. Ezért kéri a titkosszolgálatokat felügyelő minisztert, hogy hozza nyilvánosságra a Medgyessy múltjával kapcsolatos adatokat. Majd ifjabb Hegedűs Lóránt elmondja, hogy a MIÉP is hasonló kéréssel fordult Demeter Ervinhez, ugyanis Medgyessy, akit a 301-es parcellánál kifütyültek, érintett az ügynöktörvényben. Bár ez egyszer már kiderült, mégse mondott le. Ezért most nyilvánosságra kellene hozni, hogy beépített tiszt volt. Akkor nem takarózhatna tovább, hiába is próbálnák az MSZP pr-emberei tisztára mosni.

Ebben az adásban a „Mondom néktek” egyházi-vallási rovatban Tókes László kapott szót. Mondanivalója azonban nem tisztán vallási tartalmú volt. Azt fejtegette, hogy a kompromisszumok önfeladást jelentenek a nemzetidegen eszmékkel, a pluralizmus eltévelyedéseivel szemben. A másság uralkodó liberális felfogásában a vallás is csak egy nézet a sokféle más nézet között. Ez azonban nem állja meg a helyét, a vallás nem magánügy, isten ígéje nem egy tetszőlegesen választott dolog, hanem olyan örök igazság, amelyet kötelességünk hirdetni.

A következő műsoregység a kábítószer elleni harc jegyében arról tudósított, hogy az Északi Támpont Egyesület egy olyan számítógépes játékot népszerűsít, amely fontos hozzájárulást jelent a drogok elleni küzdelemhez. A játék ugyanis úgy működik, hogy használóját megerősíti egy jó döntés – a kábítószer visszautasítása – meghozatalában.

Ezután arról hallhatott egy összeállítást a műsor közönsége, hogy léteznek olyan energiafelhasználási módszerek, amelyekkel akár 30 százalékos spórolás is elérhető, majd arra a témára tért át az adás, hogy a Budapesti Közlekedési Vállalat a működőképesség határára érkezett. Kitűnt, hogy ebben az ügyben is éles politikai szembenállások mutatkoznak. Az SZDSZ-es és MSZP-s önkormányzati vezetők (Aba Botond és Vajda Pál) azzal magyarázzák a gondokat, hogy a városvezetéssel szemben ellenséges kormányzat nem ad megfelelő nagyságú állami támogatást, a polgári frakció szerint viszont éppen a balliberális városvezetés tette tönkre a BKV-t, és a költségvetés azért csökken, mert saját céljaira csoportosítja át a pénzt.

Cigánykérdés cigányúton című könyve kapcsán Franka Tibor a zámolyi romák gyilkossági ügyéről és kivándorlásáról beszél. Úgy véli, hogy a balliberális pártok és a cigányvezetők kioktatták a bűnös cigányokat, hogyan bújhatnak ki a törvény és a büntetés alól. A franciák súlyos hibát követtek el a befogadással, de most maguk is láthatják, hogy milyen hitvány népségnek kedveztek: a cigányok Franciaországban sem dolgoznak, hanem Magyarországról viszik a segílyt. A médián keresztül Magyarországot ebben az ügyben meghurcolták, igaztalanul vádolták. Hiába van jobboldali kormány, a jobboldali emberek és újságírók félre vannak tolvá.

Lovas István jegyzete arról szólt, hogy a közvélemény-kutatások egyre rosszabb képet mutatnak a baloldaltól és egyre jobbat a jobboldaltól. Ez persze ingerli a médiát, amelynek túlnyomó hányada az SZDSZ-hez kötődik; fő témájuk a gyűlölet és a szélsőség. Eközben a rendőrség a médiatálibok fütyjére táncol, a sajtó tematizálóját őrzi és védi, soraiban sokan a kormány ellen kampányolnak, de a választások után más lesz a helyzet.

2.5. 2001. december 2.

Mackó Mária adventi éneke után úgy indult az adás, hogy Földvári Géza műsorvezető az adventi időszak kezdete kapcsán a szeretetről beszélt. Közben élesen bírálta a (baloldali) sajtót, mert nincs benne szeretet, csak gyűlölet, és a sárdobálóknak, az egykori megtorlóknak és elvbarátaiknak kedvez, azoknak, akiket a 301-es parcellánál kifütyültek.

Az első műsoregység a salgótarjáni sortűzre, a 131 áldozatra emlékezett. Megszólalt néhány túlélő is. Szavaikból kiderült, hogy mind a mai napig félnek, mert a posztkommunista erők még mindig itt vannak.

A második interjú is az 1956-os forradalomhoz, illetve a leverését követő megtorláshoz kapcsolódott: Juhász Borbála, a Pázmány Péter Egyetem történésze azokat a kutatásait ismertette, amelyeket az 1956-os nőkről, a budapesti nőtüntetésről folytat.

A következő tudósítás Tápionszentmártonba vezetett, ahol sokak szerint csodálatos gyógyulások történnek a környéken tapasztalható sugárzásnak köszönhetően. A Kincsem lovaspark tulajdonosa elmondta, hogy itt találták a híres szkíta kincseket, itt állt Attila palotája, itt született Kincsem is, a sokszor győztes versenyló. Gyógyító sugárzás van a környéken, különösen a magmakisugárzás erős és jótékony, mert itt vékony a földkéreg; ez a sugárzás mindenféle betegségre jó, amit egy megszólaló természetgyógyász is megerősített, miközben – a riporter elbeszélése szerint – egy férfi éppen műszerrel mérte a sugárzást. Betegek is megszólaltak, dicsérték a kedvező sugárhatást. A helyi körzeti orvos szerint is sok a pozitív jelzés, igaz ugyan, hogy eddig orvosi vizsgálat semmilyen gyógyító sugárzás jelenlétét nem igazolta. Forrásvíz is van a környéken; a polgármester úgy véli, hogy erre gyógyturizmust lehetne építeni. Idegenforgalmi vonzerőt gyakorolhatna, hogy 1923-ban itt találták a szkíta kincseket; esetleg újjá lehetne építeni Attila palotáját. Mindenesetre – mint kiderült – tudományos vizsgálat eddig semmilyen sugárzást nem észlelt.

Ezután a műsorvezető mondott néhány mondatot arról, nem lehet csodálkozni, hogy a 301-es parcellánál kifütyülték az ott megjelent megtorlókat, majd egy Csíkszeredai tudósítás hangzott el a román nemzeti ünnep körülményeiről. A magyarok körében félelem uralkodott; attól tartottak, bekövetkezhet ugyanaz, ami tíz éve volt Marosvásárhelyen.

A következő interjúban idős Hegedűs Lóránt református püspök törvénytelennek minősítette, ahogy a zsinat a fia ügyével foglalkozott. Nem látja véletlennek a zsinati eseményeket, mert a református egyházban nem történt meg az átvilágítás; volt besúgók ülnek a soraikban, a becsületes lelkészek el vannak hallgattatva; minden a *Népszabadság*, a *Magyar Hírlap* és a *168 óra* nyomására történik.

Ezt a témát fűzte tovább Seszták Ágnes, a *Magyar Demokrata* című lap főszerkesztő-helyettese is: a *168 óra* botrányos fotója csak azért jelenthetett meg idős Hegedűs Lóránról, mert minden a baloldaliak kezében van, akik a jobboldal lejáratása céljából szabad teret engednek néhány százaléknyi ateista perverz provokációjának.

Még mindig a sajtó összefüggésében maradva a Kontroll csoport munkáját (amelyet a műsorvezető közvéleménykutatásnak nevezett) mutatta be Horváth Réka szövegíró. Öntelt magabiztossággal mesélte, hogy korrekt tájékoztatást szeretnének, ezért végzik tartalomelemzéseiket, szigorúan szem előtt tartva az objektivitás és a tényszerűség követelményeit. Kutatásaik meggyőzően kimutatták, hogy az Axel Springer tulajdonában lévő (vidéki) lapoknál erős baloldali elfogultság érvényesül. Hamarosan országos szervezetet építenek ki, és a teljes sajtópalettát vizsgálják majd.

Következőként Bayer Zsolt reagált az ATV „Sajtóklub” pénteki adásának megszűnésére. Kijelentette, hogy nagy vihart kavart véleményét az MSZP-sekről fenntartja, legföljebb úgy fogalmazna, hogy *sokan közülük* gyilkosok, hazaárulók. Elmesélte, hogy egyik nagyapja a vészkorszak idején mentette a zsidókat, egyikük később mégis feljelentette, de aztán sokan igazolták, hogy nagyapja nagyon rendes ember volt. Megtudhattuk, hogy Bayer Zsolt frissen elkészült könyvének bemutatását a Libri könyvterjesztő nem vállalta, amit a szerző elsősorban a cég tulajdonosának számlájára ír. Az Osiris Kiadó viszont vállalja a bemutatást, amit a kiadó egyik vezetője, Bácskai István a műsorban meg is erősített, mondván, hogy az Osiris nem politizál, hanem könyvpiaci érdekeit tartja szem előtt.

Lovas István jegyzete az Európai Unióval, illetve Magyarország uniós csatlakozásának kérdésével foglalkozott. Úgy látja, hogy az EU-s csatlakozásról itthon nincs közvéleménykutatás, bezzeg Nyugaton számos vizsgálat van, és az derül ki belőlük, hogy ott már egyáltalán nem lelkesednek az uniós bővítésért. A többség nem támogatja, ezért 2010 előtt biztosan nem is lesz felvétel. Tulajdonképpen nyilvánvaló, hogy nem kellünk az EU-nak. Vajon kiknek az érdeke, hogy erről itthon nincs tájékoztatás? Baljós felhők gyülekeznek azok feje felett, akik szerint az EU-n kívül nincs élet, hiszen a szocialista felfogású Brüsszel a felvétel halogatásával a jelenlegi (azaz az Orbán-) kormányt segíti, még ha ezt egyáltalán nem is akarja.

2.6. 2001. december 9.

Mackó Mária adventi éneke után Kardos Katalin műsorvezető a szegények javára végzett gyűjtések, a rászorultaknak nyújtott segítség fontosságáról beszélt. Az emelkedett stílusú figyelemfelhívás azonban végül oda kanyarodott ki, hogy vannak, akik még a beteg gyerekeknek szánt vöröskeresztes adományozást is csalásra használják, mások meg durván megsértik a polgárok érzéseit, ahogy például az MSZP tette, amikor halottak címére is küldött kampánylevelet.

Elsőnek egy csíkszeredai tudósítást hallhatott a közönség azokról az ünnepekről, amelyeket Romániában tartottak Erdély odacsatolásának ott nemzeti ünnepnek számító évfordulóján. György Attila író, újságíró provokatívnak minősítette az ünneplést. Szendi Zoltán városi képviselő elmondta, hogy a magyarok nem ünnepeltek, hiszen úgy érzik, a román közéletben nincs sok dolog, amin örvendezhetnének. Az RMDSZ egyik vezető politikusa arról számolt be, hogy folyamatos támadásokat érzékel a magyarok ellen.

Ehhez kapcsolódóan egy interjúban Nagy(?) László(?)³ a román magyarellenesség gyökereiről beszélt. A románokról köztudott, hogy a jellemtelenség, a megbízhatatlanság a legfőbb tulajdonságuk, és erre még büszkék is, mert szerintük az ellenséges környezetben épp ezek a tulajdonságok segítették és segítik a románság megmaradását; nem európai gondolkodásúak; fel akarják támasztani a kisantantot, és igyekeznek élenkíteni az orosz ortodoxiával való kapcsolatot. A státustörvényt, amellyel szemben sem a NATO, sem az EU támogatására nem számíthatnak, éppen azért ellenzik, mert látják, hogy kihúzza a talajt a magyarellenesség lába alól.

A határokon kívüli magyarok ügyével foglalkozott a harmadik műsoregység is. Ez egy szlovákiai tudósítás volt, amely az ottani önkormányzati választások kilátásait vizsgálta. Két magyar megyei jelölt szólalt meg, annak fontosságát hangsúlyozva, hogy a magyaroknak el kell menniük szavazni, mert csak így juttathatják érvényre akaratukat.

A negyedik műsoregység azt a fejleményt járta körül, hogy egymilliárd forint támogatást kapott az Illyés Alapítvány, és ennek köszönhetően az intézmény kuratóriuma úgy látja, hogy jelentős technikai fejlesztések történhetnek, és közszolgálati együttműködések alakulhatnak ki.

A következő összeállítás Miskolcon készült a nagy híré helyi gimnázium elnevezéséről. Indítása előtt a műsorvezető mintegy felvezetésként kitért arra, hogy 1956-ban a forradalom eseményeinek Miskolcon is sok áldozata volt. Mindkét oldalon van emlékműve, de kikívánkozik a kérdés: mindenkinek egyformán jár az emlékmű? A hóhér hogyan lehet áldozat? Felvetődött a városban, hogy a gimnáziumot, amely most Földes Ferenc nevét viseli, inkább Széchenyi Istvánról kellene elnevezni. A tudósításból kiderült, hogy senki sem tudja, ki volt Földes Ferenc, és miért

éppen őrá neveztek el a jeles intézményt. Az egyik diák egyenesen úgy nyilatkozott, hogy Földes valami kommunista volt. Széchenyi nevét a kérdezettek mindenképpen méltóbbnak találnák.

Ezután a rendőrség szóvivőjével készült tájékoztató beszélgetés hangzott el a lakásmaffia elleni küzdelemről és az úgynevezett kaptár csoport megalakulásáról. A szóvivő szerint a lakáspiacon az segíti a szélhámosok, csalók és egyéb bűnözők működését, hogy a lakásprivatizációban az emberek között eluralkodott az a nyugati hatás, hogy mindenképpen magántulajdont kell szerezni.

Még elhangzott egy rövidebb tudósítás a Kecskemét városában végbemenő látványos fejlődésről, majd Lovas István következett. Elmondta, hogy az ATV pénteki „Sajtóklubról” hozott döntését nem fogadta el, és mindaddig nem kíván ebben a műsorban szerepelni, amíg Bayer Zsolttal együtt mind a négyen nem kerülhetnek vissza a képernyőre. A kialakult helyzet okát abban látja, hogy a jobboldaliak – szemben a baloldaliakkal – bátran kimondják és vállalják a véleményüket. Szó esett arról, hogy a Libri visszautasította Bayer Zsolt könyvének bemutatóját, az Osiris viszont segített. Ez azért is fontos, mert a jobboldalnak nincsen pénze promócióra és reklámra, a baloldal azonban már egyre nyugtalanabb, mert érzi, hogy kezd megszűnni a monopóliuma ezen a téren is. Végül Lovas arról beszélt, hogy az USA budapesti nagykövete antiszemitizmust és rasszizmust emlegetve súlyosan rágalmozó kijelentéseket tett Magyarországról és kormányáról.

2.7. 2001. december 16.

Stifner Gábor advent harmadik vasárnapján arra emlékezett és emlékeztetett, hogy az ország javára oly sokat tevékenykedett Batthyány család ezeréves. A műsorvezető külön is kiemelte Batthyány Strattman Lászlónak, „a szegények orvosának” munkásságát.

Mackó Mária adventi éneke után az interjúk és riportok sora Salamon Konráddal indult, aki az 1918 és 1920 közötti nemzeti önpusztításról írt könyvet. Művének lényegét abban foglalta össze, hogy Károlyi Mihály nem érzett és nem tanúsított igazi felelősséget az ország sorsáért, ezért várta polgárháborús helyzet Trianont; jött Kun Béla és a kommün, és nem volt megfelelő minőségű magyar tárgyaló fél a béketárgyalásokon; aztán a vörösteror kiprovoálta a fehérterorrt. Az elmúlt negyven év nem szállt el nyomtalanul, a nemzettudat meggyengült, főleg a határokon kívül, amit világosan jelez, hogy Szlovákiában és Romániában a magyarok tömegesen nem mennek el szavazni. Erősíteni kell a nemzeti gondolkodást, de higgadtan, szélsőségek nélkül.

A következő összeállítás Sinkovits Imre emlékét idézte két róla megjelent könyv kapcsán.

Ezután *Egyház az ateista államban* című, frissen megjelent könyvről adott ismertetést Gereben Ágnes. A történész összefoglalta a szovjet egyházellenesség lényegét, legfontosabb tényeit és következményeit.

A Gereben Ágnes által mondottakhoz szorosan kapcsolódott a következő interjú, amelyben Tókéczki László történész-politológus az 1945 utáni magyar egyházpolitikáról, a kommunista időszak vallás- és egyházüldözéséről beszélt.

Ismét könyvismertetés következett: Csath Magdolna emelt ki néhány gondolatot a *Kiút a globalizációs zsákutcából* című művéből. Többek között arra mutatott rá, hogy a rendkívüli hatalmú globális média lelki oldalról végzi el azt a munkát, amit a globális gazdaság az anyagiakban. Az Európai Uniót is globális struktúrának tekinti, amelyben a „fogyasztok, tehát vagyok” mentalitás uralkodik a „gondolkodom, tehát vagyok” helyett. A globalizációval szemben lokalizációval kell védeni a helyi, a nemzeti érdekeket. Nem lehet megtiltani a külföldi cégek megjelenését, de ki kell(ene) kötni, hogy a magyar cégekkel azonos feltételek között működjenek, ne kapjanak adómentességet. Ha nem akarjuk, hogy idegen ügyek erőltetődjenek ránk, támogatni kell a hazai kis- és középvállalkozásokat.

A nemzeti konzervatív könyvkiadás helyzete volt a témája annak az interjúnak, amely Veres Károly békéscsabai jobboldali-konzervatív könyvkiadóval készült. A műsor vendége – antiszemita húrokat is megpendítve – arról panaszkodott, hogy kevés a nemzeti-konzervatív irodalom, aminek az az oka, hogy a nemzeti-konzervatív érzelműek nemzetietlen baloldali görgeteggel állnak szemben; például a közelmúltban, amikor egy baloldali kiadóhoz küldött rendelésére nem reagáltak, és ezért reklamált, kioktatták, hogy ő „csak egy goj”; lám, a magyar emberrel mindent meg lehet tenni; vajon kap-e támogatást a nemzeti oldal. A támogatások alapvetően a *Népszabadságnak* mennek, pedig az kap eleget a Bertelsmanntól; Bakai Kornélt és Kiszely Istvánt nem ismeri el és nem méltányolja a Magyar Tudományos Akadémia, amely azt akarja elhíttetni, hogy halászó nép voltunk; a Püski-kiadványoknak nincs terük, a magyarságeredet témája el van fojtva, így aztán a tanárok, a pedagógusok is nemzetellenessé válnak; a nagy kiadóknak régi bolsevikok ülnek és vezetnek.

Lovas István szokásos jegyzetében ez alkalommal Nancy Goodman Brinkernek budapesti USA budapesti nagykövetségének azzal a megállapításával foglalkozott, hogy antiszemita jelenségek tapasztalhatók Magyarországon. Úgy véli, hogy a nagykövetség a teljes politikai elitre sarat dob, miközben nem sikerült antiszemita kijelentésekre rámutatni; más nagykövetség nem venné magának a bátorságot, hogy ilyen durván beavatkozzon a belügyeinkbe. Aztán a *Süddeutsche Zeitung* egyik cikkére hivatkozik, amely azt írta, hogy az SZDSZ a zsidó értelmiség pártja, és a legtöbb antiszemita egy felmérés szerint az MSZP-ben van. Szó esik a jegyzetben izraeli agresszióról, a kurdok elnyomásáról, és arról, hogy az USA Izraelt és a törököket támogatja. Lovas szerint világszerte erősödik az antiszemitizmus, de Magyarországról ilyen összefüggésben sohasem esik szó; arról bezzeg a nagykövetség említést sem tett, hogy a magyar kisebbség milyen sanyarú helyzetben él a szomszédos országokban.

2.8. 2001. december 23.

Mackó Mária adventi éneke után Ulbrich András műsorvezető Karácsony ünnepéről, az ünnep bensőségességéről,

szépségéről beszélt Babits-, Pilinszky-, Dzsida-idézetek kíséretében. Közben felidézte a közelmúlt szomorú eseményeit, az 1945. évi ostromot, az 1950-es évek elnyomását, az 1956-os forradalom utáni megtorlás éveit, majd azzal zárta szavait, hogy bár a múlt meghatározó és kitörölhetetlen, a jövőre is gondolni kell: 2002 tavaszán a jövőről döntünk, arról, hogy ki képvisel hitelesebben bennünket.

Az első interjúban az Ifjúsági és Sportminisztérium államtitkára nyilatkozott a hazai kábítószerhelyzetről és a tárca drogellenes programjáról.

Ehhez a témához szorosan kapcsolódva Dr. Óry Ajándok természetgyógyász egy olyan hathetes akupunktúrás kúra kedvező hatásait ecsetelte, amely ha nem is örökre, de hosszú időre képes leszoktatni a drogfüggőket a kábítószer használatáról. Az ingyenes kúra egy budapesti katolikus plébánián is elérhető. Véleménye szerint a kábítószernek – éppúgy mint a pénz uralmának – való ellenállásban a belső béke és a szeretet segít leginkább, különösen Karácsonykor.

Tudósítás következett egy Fóton rendezett kiállításról, amelyen családnélküli gyermekek alkotásai voltak láthatók. A megszólalók szerint a kiállítás megrendítően dokumentálta a családnélküli nevelkedés szomorúságát, a fájdalmas nyomokat és a gyerekek szeretetét.

A műsorvezetőnek az emberi felelősségről szóló átvezetését követően Olasz Ferenc beszélt *Mindörökkön mindörökké* című könyvéről. Mondanivalójának (és könyvének) lényege, hogy rossz világban élünk, törtetőekkel, percemberekkel körülvéve; nincs meditáció, nincs törődés a lelkiekkel; elvették tőlünk az ünnepeket és ezzel a hétköznapiakat is; fizetett, bujtatott reklámok zúdulnak ránk; csak a hit segít.

A „Mondom néktek” egyházi rovatban a katolikus, az evangélikus és a református egyház képviselőjében most hárman (Kerényi Lajos, Iccsés János és Tőkés László) beszéltek a karácsonyi ünnepről. Tőkés László – mint máskor is – politikai szálakat szőtt az egyházi-vallási témába: 56-ra emlékezünk, a globális terrortól féltjük a gyermekeinket, apokaliptikus világban várjuk az Urat.

Maros megyei cigányokkal ismerkedhettek meg a hallgatók a következő műsorrészben. A cigány riportalanyok elmondták, hogy magyarnak vallják magukat, és feltétlenül kérik a magyarigazolványt, hogy magyarságukat dokumentálni is tudják.

Ezután egy tudósítás a Hagyományok Háza nevű kulturális intézményt mutatta be. A nyugati széllel jövő világ nem kedvez a tradícióknak, ezért is nagy jelentőségű, hogy létrejött a Hagyományok Háza, egy olyan nemzeti szakintézmény, amely összegyűjti, rendszerezi, megőrzi és a széles közönségnek is bemutatja a Kárpát-medence néprajzát, az itteni kultúra sokszínűségét.

Az előző évi tiszai árvízre, a védekezésre, majd a helyreállításra emlékezett vissza Bakondi György. Megszólalt az egyik új ház tulajdonosa is. Meghatottan mesélte, hogy sohasem gondolta volna, különösen nem az árvízi romokat látva, hogy valaha ilyen szép háza lesz.

Ebben az adásban Lovas István helyett Bencsik András olvasta fel jegyzetét, amely leginkább a magyar nemzet rendkívüliségéről és mostani felíveléséről szólt. Olyan megállapításokat lehetett hallani, hogy egyetlen más nyelv sem tud úgy „beszélni”, mint a magyar, mert a magyar nyelv és irodalom sugározza a szeretetet és a szépséget; 1994-ben visszatért a rabság, aztán a rabtartókból kocsmárosok lettek; de eljött a magyar feltámadás, a megcsonkolt nemzet magához tért, és a tavaszi választásokon tovább erősödhet.

2.9. 2001. december 30.

Az év utolsó adását Haeffler András főszerkesztő vezette. Bevezetőjében személyes hangvétellű emlékezéssel búcsúzott az őszentendőtől: ő, akit kibombáztak a liberális-szocialista „Híradóból”, ebben az évben érezte először, hogy kezd teret nyerni a magyar szellemiség; sok jobboldali győzelem született; valami végre megváltozott, valami elindult.

A műsor ezúttal nem új beszélgetéseket közölt, hanem az év korábbi adásaiból válogatott.

A választás elsőként egy olyan interjúra esett, amelyben Raffay Ernő történész Trianonról beszélt. Magyarországot Trianonnal történelmi sérelem érte; a történelmi jog a mi oldalunkon van, mert Magyarország aránytalanul és méltatlanul nagyot veszített; a Magyar Tudományos Akadémia szemlélete azonban csorbítja a történelmi jogot; ha mindig a finnugor hagyományt hangsúlyozzák, akkor korlátozzák a kutatás szabadságát. A riporter felveti a multinacionális, globális kultúra és a nemzethalál témakörét, amelyet aztán Raffay nagy lendülettel részletesen is boncolgat: idegenek számára épülnek a lakóparkok, plázák; idegen kézben van a termőföld; Budapesten különösen erős az idegen befolyás; nekünk az egész Kárpát-medencében kell gondolkodnunk, ehhez kell érveket kidolgoznunk; a körülöttünk hömpölygő globalizmussal szemben a területileg, etnikailag, politikailag egységes Kárpát-medencében tudja elképzelni a jövőt.

A másodiknak kiemelt összeállítás a kedvezménytörvénnyel és a szomszédos országokban tapasztalt fogadtatásával foglalkozott, kiemelve, hogy román részről meglehetősen ellenségesen fogadták, de a balliberális oldalon itthon is akadtak ellenzői.

A harmadik műsoregység a Szentkorona Nagyboldogasszony-napi esztergomi útját idézte fel, a megszólaltatott riportalanyok szavain keresztül lelkesültséget (megható esemény, csodálatos élmény, mit számít, mibe kerül, a lényeg, hogy gyönyörű), a polgári kormányzás iránti hálát (reméljük, sokáig tudjuk ezt a „rendszert” élvezni), felfokozott magyarsághélményt kínálva (érezhettük Szent István király nagyságát).

Itt Haeffler András, mintegy a szerkesztőség nevében, beiktatott egy rövidebb jegyzetet arról, hogy a műsorban rendszerint nincs jelen a másik (azaz a balliberális) oldal. Ennek nem az az oka, hogy a „Vasárnapi Újság” ne akarná megszólaltatni, ne engedné szóhoz jutni a másik felet, hanem az, hogy a másik oldal képviselői nem reagálnak a megkeresésekre, nem hajlandók a műsorban szerepelni, mert nekik a tények nem számítanak, csakis a gyűlölködés, a minél rosszabb, annál jobb mentalitás vezeti őket.

A következő újrarájtszott beszélgetésben Gyulay Endre szeged-csanádi megyés püspök az egyházi átvilágításról és más kérdésekről nyilatkozott. Úgy véli, a katolikus papság körében nem lenne indokolt az átvilágítás; Bulányi Györgynek⁴ és másoknak a vádjai hamisak, hiszen néhány békepap eltévelyedése miatt nem lehet a papság egészét megbélyegezni; látni kell, hogy a kommunista időkben sokszor csak kompromisszumok árán lehetett az egyházat megtartani; a szélsőliberális irányzattal szemben a legfőbb ellenvetése, hogy kiemeli a kontextusból és ezáltal meghamisítja, kiforgatja a szavait, és nem hajlandó elfogadni a törvények szabályozta rendet. A jó szándékú liberalizmus és a szélsőliberalizmus között olyan a viszony, mint egy ház és egy felgyújtott ház között.

Ezután egy Wittner Máriával készült interjút sugárzott újra a „Vasárnapi Újság”. Az 56-os forradalom utáni megtorlás először halálra ítélte, majd hosszú évekre bebörtönzött áldozata megkeseredetten és indulatosan támadja a baloldalt: vádoljuk a szocialista köntösbe bújt hóhérokat; amikor a valós vádak ellen tiltakozott az MSZP és az SZDSZ, akkor valójában a pufajkások, a gyilkosok és parlamenti támogatóik sértettségének adtak hangot; közelednek a választások, nem véletlen tehát, hogy felerősödött azok hangja, akik felelősek 56-ért; az MSZP és az SZDSZ megalázta az országot, csak azért lehetnek még mindig a hatalomban, mert nem volt nagytakarítás, de most már ki lehet mondani a magyar parlamentben az igazságot; most újra harcban áll Magyarország, itt vannak azok, akik a dollárzsákba dugták a fejüket; a barikádnak most is két oldala van, a túloldalon állóknak bocsánatot kell kérniük; át kell értékelni a történelmet, elég volt a csalásból és hazugságból.

Csurka Istvánnal egy olyan interjút idézett fel a műsor, amely a MIÉP-et ért sajtókritikákra reagált igen éles hangnemben: elég volt a balliberális sajtó támadásaiból, ezek az orgánumok egy kis csoport érdekeit képviselik; ezek a kizsákmányolók, a privatizálók, a volt partizánszövetségesek utódai, akik a rendes magyar emberek ellen vannak; elég volt abból a hangból, hogy mocskos gojok; csak egyetérteni lehet ifjú Hegedűs Lóránt felszólításával: rekeszd ki őket, mielőtt ők rekesztenek ki; ez így van, elég volt; az Axel Springer megvette a vidéki lapokat, ott vannak a régi kommunisták; ez egy szűk kör, egy kisebbség, de minden az ő kezükben van.

Végül Döbrentei Kornél jegyzete hangzott el, amely tartalmában és hangnemében nem sokban különbözött a Csurka-interjútól: az olyanok, mint az USA budapesti nagykövetségének és azok, akik szerint az a jó, ha minél rosszabb, Szűz Mária országának arcába rondítanak; itt még mindig bátorság magyarnak lenni; megfáradt marxisták firtatják a jóérzésűek gyarapodását; új magyar szellem kell a hazardírozó hazátlanokkal szemben; a magyarság megváltására van szükség.

3. A műsor tulajdonképpeni üzenete

3.1. Politikai-ideológiai harc közügyek tárgyú megvitatása helyett

A „Vasárnapi Újságban” a műsoregységeknek csak egy kisebb hányadáról, talán a negyedéről, jó esetben a harmadáról mondható el, hogy nem a direkt politikai-ideológiai harcot és propagandát, hanem olyan témáknak (például a népesedési helyzet, cigány fiatalok továbbtanulását segítő ösztöndíjak, népegészségügyi program, az energiatakarékosság módozatai, támogatás az Illyés Alapítványnak, a lakásmaffia elleni harc, küzdelem a kábítószer ellen) közvetlen ideológiai-politikai felhangok nélküli tárgyú megismertetését és megvitatását szolgálta, amelyeket napjaink magyar társadalmában egyfelől az intézményi szféra (a politika, a gazdaság, az egészségügy, az oktatásügy, a kulturális szféra, a rendvédelem stb.), másfelől az állampolgárok lényegében politikai-ideológiai-világnézeti szimpátiáiktól függetlenül fontos közügyeknek, megoldásra váró társadalmi kérdéseknek, problémáknak tekintenek. Megjegyezzük, hogy még ezen műsoregységek is egyértelműen a kormány, illetve a kormányoldal felé húztak (például bennük csak a kormányoldal emberei szóltak meg, sűrűn előfordultak az előző kormányt és a baloldalt kritizáló észrevételek és néha explicit (ön)dicséretektől sem voltak mentesek), mindazonáltal elmondható, hogy reális képet adtak egy-egy problémakörrel és arról, hogy a kormányoldal milyen módon reméli vagy tervezi ezeknek a problémáknak a megoldását.

3.2. Mi és ők. Szélsőségesen primitív és konfrontatív társadalomkép

A „Vasárnapi Újság” közléseinek többsége a világot és a magyar társadalmat egy végletesen leegyszerűsített és szélsőségesen konfrontatív kétosztatú ideológiai-politikai séma szerint értelmezi és látta.

Az egyik oldal a *mi* oldalunk, amely a *nemzeti*, a *konzervatív*, a *jobboldali*, a *polgári*, a *keresztény*, de legfőképpen a *magyar* jelzővel írható le. Ez természetesen a jó oldal, amely a magyar nemzet, a magyar nép, Magyarország felvirágoztatásán fáradozik.

A másik – a *rossz* – oldalon *ők* állnak, akik *mások* mint mi, akik mindannak az ellentétei, amik mi vagyunk: a *baloldaliak*, a *liberálisok*, a *nemzetietlenek*, az *idegenek*, a *vallás nélküliek*, vagyis azok, akik – még ha el is akarják hitetni magukról – nem a magyar ügyek igazi képviselői.

Minden, ami jó, a *mi* oldalunk sajátja vagy kezdeményezése. Minden, ami rossz, az *ő* gonoszáguknak, az *ő* sötét manipulációiknak, az *ő* gyűlölködésüknek tudható be.

A rossz oldal, azaz *ők*, folyamatosan támadják és el akarják taposni a jó oldalt, azaz minket. *Ők* tehát a *mi* ellenségeink.

3.3. *Üldözöttség, fenyegetettség, félelem, megaláztatás a hazában*

A vizsgált anyag egyik jellegzetes, gyakran felbukkanó tartalmi motívuma ebben a kétosztatú konfrontatív sémában, hogy azok a becsületes magyar emberek, akik a nemzeti-konzervatív – tehát a jó – oldalon állnak, elnyomásnak, üldözésnek, fenyegetésnek vannak kitéve a saját hazájukban. Gyakran panaszolják fel a riportokalanyok, hogy üldözik azokat, akik nemzeti-konzervatív érzelműek, és vállalják a magyarságukat és keresztény vallásukat. Vannak, aki szerint még ma is félni kell, mert itt vannak közöttünk a kommunista gyilkosok és utódaik. Mások azt állítják, hogy akadnak, akik gojnak nevezik a magyarokat, hogy megalázzák és kirekesztik őket a saját hazájukban. De olyanok is megszólalnak, akik azt sérelmezik, hogy elnyomják, elfojtják azokat, akik az MTA hamis és félrevezető álláspontjával szemben el akarják mondani az igazságot a magyarság eredetéről és történetéről. És persze akadnak olyanok is, akiknek valóságos vagy vélt múltbéli sebei ma kezdenek fájni, vérezni.

A „Vasárnapi Újság” belengi az üldözöttségérzés, a mártíromság, olyannyira, hogy még a vezető szerkesztő sem mulasztja el megemlíteni, hogy őt az előző (szocialista-szabaddemokrata) kormány idején „kibombázták” a televízióból. A nemzeti-konzervatív jobboldal üldözöttségmániája könnyedén megbirkózik azzal a kognitív disszonanciával is, hogy miközben üldözöttségről panaszodik, már négy éve jobboldali, nemzeti-konzervatív kormánykoalíció van hatalmon. A megszólalók egy része arra mutat rá, hogy a kormány is ki van téve otromba és aljas támadásoknak, mások viszont arra figyelmeztetnek, hogy a polgári kormány illetve egyik-másik tagja sem teszi meg azt, amit a nemzeti-konzervatív oldal, a balliberálisok áldozatainak, az igaz magyar polgárok joggal elvárnának, például nem védi meg őket a nemzetietlen, idegen erőktől, nem ad kárpótlást, megtűri, nem leplezi le a bűnös összefonódásokat.

3.4. *Becsmérlik és megalázzák Magyarországot*

Szorosan kapcsolódnak ehhez az „üldöznek bennünket a hazában” üzenethez az olyan műsorrészletek, amelyek – mint elégtétel után kiáltó példátlan nemzeti sérelemről – arról szólnak, hogy a rossz erői Magyarországot és a magyar népet becsmérlik, megalázzák és a külvilág előtt negatív színben tüntetik fel. A vizsgált anyagban elsősorban az USA budapesti nagykövetségével és a zámolyi romákkal kapcsolatos műsoregységekben fordultak elő ilyen állítások.

3.5. *Ellenségkép*

Ha üldöznek, fenyegetnek, megaláznak, akkor természetesen kell lenniük valakiknek, akik ezt teszik velünk. A „Vasárnapi Újság” nem is habozik, hogy megnevezze az ellenséget vagy legalábbis célozgasson rá.

A nyíltan megnevezhető legfőbb ellenség a baloldal: az MSZP és az SZDSZ, Horn, Medgyessy, Kuncze meg a támogatóik. Az ő soraikban bujkálnak a kommunista gyilkosok és megtorlók, a volt besúgók és ügynökök. Lehet, hogy egyik-másik baloldali nem volt gyilkos vagy besúgó, de azzal, hogy erre az oldalra állt, nyilvánvaló, hogy hasonszórú (lásd Mécs). Nem hagyhatjuk megtéveszteni magunkat a rendszerváltás emlegetésétől, hiszen a kommunista terroremlők és utódaik átmentették a hatalmukat, ma is jólétben dúskálnak, miközben áldozataik kénytelenek meghúzni magukat.

Van aztán olyan ellenség, amely nem nevezhető meg nyíltan, mert ezt, mint tudjuk, azonnal a maga hasznára és a nemzeti-konzervatív oldal kárára használná fel, hiszen ezért is ellenség. Mi persze tudjuk, kikről van szó – sugallja a műsor. Ők azok, akik nem állják gojnak nevezni a magyar embereket, és ha éppen amerikai vagy izraeli nagykövettek, akkor még az ország rossz hírét is keltik.

Aztán itt vannak az idegenek, akik felvásárolják a magyar termőföldet, plázákat, lakóparkokat építenek maguknak, és kizsákmányolnak bennünket.

Ne feledkezzünk meg a médiáról sem, amely szinte teljes egészében balliberális kezekben van, és mindenütt ahol csak tud árt a nemzeti-konzervatív érzelmű magyaroknak és a kormánynak.

Vannak persze másféle kisebb ellenségek is, ezeket szintén nem szabad lebecsülni. Közéjük tartozik például a Magyar Tudományos Akadémia, amely a magyar népre erőszakolja a finnugor rokonságot, és nem hagyja érvényesülni azokat a kiválóságokat, akik feltárnák az igazságot a magyarok eredetéről, a hunok és a magyarok ősi kapcsolatáról, Petőfi Sándor sírjáról és más fontos kérdésekről.

3.6. *A baloldal démonizálása*

Félreértés ne essék, nem a kommunizmus bűneinek tényszerű, dokumentált feltárását, a kommunista bűnösök hitelt érdemlő leleplezését kifogásoljuk. Problematikusnak azt tartjuk, hogy a „Vasárnapi Újság” tálalásában a bűnösök és a bűnösök, a kommunista gyilkosok, a megtorlók, a pufajkások, a hazaárulók az egész baloldalt ellepik, és általában mindenkire differenciálatlanul rávetül a kommunista stigma, akiről az gyanítható, hogy nem azonosul a nemzeti-konzervatív szellemiséggel és a politikai paletta másik oldalán áll. A műsor politológiai-szociológiai elemzés helyett fenyegetettségérzést keltő, riogató sablonokat küldözget a hallgatónak, amelyekben a baloldal a sötét erők, a gonoszság gyűjtőhelyeként és minden szimpatizánsa a magyar nép ellen vétkező bűnösöként tűnik fel.

A kommunista uralom és fenyegetettség időben és térben felnagyítódik. A régi gyilkosok és megtorlók itt vannak közöttünk, csak színt váltottak, kezük mindenhova elér, hatalmukat privatizációra, MSZP-s és SZDSZ-es parlamenti helyekre és balliberális médiaforrásokra cserélték; gyűlölködésüknek nincs határa, semmi sem szent előttük, még az 56-os mártírok sírjához is odatolakodnak. A Rákosi-korszak és az 56-os forradalmat követő megtorlás évei összemosódnak az 1980-as évekkel, mintha a terror még 1989-ben is úgy élt volna, mint korábban, sőt az egyik jegyzet szerint a rabság 1994-ben visszatért, és csak mostanában (az Orbán-kormány alatt) kezdenek szabadabb

szellők fújni.

3.7. A baloldal kiközösítése a politikai nemzetből

Az ily módon a kommunizmus egyenes folytatójának ábrázolt és fenyegető hatalommá démonizált baloldalt a „Vasárnapi Újság” nem a demokratikus politikai küzdőtér egyik résztvevőjének, a jobboldal hasonlóképpen szabad választásokon megmérettetett versenytársának, hanem ellenségnek és minden bajok forrásának tekinti. Ebben a felfogásban a baloldal nem egy másik politikai erővel, hanem magával a nemzettel, az egész országgal áll szemben.

A baloldal szalonképtelenségének és a politikai nemzetből való kirekesztődésének képzetét szolgálja, hogy a műsorban a politikai játéktér baloldaláról csak olyan képződmények (Kádár János Baráti Társaság, Új Baloldal) képviselői szólalnak meg, akiknek megítélése – MSZP-s és SZDSZ-es kontextusban is – köztudomásúan negatív, és amelyek az ország életében jelentéktelen szerepet játszanak, a politikai mező periferiáján mozognak. Ugyanakkor az MSZP vagy az SZDSZ soraiból senki sem hallható, igaz, hogy erre a műsornak kézenfekvő magyarázata van: hívják őket, felajánlják a megszólalás lehetőségét, de a balliberálisok elvakultságukban vissza- utasítják ezt.

3.8. Negatív kép a Nyugatról

A „Vasárnapi Újság” számos műsoregysége negatív képet fest a Nyugatról, mintha szinte minden, ami onnét érkezik, szintén az ellenség műve lenne. A Nyugat gyakran úgy tűnik fel, mint ahol kizárólag csak a pénz uralkodik, hanyatlik a nemzeti hagyomány és kultúra, gyengülnek az emberi értékek. Az indulatok legfőbb tárgya a globalizáció, a tőke és főleg azok az idegenek, akik ide telepednek, lakóparkokat, bevásárlóközpontokat építenek (maguknak!), reklámokkal megtévesztik az embereket és kizsákmányolják az országot. A sok nyugati rossznak az USA a megtestesítője, különösen, hogy támogatója Izraelnek, de még az Európai Unió sem más, mint a nemzeti érdekeinket elnyomó globalizáció eszköze.

3.9. A balliberális média, mint az egyik főellenség

Külön kiemelésre kívánczó elem a „Vasárnapi Újságban” a média ostromozása. A műsor világképében a média – elhanyagolható kivételektől eltekintve – a baloldal kezében van, és tulajdonképpen a régi kommunisták és besúgók működtetik, akik elhallgatva az igazságot a múlt és a jelen összefüggéseiről, gyűlölködve terjesztik hazugságaikat, és a nemzeti-konzervatív oldal lejáratásán és az ország befektetésén ügyködnek. A nemzeti-konzervatív oldal ki van szorítva a médiából, mert – szemben a külföldről, többek között a Soros György által támogatott baloldali sajtóval és tévécsatornákkal – nincs tőkéje, a baloldal már egyébként is minden forrást a maga javára privatizált.

3.10. Zűrzavaros történelmi nézetek

A „Vasárnapi Újságban” külön kiemelésre kívánczó jellegzetessége, hogy hangsúlyos és jószerivel kizárólagos megjelenést kapnak olyan nézetek, amelyek szemben állnak a sztenderd tudományos ismeretekkel. Megkérdőjeleződik a magyarság finnugor történelmi kapcsolata, amelyben a megszólalók a magyar nemzet megcsúfolását látják. Érvelések hangzanak el a hun-magyar rokonság mellett, Attila mint az európaiság élharcosa tűnik fel, akinek Magyarországon emlékműveket kellene állítani és újra kellene építeni palotáját stb. Az Magyar Tudományos Akadémia a támadások egyik céltáblája, mert nem ad teret ezeknek a nézeteknek.

Más vonatkozásban is feltűnnek a műsorban olyan elemek, amelyek a sztenderd tudományok határain kívül esnek, például a természetgyógyász-kúrák vagy a tudományosan nem igazolt sugárzás gyógyító hatása.

3.11. Antiszemita színezetű kitételek

Nem lehet szó nélkül elmenni a „Vasárnapi Újság” egyik-másik műsoregységének olyan értelmű fordulatai mellett, amelyek azt az üzenetet hordozzák, hogy a zsidók ellenségesen, kirekesztően, becsmérően lépnek fel a magyarokkal szemben. És itt nemcsak sokat sejtető célozgatásokról, sugallatokról van szó – ilyenek is előfordultak a vizsgált anyagban –, hanem olyan szövegrészekről, amelyek minden kétséget kizáróan azt jelentik, hogy a zsidók rosszakarói, ellenségei a nem zsidóknak. Önmagáért beszél a kijelentés: „*elég legyen abból a hangból, hogy mocskos gojok*”.

3.12. Szélsőjobboldali nyomás

Azt sem lehet nem észrevenni, hogy a „Vasárnapi Újság” jó néhány részlete a polgári kormányt vagy a polgári kormány egyik-másik tagját, illetve tárcáját is támadja, mégpedig olyan vádakkal, hogy nem védi, illetve nem támogatja kellőképpen a „nemzeti magyarokat”, nem vitte végig a rendszerváltást, nem söpörte ki a kommunista elemeket, nem zárta le a gyilkosok, a megtorlók pereit, nem tartja kordában a külföldi tőkét és az idegeneket, nem vet véget a korrupciónak és a lopásnak stb. Mindez azt a benyomást keltheti a kutatóban, hogy a műsor itt nemcsak a szó szorosabb értelmében vett hallgatósággal kommunikál, hanem a kormánynak is üzen: határozottabban, következetesebben, erőteljesebben kellene érvényesítenie a nemzeti-konzervatív oldal érdekeit, ideje lenne már rendet teremteni. Vagyis a műsor mintha a szélsőjobb felé igyekezne terelni a kormányoldalt.

3.13. Megkeseredettség, indulat, düh

A műsoregységek nem kis hányadából elfojtott vagy sokszor nem is nagyon elfojtott, inkább túlságosan is szabadjára engedett negatív érzelmek áradnak. Némely megnyilatkozás zsigeri gyűlöletet fejez ki mindennel szemben, amiben e paranoiás világszemlélet ellenséget vél felfedezni. A negatív érzelmeket adásról adásra megszállott következetességgel szítja jegyzeteiben Lovas István, aki mint afféle nemzeti-konzervatív főinkvizítor, mindenhol azonnal felismeri a kommunista liberális ördögöt. E negatív érzelmi alapállás még a leghalványabb

esélyét is elnyomja annak, hogy a sérelmezett, kifogásolt jelenségekről tárgyszerű, higgadt vitát lehessen folytatni.

4. Összefoglaló következtetés

A „Vasárnapi Újság” egyértelműen a politikai paletta jobboldalán elhelyezkedő, a műsorkészítők által nyíltan vállalt és hirdetett nemzeti-konzervatív szellemiségű műsor, amelynek információs egységei kevés kivételtől eltekintve a nemzeti, konzervatív és keresztény eszmevilágot jelenítik meg, – hol explicit módon, hol burkoltabban, de mindenképpen üzenetértékűen – kritizálják, mondhatni támadják a baloldalt és általában mindent, amiről azt gyanítható, hogy nem azonosul ezzel a szellemiséggel.

Nem kétséges, hogy a lakosság (a rádióhallgatók) nem kis hányadában határozott igény él olyan műsor(ok) iránt, amely(ek)ben – esetleg meghatározó módon – jobboldali, nemzeti és konzervatív politikai és világnézeti irányultság kap hangot. Az ezen igény színvonalas kielégítését szolgáló műsorok jelenlétét a közszolgálati rádióban a pluralizmus közszolgálati követelménye mellett magától értetődően indokolja az a körülmény is, hogy a rendszerváltás első és harmadik demokratikus parlamenti választása jobboldali nemzeti-konzervatív elkötelezettségű erő(ke)t juttatott kormányzati hatalomhoz, és ez természetesen bármelyik későbbi választáson is bekövetkezhet. Ami azonban a „Vasárnapi Újság”-ot illeti, kilenc adásának átvizsgálása után arra a következtetésre kellett jutnunk, hogy bármilyen valós és méltányolandó jobboldali igényekre hivatkozva foglalja a műsoridőt a legfontosabb nemzeti értékek kultiválására hivatott közszolgálati csatornán, szellemisége, tematikája, világképe, üzenete, stílusa, a jobboldalnak, a konzervatívoknak és a nemzetinek a műsorban lecsapódó felfogása reménytelenül távol esik a nyugati demokráciákból ismert, civilizált és progresszív liberális konzervativizmustól, parlamenti jobboldalaláságtól és nemzeti azonosságtudattól. Attól az eszmeiségtől tehát, amelyet a politikában például Margaret Thatcher vagy Helmut Kohl, a filozófiában Bertrand Russell vagy Karl Popper, a társadalom- és gazdaságelméletben F. A. Hayek vagy a rendszerváltás után Magyarországon is megfordult Roger Scruton képvisel(t), és amely – folyamatosan vitatkozva és a szimbolikus cselekvések szintjén gyakran konfrontálódva, de mindenképpen párban a nem destruktív baloldali erővel, elsősorban a szociáldemokráciával – megteremtette a Nyugat világának a magyar nép által mindig is vágyott és a rendszerváltás nyomán immár meg is célzott politikai-gazdasági rendjét és jóléti társadalmát.

Summa summarum azt kell megállapítanunk, hogy a „Vasárnapi Újság” nem méltó egy olyan rádiócsatornán való sugárzáshoz, amely magát magas színvonalú közszolgálati médiumnak szeretné látni és láttatni.

Lábjegyzetek

- 1 A férfi utóneve többszöri meghallgatás után sem volt egyértelműen kivehető.
- 2 A Szombat a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület folyóirata – a szerk.
- 3 A név többszöri meghallgatással sem volt egyértelműen kivehető.
- 4 Bulányi György katolikus pap, az egyházi átvilágítás és a katolikus megújulás egyik szorgalmazója, akit a pártállam idején egyháza az Állami Egyházügyi Hivatallal karöltve megfosztott hivatása gyakorlásától – a szerk.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>
Szomszédok közt
> [könyv rendelés](#)
Megrendelés

<>
2016 nyár
> [régábbi lapszámok](#)
Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

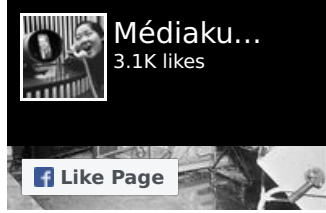
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2003 tavasz

Piac

[Juhász Gábor](#):

Az országos minőségi napilapok piaca, 1990-2002

Kiadóvállalati „hullák” sora jelzi: az elmúlt 12-13 évben – egyebek mellett az olvasási kedv csökkenése, a sikertelen privatizációs próbálkozások és az állami beavatkozási kísérletek miatt – nehéz időket éltek át az országos minőségi napilapok. Ez az írás elsősorban a politikai napilapok gazdaságtörténetére koncentrál, ám az összefüggések világosabb felvázolása érdekében időnként rövid kitérőt tesz a bulvár- vagy éppen regionális napilapok piacára is.

Négy országos politikai napilap, mint valaha? Visszaállt volna az 1989 előtti sajtóstruktúra a minőségi napilapok piacán? Lényegében igen. Eközben azonban az elmúlt 13 évben számos kanyart tettek ezek az újságok – politikait, gazdaságit egyaránt –, miközben fokozatosan csökken az olvasótáboruk. A négy „nagyból” (példányszám-sorrendben: *Népszabadság*, *Magyar Nemzet*, *Magyar Hírlap*, *Népszava*) 2003 elején összesen mintegy 370 ezer példányt adnak el naponta, alig többet mint az ingyenesen terjesztett *Metro* hírújságból vagy a bulvárnapiapok triójából (*Blikk*, *Színes Mai Lap*, *Mai Nap*). A „fizetős” napilapok közül 2002 végén már a *Blikk* vezetett, 200 ezer fölötti eladott példánnyal letaszította a trónról a *Népszabadságot*. Némi túlzással akár azt is meg lehet állapítani: az országos politikai napilapok piacán nincs verseny, hiszen lényegében csak a *Népszabadság* tekinthető ilyen újságnak (illetve a 2002 közepétől, Orbán Viktor exminiszterelnök előfizetési felhívása után felfutó *Magyar Nemzet*), a főleg Budapesten erős *Magyar Hírlap*, illetve a fokozatosan lecsúszó *Népszava* az alacsony példányszáma miatt már csak formálisan tekinthető országosnak.¹

Az országos napilapok toplistája az olvasottság szerint (ezer fő)

Lap	2002	1995
Blikk	910	362
Népszabadság	671	836
Metro	583	njm
Mai Nap/Színes Mai Lap	468	226
Magyar Nemzet	248	106
Magyar Hírlap	139	173
Népszava	109	278

Megjegyzés: A lista nem tartalmazza a sport-, hirdetési és gazdasági napilapokat. Összehasonlításképp: a legolvasottabb vidéki napilap, a győri Kisalföld 238 ezer olvasót tudhatott magáénak 2002-ben, 256 ezret 1995-ben.

Forrás: GFK/Hungária, Szonda Ipsos (az 1995-ös adat az I. félévre, az 2000-esek a II-III. negyedévre vonatkoznak 2002-ben a kiadók engedélyében a – tévesztések nagy száma miatt – a Mai Nap/Színes Mai Lap együtt szerepel, 1995-ben csak az előbbi jelent meg. A Metro 1995-ben nem létezett.

Az első próbálkozó: a (Reggeli) Pesti Hírlap

A rendszerváltáskor még minden másképp látszott: ígéretesnek tűnt a politikai-gazdasági napilapok piaca. Az eladott példányok száma több mint a mostani duplája volt, a külföldi befektetők vadásztak a lapokra, s a magyar vállalkozók is láttak fantáziát a sajtóbizniszben. Az első próbálkozás, a Szekszárdról 1989-ben indult *Dátum* ugyan hamar megbukott,² de 1990 tavaszán már utcára került a Kossuthot idéző, polgári irányvonalúnak szánt *Reggeli Pesti Hírlap*. Egy akkoriban különösen ismert, tehetős vállalkozó, Varga István, akit két újságíró, Fodor Lajos és Riskó Géza keresett meg az ötlettel, felkarolta a tervet, s létrehozták a Pesti Hírlap Kft.-t. A próbálkozóknak hamar meg kellett küzdeniük az első nehézségekkel (például „lefoglalták” előlük a *Pesti Hírlap* nevet, a nyomda emelte az árakat), amelyeket még átvészelték, ám 1992-ben saját vállalkozásainak gazdasági nehézségeire hivatkozva Varga elzárta a lapfinanszírozási pénzcsoportot.³ Az újság – amelyet ekkor már a Riskót váltó Bencsik András vezetett – mégsem szűnt meg. További kiadására a szerkesztőség kezdeményezésére 1992. február 6-án létrehozták a 150 Év Alapítványt (a legnagyobb alapító befizetők állami cégek, a Magyar Villamos Művek és a MOL voltak), s néhány zűrés nap⁴ után *Pesti Hírlap* néven született újjá a lap. A Závodszy Péter egyetemi tanár által vezetett alapítvány

- részint az akkor MDF-tag Bencsik lobbizásának köszönhetően - zömében állami vállalatok pénzből tartotta fenn az újságot: részint adományokat kapott, részint tartós hirdetési szerződéseket kötött velük.⁵ Az újság még terjeszkedett is, más-más kiadónál vidéki mutációi jelentek meg *Jászkun Krónika* és *Nógrádi Krónika* néven. Ez a pénzszerzési lehetőség azonban 1994-ben, az MSZP választási győzelme után megszűnt: az állami cégek irányítói „igazodtak” az új helyzethez. Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy az akkor - a szerkesztőségi adatok szerint - mintegy 50 ezer példányban nyomott *Pesti Hírlap* 1994. június 4-ei bukásában (hivatalosan szüneteltetésében) erősen „benne volt” az Antall-kormány is, hiszen 1991-ben a Miniszterelnöki Hivatal irányítása alatt álló, a kormányfő bizalmasa, Horti József által vezetett Hírlapkiadó Vállalat vezérletével megalapította az *Új Magyarországot*, erős konkurenciát teremtve ezzel a *Pesti Hírlap*nak. A megszüntetett újság gárdájának egy része - miután lapmentési kísérleteik, például külföldi befektető bevonása kudarcba fulladtak - később létrehozta az *Új Demokratát*,⁶ az eredeti kiadó, az eladósodott *Pesti Hírlap Kft.* pedig a felszámolás sorsára jutott; Varga mintegy 200 millió forintot vesztett a lapon.

A kormánytalálmány: Új Magyarország

Az Antall-kormány megalakulása után egy évvel jutott el odáig, hogy - lényegében állami bankok, vállalatok pénzből - „összeszervezett” egy saját lapot: 1991. március 15-én osztogatták az *Új Magyarország* első próbaszámát.⁷ A kiadó, a Publica Rt. viszonylag nagy, 250 millió forintos alaptőkével indult, s a cégnél a kezdet kezdetén úgy kalkuláltak, hogy három évig nem várható nyereség a laptól, bár az első tervek 120 ezres, sőt 300 ezres példányszámról szóltak.⁸ Ebből semmi sem lett: a bírálói szerint naponta megjelenő hetilapként meghatározható, a hírekre kevés érzékenységet mutató, az újságíró tapasztalatok hiányára büszke Albert Gábor vezetésével indult *Új Magyarország* csak vitte a pénzt, a Publica Rt. a tőkeemelések ellenére fizetéképtelenné vált.⁹ A tönkrement cégtől 1995 elején a Kelemen Iván olajvállalkozó irányította Kordax-csoporthoz tartozó Nemzeti Sajtó Kft. vette át a lapot. A sajtóbirodalmi álmokat kergető Kelemen - cégei révén ekkor már „benne volt” a *Nemzeti Sportban* és a *Respublika* című hetilapban - mintegy negyedmilliárd forintos fejlesztést ígért, s 20 millió forint tartozást vállalt át a lap megmentése érdekében. Emellett bevette a „szellemiségre felügyelő”¹⁰ Heteket - konzervatív politikusok, közéleti személyiségek Csóti György vezette csoportját, akiknek egy része már a Publica-vezetésnek is tagja volt¹¹ - a cégbe, így jelezve, hogy nem kíván a lap irányvonalán változtatni. A főszerkesztői posztra az 1991 végén kinevezett Fábrián László helyére azonban Kő András került.

Később az olajcsempészet gyanújába került a Kordax-csoport anyagi helyzete megrendült, a veszteséges lap miatt a Nemzeti Sajtó Kft. egyre jobban eladósodott, 1995 végén a Szikra Lapnyomda Rt már a nyomtatás leállításával fenyegetőzött a százmilliós tartozás miatt. A mintegy 40 ezer példányban nyomott, 23-25 ezer példányban eladott lap ekkor előremenekült: többször nyomdát váltott, új helyre költözött, s kiadását 1996. február 12-én egy másik Kordax-cég, a Nemzeti Média Kft. vette át, amelyben a Hetek ugyancsak benne voltak (a mintegy 140 millió forintos adósság így az előző cégen marad). Ezután állandósultak a lapon belüli viszályok: májusban a kiadót vezető Franka Tibor átvette a főszerkesztői posztot is, emiatt több munkatárs és jobboldali közéleti személyiség elhatárolódott a laptól.¹² 1997 januárjában Frankát is menesztették, s ekkor jött Alexa Károly, az MTI volt vezérigazgatója. Ő sem állt azonban sokáig a *Új Magyarország* élén: 1997. szeptember 4-én mentették fel, s némi szünet után Varga Domokos György váltotta fel.

Ezekben a zűrzavaros hónapokban ugyanakkor egymást érték a hírek a hamarosan érkező (külföldi) befektetőről. A segítség az Entertypo Kft.¹³ képeben látszott megjelenni, 1997. október 15-én Varga Domokos György tudatta az olvasókkal, hogy harminc nap múlva egy „jobban megírt” lapot kapnak majd kézbe, s - mint írta - „tíz évet adunk magunknak”, hogy az *Új Magyarország* a két legkedveltebb politikai napilap egyike legyen. Ekkor azonban már nem sok volt hátra. A kiadó tartozott az újságíróknak, a nyomdának, napirenden voltak a elbocsátások, s 1997. december 3-ára le is állt a lap. Részint azért, mert munkatársai - köztük Szalai Attila egykori megbízott főszerkesztő - egy új, december 16-án indított lap, a *Napi Magyarország* szerkesztőségéhez szegődtek, részint azért, mert nem találtak nyomdát. Varga ekkor úgy vélte: 20 millió forint összeszedése után újraindulhatna az újság, erre azonban már nem került sor.

A mahires akció: a Napi Magyarország

A rövid ideig Szalai által vezetett *Napi Magyarország*ot a Simicska Lajos közvetett tulajdonában álló Mahir Magyar Hirdető Rt. egyik kft.-je alapította azzal az alig titkolt céllal, hogy átmentsék-megmentsék az *Új Magyarországot*. Az 1994 elején privatizált, Fidesz-közeli cégnek tekintett¹⁴ Mahir Rt.-ről köztudott volt, hogy „vonzódik” a lapkiadáshoz: 1994 kora nyarán - ahogy később még szó lesz róla - bérbe vette a Hírlapkiadó Vállalattól az állami tulajdonú *Esti Hírlapot*, az *Expressz* hirdetési napilapot és a *Magyar Nemzetet*, s csak erős kormányzati fellépésre sikerült visszaszerezni az állami lapokat. Némi „alámerülés” után az 1998-as választási kampány előtt a Mahir-csoport aktivizálódott: egy régi cégét Mahir Lapkiadó Kft.-re átnevezve elindította a *Napi Magyarországot*, amelynek élére 1998 elején D. Horváth Gábor került (ő a mahires időkben az *Esti Hírlap* főszerkesztő-helyettese volt).

Az 1998-as kormányváltást követően egyre inkább ez a lap kezdte betölteni a harcos jobboldali politikai napilap szerepét, mígnem 2000 áprilisában „bekebelezte” a *Magyar Nemzetet*: a lap megszűnt, de szellemisége tovább él az „új” *Magyar Nemzetben*.¹⁵ Az összevonás előzménye, hogy a „polgári napilap” címre vágó két lap, a *Napi Magyarország* és az akkor az állami Postabank-csoporthoz tartozó *Magyar Nemzet* versenyben állt a konzervatív olvasókért. Ez piaci helyzetüket nagyban rontotta, hiszen két - sok tekintetben hasonló szellemiségű - 30-40 ezres napilap nyereségessé tétele még úgy is igencsak nehezen lett volna elképzelhető, ha az Orbán-kormány médiakiegyenlítési törekvéseinek megfelelően irányított állami hirdetésekkel segítette e lapokat.¹⁶

Az összeolvasztás nem titkolt célja az volt, hogy az egyesítés utáni *Magyar Nemzet* olvasottságban versenytársa legyen a *Népszabadságnak*. A fénykorát 1988–1989-ben élő „Nemzetnek” erre önerőből már semmi esélye sem volt, az elmúlt évtizedben – részint a sorozatos tulajdonos- és kiadóváltások, valamint a rendszerváltás kori szerkesztőség szétesése miatt – megkopott a neve, példányszáma a harmadára esett, veszteséget veszteségre halmozott. Pedig eredetileg minden adottsága megvolt arra, hogy – üzleti értelemben is – a *Népszabadság* konkurense lehessen.

A Hazafias Népfrent egykori lapja az 1980-as évek végén vonzó befektetési célpont volt. Ugyanakkor a lapot az Antall-kabinet is kiszemelte, sokak szerint az *Új Magyarország* „késése” mögött is az állt, hogy már piacon volt a kormányközeli *Reggeli Pesti Hírlap* s az MDF vezette koalíció igyekezett vonzaskörében tartani az állami Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat által megjelentetett *Magyar Nemzetet*. Ez erősen megosztotta a szerkesztőséget, amelynek többsége egy svéd befektetőre voksolt a kormány által támogatott francia Hersant-csoport, pontosabban annak Socpresse SA nevű vállalkozása helyett. Mégis az utóbbi győzött: először beszállt a lapot 1990-től kiadó kft.-be, majd részesevével 1990 végén létrehozták a Magyar Nemzet Rt.-t, a szerkesztőség pedig megindult a széthullás útján, amit a főszerkesztőváltások is jeleztek: Martin József, Pethő Tibor (a lapalapító fia) és Krasznai Zoltán követték egymást. A konstrukció azon alapult, hogy a Socpresse hozta a pénzt, a régi kiadó, a Pallas és a szerkesztőség alapítványa pedig a jól csengő nevet. Az üzleti remények azonban nem váltak be, a példányszám és a lap tekintélye csökkent, a részvénytársaság mérlege 1991 végén – amikor pedig még 100 ezer körül volt a példányszám – 121 millió forint veszteséget mutatott. A következő évben a franciák tőkét emeltek, s lényegében kiszorították a magyar társtulajdonosokat (Pallas, Postabank Rt.), ám ez sem segített: a veszteség 1992-ben 337 millió forintra nőtt. A bajokat tetézte, hogy a Magyar Rádió 1992 októberében elvitte a Magyar Nemzet Rt.-től az akkor több mint 800 ezer példányos Rádió és Televízióújságot, s a franciáknak otthon is anyagi gondjaik támadtak, így 1993-ra napirendre került a lap eladása. Erre végül 1994. április 26-án került sor: a Boross-kormány idején a Hírlapkiadó Vállalat a *Magyar Nemzetet* mint „nemzeti kincset” – 61 milliós forintos tartozásátvállalással – „visszavette”. De a visszaállamosítás után legalábbis, ami a kiadást illeti, nem sokáig tartotta meg, hiszen az MSZP választási győzelme láttán, de még a kormányváltás előtt Liskay Gábor, a Hírlapkiadó vezetője 200 millió forintért öt évre bérbe adta a még 1993. november 1-jén kinevezett Tóth Gábor főszerkesztette lapot – az Expressz hirdetési napilappal és az *Esti Hírlappal* együtt – a Mahir Rt.-nek. A körülményekből nyilvánvaló, hogy az akció mögött az állt, hogy „kimentsék” a Horn-kormány elől a politikai lapokat (veszteségüket az Expressz kompenzálta volna), bár Liskay gazdasági érvekkel, a veszteségcsökkentés szándékával magyarázta a lépést.

Az MSZP-SZDSZ-kormány menesztette Liskayt, majd hosszas alkudozás után 1995 elején ugyan visszaszerezte a lapokat a Mahir Rt.-től,¹⁷ illetve a már részvénytársasággá alakított Hírlapkiadón keresztül továbbfinanszírozta az akkor ellenzékinak számító *Magyar Nemzetet*. Hamarosan új gazdát találtak az újságnak, a terjeszkedő Postabank-birodalmat, ám ez csak álprivatizáció volt, hiszen a pénzügyi állami irányítás alatt állt, tehát továbbra is a Horn-kormány jóváhagyásával fizették a veszteséges konzervatív napilap számláját. Miután a Postabank sajtócége, s P&B Média Rt. – korábban Scriptum Rt. – sok lapot, például az ugyancsak erősen ráfizetéses Kurírt, adott ki, nehéz meghatározni a *Magyar Nemzet* veszteségét. Tény, hogy a kiadó 1996-ban 201,7, 1997-ben 302,6 millió forint üzemi veszteséget szenvedett el, 1998 első felében pedig már 300 millió forint körül járt a deficit. Utóbb ez a lapátadási megoldás bizonyult a *Magyar Nemzet* szerencséjének: amikor az Orbán-kormány „rajtaütött” a Princz Gábor-féle Postabank-csoporton,¹⁸ s lapjai közül 1998 őszén bezárták a veszteséges Kurírt és a Magyar Narancsot, a konzervatív kabinetnek kedves „Nemzet” megmenekült, továbbra is vihette az adófizetők pénzét. Az értékes név aztán 2000 áprilisában ismét megmentette a lapot: amikor nyilvánvalóvá vált, hogy egyszerre finanszírozhatatlan a *Napi Magyarországnak* és a *Magyar Nemzet*, az egyesítés után a jobban csengő nevet tartották meg. A valósághoz azonban az áll közelebb, hogy a Mahir-lap kebelezte be az 1999 májusától Kormos Valéria által vezetett „Nemzetet”, amit az is jelez, hogy annak kiadója élt tovább, most már Nemzet Kft. néven, Liskay Gábor főszerkesztő-ügyvezető többségi és egy delaware-i cég kisebbségi tulajdonában.

Az összeolvasztást a konzervatív oldal mérsékeltebb tájain aggodalom fogadta,¹⁹ ám utóbb bebizonyosodott: az elgondolás üzleti értelemben helyes volt, a két lap 2000 tavaszi 55–60 ezres összpéldányszámát hamarosan meghaladta az „új” lapé. Később – különösen Orbán Viktor 2002 nyári, politikai áldással felérő előfizetési felhívása után – fokozatosan csökkent a már százezres példányszámú „Nemzet” iránti jobboldali fanyalgás, bár Boross Péter exminiszterelnök Liskayhoz írott, a lap MDF-ellenes irányvonalát bíráló 2002 decemberi levele is jelzi, nem múlt el teljesen.²⁰

A megugró példányszám némi gazdasági biztonságot is nyújt a lapnak, ami még jól jöhet, hiszen a Medgyessy-kormány irányítása alatt álló cégek 2002-ben előbb a nyomdaszerződést mondták fel, s csökkentették hirdetéseiket, majd a Sportfogadás nevű lapot vitték át a *Nemzeti Sporthoz* (az állami *Szabad Föld* kiadása még a Nemzet Kft.-nél maradt), így a Fidesz-kabinet „kedvezményei” fogytán vannak. Ennek következtében például az online kiadásnál takarékosági intézkedéseket vezettek be, csak az előfizetők számára érhető el a friss lap az interneten (Orbán ezt az akciót is hívei figyelmébe ajánlotta). Gondot okozhat az is, hogy – mint a 2002. IV. negyedévi adatok mutatják – fokozatosan csökken az exminiszterelnöki felhívás „vonzereje”.

Magyar Nemzet-példányszámok

1998. I.	38 149
1998. II.	37 492
1999. I.	36 124
1999. II.	n.a.
2000. I.	68 412

2000. II. 67 826
2001. I. 67 244
2001. II. 68 791
2002. I. 85 697

Nemzet Kft. főbb gazdasági adatai (millió forint)

1999 2000

Nettó árbevétel 802.7 2638.0

Üzemi eredmény 117.2 173.6

Az örök vesztes: az Esti Hírlap

Nem voltak ilyen sikeresek az egykori „szocialista bulvárlap”, a valaha a budapesti pártbizottsághoz tartozó *Esti Hírlap* megmentési kísérletei, noha a mahires időben vezetése ugyanazokból a személyekből állt, akik aztán a *Napi Magyarország*, majd a *Magyar Nemzet* irányításában is főszerepet játszottak.²¹ A lap hanyatlása azonban nem ekkor kezdődött. A lap – pontosabban az Esti Hírlap Rt. – a *Magyar Hírlappal* együtt 1990-ben a Maxwell-csoporthoz került. A sajtómágnás 1992-ben bekövetkezett halála után a Maros Dénes vezette lapot visszavette a Hírlapkiadó (a kiadó részvénytársaság, amelynek vesztesége 1993-ban 130 millió forint volt, tönkrement).

A visszaállamosított újság élére Franka Tibor került. A lap egyre inkább politikai orgánummá vált, ugyanakkor a megszűnés veszélye fenyegette, mert nem sikerült magánbefektetőt találni rá. Az MSZP 1994-es választási győzelme után az említett bérbeadási megállapodással a Mahir Rt.-hez vezetett az *Esti Hírlap* útja, s 1994 júniusában a menesztett Frankát O. Kovács Attila váltotta. őt a mahires megállapodás felbontása után, 1995 tavaszán küldték el, amikor Aczél Gábort állították a már csak 12 ezer példányos lap élére.²²

Az 1996 eleji „újraprivatizáció” során a lap egy kis céghez, a Pelikán Bt.-hez került (előbb csak bérletként, majd az év végén tulajdonként), s az Bernáth Lászlót tette meg főszerkesztőnek. A zűrzavaros idők folytatódását jelzi, hogy őt néhány hónap múlva Tarján Miklós, a lap kiadását a Realbank-érdekeltségű Esti Hírlap Kft.-nek átadó Pelikán vezetője váltotta, őt pedig egy régi *Esti Hírlap*-főnök, Lőkös Zoltán követte. A fizetési nehézségek miatt 1996. november 12-én leállt a lap. A következő évben a bt. a résztulajdonában álló Budapest Média Rt. révén próbálta – Tőke Péter főszerkesztésében, a próbaszámokat ingyenes hetilapként osztogatva – újraindítani. Sikertelenül. A legújabb próbálkozó a magánvállalkozók kezében lévő, Esti Hírlap Kiadó és Vagyonkezelő Rt, amely egy 70 ezer példányos valódi esti (vagyis délután megjelenő) bulvárlapot ígér a fővárosiaknak. Az első szám 2003. március 1-én meg is jelent.

A piacvezető: a Népszabadság

Efféle kalandokat a minőségi napilapok piacának vezetője, a *Népszabadság* nem élt át. Története tulajdonképpen kivételesnek mondható, hiszen 1990-es privatizációja óta nem változott a kiadója (bár annak tulajdonosa igen), a főszerkesztője (Eötvös Pál), végig nyereséges volt (bár akadt hónap, amikor üzemi veszteség érte), s lényegében az irányvonala sem változott (bár 1989. október 8. és 1994. május 31. között címlapján „szocialista napilapként” határozta meg magát). Az egykori központi pártlap 1990-ben lényegében a politikai támadások elől védelmet keresve menekült a privatizációba, hiszen az MSZMP-jogutód MSZP tulajdona volt, így az államosítás, de legalábbis vagyonelszámoltatási eljárás fenyegette. A szocialista párt ezért előbb, 1990. március 22-én átadta a lapjogokat az általa létrehozott Szabad Sajtó Alapítványnak,²³ majd az alapítvány beaportálta a német Bertelsmann AG. 40 százalékos részével létrehozott Népszabadság Rt.-be. A társaság ezután igyekezett terjeszkedni, például vidéki napilapokba szállt be, próbálkozott hírrádió alapításával, ezek azonban nem voltak sikeres akciók. A lap történetében 1995 látszik kritikus évnek: a mérleg az előző évi 244 millió forinttal szemben csak 30 millió forint adózás előtti eredményt mutatott. Ezt követően stabilizálódott a kiadó helyzete: 1996-ban 161, 1997-ben 722, 1998-ban pedig 812 millió forint adózás előtti eredményt könyvelhettek el. Új befektetésként a kiadó 2001-ben kisebbségi részesedést szerzett a Napi Gazdaság Kft.-ben.

A Bertelsmann AG. kezdettől fogva többségre törekedett a Népszabadság Rt.-ben, s ez fokozatosan sikerült is: előbb a részvények felét, majd – már 1998-ban, az Orbán-kormány idején – kétharmadát szerezte meg. Többségi csomagjától a német cég csak azt követően vált meg, hogy az *RTL Klub* televízióban szerzett részesedése miatt választania kellett a két magyarországi cége közül: egy több országot érintő megállapodás-sorozat keretében ezért 2001 decemberében 49,9 százaléknyi *Népszabadság*-részvénycsomagot átadott a svájci Ringier-csoportnak (pontosabban hollandiai bejegyzésű cégének, a Tabora BV-nek). 2003 februárjában aztán az összes Bertelsmann-papírt átvette a Ringier-féle Tabora, s így túljutott a kétharmados határon, ám az üzletet még jóvá kell hagynia a versenyhivatalnak, hiszen a Ringier több más napilap tulajdonosa is.

Népszabadság-példányszámok

1994. I. 294 280
1994. II. 282 729
1995. I. 267 646
1995. II. 264 198
1996. I. 245 881
1996. II. 235 837
1997. I. 226 005

1997. II. 222 091
1998. I. 225 726
1998. II. 223 226
1999. I. 220 800
1999. II. 213 593
2000. I. 206 384
2000. II. 204 175
2001. I. 200 621
2001. II. 197 178
2002. I. 197 853

A Népszabadság Rt. főbb gazdasági adatai (millió forint)

1999 2000

Nettó árbevétel 8094.7 7821.1
Üzemi eredmény 796 372.9

A pesti: a Magyar Hírlap

A Ringier-csoport ekkor már a *Magyar Hírlap* és több más újság, így például a *Nemzeti Sport* gazdája volt. Az 1989 előtt félhivatalos kormánylapként működő *Magyar Hírlap* sorsa sokban hasonlít az *Esti Hírlap*éhoz: a lapot az állami kiadótól átvevő Magyar Hírlap Rt. többségi tulajdonát fokozatosan a Mirror-csoport szerezte meg, ám Maxwell 1992 áprilisában bekövetkezett halála után a részvénytársaság nem az államhoz, hanem Jürg Marquard svájci sajtócézarhoz került (akárcsak a Murdoch-birodalomtól visszavett *Mai Nap*).²⁴ Az ő JMG Ost Presse AG nevű cége aztán fokozatosan – 1993 végén például az rt.-alapító magyar vállalkozásokat kivásárolva – kizárólagos tulajdonos lett. Az elsősorban szórakoztató magazinokban utazó Marquardot az 1998-as választás után megkörnyékezte az Orbán-kormány: megvették a csökkenő példányszámú lapot (egyres szerint összeolvasztották volna a *Napi Magyarországgal*, más hírek szerint a *Magyar Nemzettel*). Az újság valóban veszített olvasótáborából (s így nem is került el a sorozatos főszerkesztő-váltásokat, az évek során Németh Péter, Vince Mátyás, Gazsó L. Ferenc, Kocsi Ilona követte egymást), de Marquard nemet mondott. Két évvel később, 2000 decemberében azonban mégis eladta – visszamenőleges, október 1-jei hatállyal – napilapjait (a *Magyar Hírlap* mellett a *Mai Napot*) és nyomdavállalatát az ugyancsak svájci Ringier-csoportnak. A lap ezután sem tudta növelni példányszámát, s felmerült a lehetőség, hogy – egyben elkerülendő a *Népszabadsággal* való konkurenciaharcot – „gazdasági bulvárlappá” alakítják. 2003. április 3-án bejelentették: Szombathy Pál vette át a lap irányítását, Kocsi Ilona pedig a szerkesztőbizottság elnöke lett.

Magyar Hírlap-példányszámok

1994. I. 58 644
1994. II. 80 523
1995. I. 54 475
1995. II. 48 879
1996. I. 44 612
1996. II. 43 281
1997. I. 39 176
1997. II. 39 748
1998. I. 38 827
1998. II. 37 949
1999. I. 37 254
1999. II. 38 447
2000. I. 36 486
2000. II. 36 732
2001. I. 35 669
2001. II. 33 683
2002. I. 35 265

A Magyar Hírlap Rt. főbb gazdasági adatai (millió forint)

1999 2000

Nettó árbevétel 3471.83 603.2
Üzemi eredmény 216.8 140.2

A lecsúszó: a Népszava

Miközben a *Magyar Hírlap*nál a jelek szerint 2002-ben sikerült megállítani a példányszám-csökkenést, a *Népszava* zuhanása továbbra is megállíthatatlannak látszik – igaz, a 2003 tavaszi lapmegújítás eredménye még nem érzékelhető. A legrégebbi, 1873-ban alapított, sokáig a második legnagyobb példányszámú politikai napilap gazdasági értelemben csak vergődik. A rendszerváltást szakszervezeti tulajdonban megélt, Deák András vezette

újságot – pontosabban annak kiadóját, a Trade Union Kft.-t – 1993 áprilisában a Fenyő János-féle Vico Rt. szerezte meg, s akkor úgy tűnt, helyzete stabilizálódik a politika iránt nagy vonzalmat érző vállalkozóval a háta mögött, aki 1994 elején Kereszty András tette meg főszerkesztőnek. Fenyő 1998-ban történt meggyilkolása után azonban hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a veszteséges újság – amelynek kiadói jogait a Trade Union Kft.-ből létrehozott Népszava Rt. helyett a Vico Press Rt. majd az EKH Kft. gyakorolta – nem érdekli a Vico-magazinok után érdeklődő holland VNU-t, így a Fenyő-örökösöket képviselő Setara Stiftungnak más vevő után kell néznie.

Az új kiadót, az NSZ 1999 Rt.-t az akkori főszerkesztő, a lemondott Keresztyt 1996 szeptemberében váltó H. Bíró László hozta össze (az Rt-t formálisan a Setara Stiftung alapította, majd eladta a részvénytöbbséget a News 99 Kft.-nek). Ez a cég sem tudta azonban finanszírozni a lapot. Az NSZ 1999-részvények többsége előbb – 2001. április 24-én – az IBUSZ-csoporthoz tartozó Happy Land Kft.-hez és a Dániel 54 Kft.-hez került, majd 2002. július 2-án az elsősorban közterületi reklámtábláiról ismert ESMA Kft.-hez. A fokozatos eladósodás következtében 2003 elején a NSZ 1999 Rt. végelszámolását határozták el, és a lapot pedig – kevesebb mint 100 millió forintért – megvette a ESMA-főnök Bleuer József baráti köréhez tartozó Börcsök Dezső üzletember és felesége cége, az Editorial Kft. A kiadás maradt az Rt-nél, ám a végelszámolás miatt azonban új kiadóvállalatot kellett „teremteni” a 2002 februárjától Németh Péter vezette Népszavának. Ez a Diario Lapkiadó Kft. révén meg is történt. 2003 tavaszán ez veszi majd át a megszűnő NSZ 1994 Rt.-től.

Népszava-példányszámok

1999. II. 46 061
 2000. I. 41 974
 2000. II. 39 851
 2001. I. 37 313
 2001. II. 33 494
 2002. I. 31 611

Az NSZ 1999 Rt. főbb gazdasági adatai (millió forint)

1999

Nettó árbevétel 129.0
 Üzemi eredmény 69.9

A kilátások

A „négyek” továbbra sincsenek biztonságban. Számos olyan kihívással kell szembenéznük, mint például az ingyenesen osztogatott „minőségi hírújság”, az 1998-ban megjelent és 2001-ben már nyereséges *Metro* országos terjeszkedése vagy a bulvárlapok fokozatos előretörése (bár két 2002-es próbálkozás, a *Holnap* és a *Tőzsdei Kurir* ezek közül is kudarcba fulladt). Ez növelheti a veszélyt, hogy az „országos” minősítést előbb-utóbb fővárosi-nagyvárosira kell cserélni, hiszen a falusi-kisvárosi újságolvasók többsége – ha nem bulvárlapot vesz – a helyi (megyei) napilapból tájékozódik.²⁵ De a fővárosban is megjelent egy új trónkövetelő, a *Budapesti Nap*, amely éppen a (párt)politika háttérbe szorításával próbál a fővárosban és környékén előretörni. Nem is sikertelenül: az alacsony bevezető lapárak 2002 végére 45 előfizetőt hoztak, s emellett mintegy 10 ezer példány az utcán is elfogy a hirdetési újságjairól ismert *Budapesti Piac Rt.* „emberközeli” lapjából.

Enyhülni látszanak viszont a hirdetési piac átalakulásából és a reklámkiadások visszafogásából adódó nehézségek. A kereskedelmi televíziók és rádiók 1997-es megjelenése visszaszorította a sajtó reklámpiaci részesedését, s a helyzetet csak rontotta a 2000–2002-es hirdetési recesszió. A legfrissebb becslések azonban már némi javulást mutatnak – 150–170 milliárd forintnyi költséssel számolnak a 2001-es 120 milliárd helyett –, így 2003-ban, de legkésőbb a 2004-es EU-csatlakozási és olimpiai évben megállhat a hirdetési lejtmenet a politikai napilapoknál is.

Példányszámadatok 2001. I. félév 2001. II. félév 2002. I. né. 2002. II. né. 2002. III. né. 2002. IV. né.

Népszabadság	200 621	197 178	193 091	203 520	196 112	191 655
Magyar Nemzet	67 244	68 791	75 247	96 279	105 254	90 757
Magyar Hírlap	35 669	33 683	33 774	36 796	39 187	36 534
Népszava	37 313	33 494	31 780	31 456	30 440	30 250

Forrás: Magyar Terjesztés-ellenőrző Szövetség (értékesített példányok napi átlaga)

Lapkiadó-regiszter

Az alábbi lista újságok szerinti bontásban tartalmazza az országos politikai napilapok kiadóvállalatait (így nincs rajta például a Pesti Hírlapot 1992–1994-ben megjelentető 150 Év Alapítvány). Ha egy cég – mint például a Hírlapkiadó – több kiadványt jelentetett meg, akkor is csak egy lapnál tüntettük fel az adatait. A lajstromban szerepel – az egy időszakban erősen politikai szerepre törő – pesti bulvárlap, az *Esti Hírlap*. Az „alapítók” rovatban a „régik” – nem az adott lap kiadására frissen létrehozott – cégeknél külön jelöljük azt a dátumot, amely a lapkiadás szempontjából fontos, s az akkori tulajdonosok nevét közöljük alapítóként.

Esti Hírlap (Hétféligi Esti Hírlap)

Hírlapkiadó Vállalat (-1991)
 Alapítva: 1949. január 19.

Jegyzett tőke: 169,592 millió forint

Alapító: Magyar Dolgozók Pártja

Az egykori MSZMP-vállalatot 1989-ben az állam kapta meg, így a Miniszterelnöki Hivatal irányítása alá került, majd 1994-ben állami rt.-vé alakult

Esti Hírlap Könyv- és Lapkiadó Rt. (1991-1994)

Alapítva: 1991. január 9. Felszámolás kezdete: 1995. december 15.

Törlés: 1999. március 2.

Jegyzett tőke: 100 millió forint

Alapítók: Mirror Holding Ltd. (40 millió), Hírlapkiadó Vállalat (40 millió), Esti Hírlap Alapítvány (20 millió)

Hírlapkiadó Kiadási és Hirdetési Rt. (1994)

Alapítva: 1994. augusztus 1. (az állami tulajdonú Hírlapkiadó Vállalat átalakulásával jött létre), Végelszámolás kezdete: 1995. május 8.

Felszámolás kezdete: 2002. május 21.

Jegyzett tőke: 198,05 millió forint

Alapító: Állami Vagyonkezelő Rt.

Mahir Magyar Hirdető Rt. (1994-1995)

Alapítva: 1992. december 15. (állami vállalatból alakult rt.-vé)

Jegyzett tőke: 275 millió forint

Alapítók (1994. február): B-Reklám Kft., önkormányzatok

Hírlapkiadó Kiadási és Hirdetési Rt. (1995-1996)

Pelikán Művészeti, Könyvkiadói és Terjesztő Bt. (1996)

Alapítva: 1992. március 31. Felszámolás kezdete: 1999. szeptember 30.

Törölve: 2002. november 17.

Jegyzett tőke: 30 ezer forint, 1996. június 20-tól 20 ezer forint

Alapítók: Bacsó Péter, Siklósi Norbert, Tarján Miklós

Esti Hírlap Press Kiadó és Terjesztő Kft. (1996)

Alapítva: 1996. június 13. Felszámolás kezdete: 1997. november 12.

Törlés: 2000. május 23.

Jegyzett tőke: 37 millió forint

Alapítók: R7 Kereskedelmi és Szolgáltató Kft. (25 millió), Pelikán Művészeti, Könyvkiadói és Terjesztő Bt. (12 millió)

Budapest Média Kiadói Rt. (1997)

Alapítva: 1997. november 4. Felszámolás kezdete: 1999. március 26.

Jegyzett tőke: 80 millió forint

Alapítók: Eastbrokers Rt. (40 millió), Pelikán Művészeti, Könyvkiadói és Terjesztő Bt. (20 millió), Budaestate Kft. (5 millió), Nan-Navigator Általános Vállalkozási Kft. (5 millió)

Magyar Nemzet

Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat (-1990)

Alapítva: 1951. április 27. Végelszámolás kezdete: 1994. június 8.

Felszámolás kezdete: 2002. január 24.

Jegyzett tőke: 147,05 ezer forint

Alapító: az állam

Magyar Nemzet Lap- és Könyvkiadó Kft. (1990)

Alapítva: 1990. január 12. Végelszámolás kezdete: 1992. június 11.

Jegyzett tőke: 6 millió, 1990. augusztus 3-tól 135 millió forint

Alapítók: Postabank Rt., Pallas Lapkiadó, Magyar Nemzet Újságírói Alapítvány

Magyar Nemzet Kiadó Rt. (1991-1994)

Alapítva: 1990. november 30. (1995. május 2-től a neve Hamater Kereskedelmi és Szolgáltató Rt.). Felszámolás kezdete: 1995. július 28.

Törlés: 2001. február 5.

Jegyzett tőke: 135 millió, 1992. február 23-tól 285 millió forint

Alapítók: Socpresse SA. (55 millió), Pallas Lapkiadó (27,45 millió), Postabank Rt. (27,45 millió), Magyar Nemzet Újságírói Alapítvány (25,1 millió)

Hírlapkiadó Kiadási és Hirdetési Rt. (1994)

Mahir Magyar Hirdető Rt. (1994-1995)

Hírlapkiadó Kiadási és Hirdetési Rt. (1995-1996)

P and B Média Portfóliókezelő Rt. (1996-2000)

Alapítva: 1994. május 9. (korábbi nevei: Postabank Sajtó Holding Rt., Postabank Sajtó Portfóliókezelő Rt., Scriptum Sajtó Portfóliókezelő Rt.)

Jegyzett tőke: 501 millió forint
Alapító: Postabank Rt.

Nemzet Lap- és Könyvkiadó Kft. (2000-)
Alapítva: 1994. április 13. (akkor még Mahir Szekszárd Kft. volt a neve, 1997. november 13-tól Mahir Lapkiadó Kft., 2000. június 20-án kapta a végleges nevét)
Jegyzett tőke: 1 millió, 1999. március 12-től 21 millió forint
Alapítók (2000. március 23.): Liskay Gábor (16,8 millió), AAA Marketing Services LLC (4,2 millió)

Magyar Hírlap

Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat (-1990)

Magyar Hírlap Könyv- és Lapkiadó Rt. (1991-)
Alapítva: 1990. február 13.
Jegyzett tőke: 125 millió, 1991. december 17-től 165 millió, 1994. május 31-től 300 millió, 1999. szeptember 7-től 398 millió, 1999. december 31-től 453 millió forint
Alapítók: Mirror Holding Ltd. (50 millió), Pallas (18,77 millió), Magyar Külkereskedelmi Bank Rt (16,66 millió), Országos Kereskedelmi és Hitel Bank Rt (16,66 millió), OTP Bank Rt (16,66 millió), Magyar Hírlap Újságírói Alapítvány (6,25 millió)

Napi Magyarország

Mahir Lapkiadó Kft. (1997-2000)
Lásd a Nemzet Lap- és Könyvkiadó Kft.-nél

Népszabadság

Hírlapkiadó Vállalat (-1990)

Népszabadság Rt. (1990-)
Alapítva: 1990. július 30.
Jegyzett tőke: 340 millió forint
Alapítók: Bertelsmann AG. (140 millió), Szabad Sajtó Alapítvány (108,5 millió), Agrobank Rt. (50 millió), Általános Értékforgalmi Bank Rt. (20 millió), Láng Kiadói Kft. (20 millió), közös szerkesztőségi részvény (1,5 millió)

Népszava

Népszava Kiadó Vállalat (-1991)
Alapítva: 1982. december 14. Csődeljárás kezdete: 1992. március 19. Felszámolás kezdete: 1995. május 11.
Törlés: 2002. március 6.
Jegyzett tőke: 89,664 millió forint
Alapító: Szakszervezetek Országos Tanácsa

Trade Union Kiadó Kft. (1992-1994)
Alapítva: 1991. július 10.
Jegyzett tőke: 40,1 millió, 1992. július 2-től 445,1 millió forint
Alapítók: Népszava Kiadó Vállalat (20 millió), Rátz Alapítvány (20 millió), Népszava Egyesület (0,1 millió)
A cég - amelynek többségi tulajdonát 1993-ban a Vico Rt. szerezte meg - 1994-ben részvénytársasággá alakult Népszava Rt néven.

Népszava Lapkiadó Rt. (1994-1999)
Alapítva: 1994. november 1. (a cég 1996. december 23-án felvette a Trade Union Rt. nevet).
Végelszámolás kezdete: 1998.
Felszámolás kezdete: 1999.
Jegyzett tőke: 51,63 millió forint
Alapítók: Vico Rt., Népszava Egyesület
A cég nevében egy időben különböző Vico-cégek gyakorolták a kiadói jogot.

NSZ 1999 Lapkiadó Rt. (1999-)
Alapítva: 1999. október 21. Végelszámolás kezdete: 2003. január
Jegyzett tőke: 20 millió forint, 1999. december 17-től 40 millió, 2000. november 14-től 79,8 millió forint
Alapító: Setara Stiftung

Reggeli Pesti Hírlap

Pesti Hírlap Kiadó Kft. (1990-1992)
Alapítva: 1989. november 7. Felszámolás kezdete: 1995. december 14.
Jegyzett tőke: 5 millió forint
Alapítók: Varihold Befektető Kft. (4,1 millió), Fodor Lajos (0,3 millió), Kulcs Vállalkozási és Kereskedelem-fejlesztő Kft. (0,3 millió), Riskó Géza (0,3 millió)

Új Magyarország

Publica Kulturális és Kiadói Rt. (1991-1995)

Alapítva: 1991. február 28. Felszámolás kezdete: 1996. április 11.

Jegyzett tőke: 250 millió, 1992. május 18-tól 350 millió, 1993. május 10-től

450 millió forint

Alapítók: Hírlapkiadó Vállalat (99 millió), Budapest Bank Rt. (20 millió), Magyar Külkereskedelmi Bank Rt. (20 millió), Magyar Hitel Bank Rt. (20 millió), OTP Bank Rt. (20 millió), Postabank Rt. (20 millió), OKGT – a mai MOL Rt. elődje – (15 millió), Kereskedelmi és Hitel Bank Rt. (10 millió), valamint kisebb-nagyobb, részben állami cégek 1-5 millió forinttal

Nemzeti Sajtó Kft. (1996)

Alapítva: 1993. február 15. (akkor még mint Nemzeti Áruházlánc Kft., 1995. január 6-tól vette fel végleges nevét). Törlés: 2001.

Jegyzett tőke: 30 millió, 1993. június 28-tól 50 millió forint

Alapítók (1995. január 6.): Kordax Ipari és Kereskedelmi Rt. (49,9 millió),

Csóti György és társai (0,1 millió, közös üzletrész)

Nemzeti Média Kft. (1997)

Alapítva: 1995. december 28. Felszámolás kezdete: 1998. június 16. Törlés: 2001.

Jegyzett tőke: 1 millió forint

Alapítók: Kordax Ipari és Kereskedelmi Rt. (0,9 millió), Csóti György és társai (0,1 millió, közös üzletrész)

Lábjegyzetek

1

A Magyar Hírlapból és a Népszavából egy-egy megyébe mindössze néhány száz, esetleg egy-két ezer példány jut el, az is inkább a városokba. Eközben a nagyobb vidéki napilapok – a listát a győri Kisalföld vezeti – 50-80 ezer példányban fogynak el, s a lakosság kétharmadához eljutnak.

2

A lap 1989-1990-ben jelent meg a magáncégek által alapított Dátum Rt. kiadásában. A vállalkozás kudarcha fulladt: a lap megszűnt, a kiadót fizetéseképtelenné nyilvánították s felszámolták.

3

A vállalkozó visszalépését azzal magyarázta, hogy az állami szabályozók változásai miatt más cégeinél fizetési nehézségek adódtak, s az ottani pénzügyi kötelezettségei előbbre valók. Lásd „Pesti Hírlap: siker vagy kudarc”, Napi Magyarország, 2000. április 15.

4

A névhasználati vita miatt az újság különböző neveken jelent meg, s volt, hogy magánszemély (Iglói Nagy István) adta ki. Varga és az alapítvány között később elszámolási vita támadt.

5

Az Állami Vagyonügynökség például 1993 februárjában „hivatalos információszoigálatató orgánúmává” választotta az akkor 35 ezer példányban megjelenő Pesti Hírlapot.

6

A lapot később Demokratára keresztelték át, jelenleg Magyar Demokrata néven jelenik meg. Főszerkesztője Bencsik András, kiadója a Magyar Ház Alapítvány.

7

Lásd „Az lesz majd a Lap...”, HVG, 1991. március 23. Már akkor nyilvánvaló volt, hogy az újság veszélyt jelent az ekkortájt 27 ezer példányos Pesti Hírlapra és a „Heti” előnév felvételére kényszerült, tekintettel a mintegy 70 ezres Magyarországra. Ezek meg is szűntek.

8

Ekkortájt a Népszabadság 310 ezer, a Népszava 170 ezer, a Magyar Nemzet 110 ezer, az Esti Hírlap 85 ezer, a Magyar Hírlap 75 ezer példánynál tartott.

9

Ugyanez lett a sorsa a lap regionális párjának, az Észak-Dunántúlon bevezetett, a megyei lapok konkurensének szánt Új Híreknek. Kiadója, a Szó-Kép Kiadói Rt. 1991. december 12-én jött létre, felszámolásának kezdete: 1994. december 21., majd 1997. szeptember 26-án törölték a cégnyilvántartásból. Jegyzett tőkéje 50 millió forint volt, alapítói: Országos Kereskedelmi és Hitel Bank Rt. (24,5 millió forint), Postabank Rt. (24,9 millió forint), Nemzeti Alapítvány (1 millió forint).

10

Böröcz István személyes közlése.

11

Bálintfy Gábor, Bolberitz Pál, Böröcz István, Csóti György, Giczgy György, Németh Zsolt és Szabó Iván.

12

„Elhatárolódás” – Országos Sajtószolgálat, 1996. május 13. Az aláírók között volt Pokol Béla, Tóth Gy. László és Lovas István.

13

Az Entertypo Kft.-t 1997. március 25-én alapította a BHK Enterprise Inc. nevű off-shore cég (0,9 millió) és Bozzay Györgyné (0,9 millió). 1997. december 30-án az előbbi része Kelemen Ivánhoz, az utóbbi a Csóti György vezette csoporthoz került. A cég mögött állítólag külföldi magyar befektetők voltak, akik azt ígérték, beszállnak, ha nyereségre számíthatnak a lapból.

14

A Mahir Rt. részvénytöbbségét megvásárló B-Reklám Kft. 1994. június 16-tól az egykori fideszes gazdasági igazgató (s az 1998-as kormányváltás után adóhivatali elnökké kinevezett), Simicska Lajos rész tulajdonában

állt.

15

Lásd még Kaposi Ildikó „Napi Magyar Nemzet” című írását a Médiakutató 2001 őszi számában – a szerk.

16

A cégek természetesen mindig – legyen szó bármilyen kormányról – tagadják, hogy a politikai széljárásnak megfelelően hirdetnének. A valaha a KISZ-apparátust erősítő, majd a Mahir-csoportot megjárt Hantosi Ferenc Szerencsjáték-vezérigazgató 1998 végén a Napi Magyarországnak adott hirdetésekről azt mondta: „Ez nem más mint a korábbi diszkrimináció eltörlése”. Lásd „Vízválasztott”, Figyelő, 1998. december 10.

17

Az Expressz később a kanadai Hebdo-csoporthoz került mintegy kétmilliárd forintért.

18

Princz Gábor igyekezett minden politikai oldallal jóban lenni: nemcsak a Magyar Narancsot vagy a Kurírt finanszírozta, de például Lezsák Sándor Lakitelek Alapítványával is volt közös cége, például éppen egy lap, a Heti Újság kiadására.

19

Tiltakozott például több jobboldali egyesület is, Elek István miniszterelnöki főtanácsadó – a később közpénzből alapított Heti Válasz jelenlegi főszerkesztője – pedig otthagya rovatával a lapot.

20

A levelet először az MDF honlapján tették közzé, mivel a Magyar Nemzet nem közölte.

21

A lap főszerkesztője O. Kovács Attila, az ő helyettese D. Horváth Gábor volt (a lapigazgató pedig a fantomcég-ügy kapcsán elhíresült Schleht Csaba). A Napi Magyarországnál D. Horváth lett a főszerkesztő, O. Kovács a helyettese. Az előbbi az egyesítés utáni Magyar Nemzetnél Liskay egyik helyettese (O. Kovács elhunyt). A „nagypolitika” felé való fordulással megpróbálkozott a Vödrös Attila vezette Pest Megyei Hírlap is, amely az 1994-es kormányváltás után – miközben a Horn-kormány irányította Hírlapkiadó Rt. fizette a számláit – valamiféle keresztény-demokrata országos lap szeretett volna lenni (kiadója, a Magyar Penna Kft. élére a Boross-kormány idején Giczy György KDNP-képviselőt tették meg). Az állami finanszírozás elapadása után a Szörényi Levente-féle Parázs Alapítvány próbálta fenntartani – sikertelenül.

22

Ebből 1995. április 3-án parlamenti napirend előtti felszólalás lett: politikai okokat említve Deutsch Tamás (Fidesz) firtatta az ügyet Suchman Tamás tárca nélküli miniszternél. Ő a havi 15 millió forintos veszteséget és a mindössze 12 ezres példányszámot hozta fel magyarázatul.

23

A Szabad Sajtó Alapítványról és más pártalapítványokról a részleteket lásd Juhász Gábor: Párt pénzügyek. Budapest: Aula, 2001. 33-53. o.

24

Ez a Mai Nap csak címében azonos a mostanival. A Ringier ugyanis a Magyar Hírlappal együtt a Mai Napot is megvette, ám beolvasztotta saját régi bulvárlapjába, a Blikkbe (ezután indította a munkatársak egy része és a Híd Rádió Rt. a Színes Mai Lapot). Később a Ringier bérbe adta a lapnevet egy új cégnek, a Som-Média Kft.-nek, a Színes Mai Lapot pedig beperelte (az első fokú ítélet szerint a kiadó Híd Rt.-nek le kell vennie a lapról a Mai Napéhoz hasonló logót).

25

Lásd még Zöldi László „A globális sajtó” című írását a Médiakutató 2001 téli számában – a szerk.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató
Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

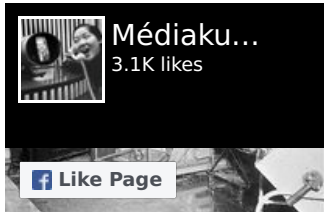
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000–2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2003 tavasz

Piac

[Tania Gosselin:](#)

Mi határozza meg a helyi médiumok számát?

Magyarország, Lengyelország, Románia és Lettország összehasonlító vizsgálata

*Hogyan lehetséges az, hogy az egyik városban sokszínű és eleven helyi sajtó és számos, népszerű helyi rádióállomás van, míg a 30 kilométerrel távolabbi másik településen gyakorlatilag nincsenek helyi médiumok? Ha komolyan vesszük azt a feltevést, hogy a polgárok politikai tájékozottsága elengedhetetlen a demokrácia építéséhez, a kérdés korántsem triviális. Négy posztkommunista országban végzett vizsgálatunk azt igyekszik kideríteni, hogy a piaci erők, a civil társadalom stabilitása vagy a pártok versengése játszik-e nagyobb szerepet a gazdag és sokszínű információs környezet kialakulásában.*¹

1. A kutatásról

Ez az elemzés főként a helyhatóságok magas beosztású tisztviselőinek kérdőíves módszerrel gyűjtött adataira épül. A Magyarország, Lengyelország, Románia és Lettország több mint 2000 településén végzett vizsgálat eredményei a helyi médiumok mellett az önkormányzati szervek és a helyi közösségek egyéb jellemzőiről is sokat elárulnak. A felmérés a budapesti Nyílt Társadalom Intézet Önkormányzati Kezdeményezése Önkormányzati Monitoring Projektjének² keretében folyt 2001 tavaszán.

E tanulmány a helyi médiarendszerek négy fő jellegzetességét vizsgálja: (1) a mennyiséget (azaz a helyi médiumok számát); (2) minőségét; (3) anyagi támogatását; és (4) penetrációjának (hatótávolságának, olvasottságának) becsült mértékét. Amikor azt vizsgáljuk, hogy a helyi médiumok fenti négy jellemzőjét milyen faktorok alakítják, nem feltételezzük, hogy e tényezők teljesen függetlenek egymástól. Épp ellenkezőleg: a helyi médiarendszerek fogalma arra utal, hogy e tényezők a helyi médiaszíntér alakulása és fejlődése során egymásra is kölcsönösen hatást gyakorolnak. A négy tényező független hatásainak azonosítása azonban túl nagy feladat volna egy rövid kutatási beszámoló számára. Ezért az adatok és a hipotézis rövid bemutatása után a tanulmány a mennyiség, a minőség, az anyagi támogatás és a penetráció lehetséges mintázataival foglalkozik. Ezután a helyi médiumok száma és (1) az önkormányzati erőforrások, (2) a politikai különbségek, valamint (3) a földrajzi és társadalmi távolságok közötti kapcsolatokat vizsgálja. Eredményeink szerint a legszorosabban a politikai különbségek függenek össze a média sokszínűségével. Az anyagi helyzet és a földrajzi-társadalmi távolságok adatai további szignifikáns összefüggéseket sejtetnek, de ha a rendelkezésre álló adatokból szilárd következtetéseket szeretnénk levonni, a változókon még finomítani kell.

2. Adatok és hipotézisek

Lettországban 280, Romániában 557, Lengyelországban 580, Magyarországon 646 település vett részt a vizsgálatban. A végső minta 2023 érvényes esetből áll. A tisztviselők által megválasztott kérdőívben 15 kérdés vonatkozott a helyi médiumokra.³ A válaszadókat előbb arra kérték, hogy nevezzenek meg legfeljebb nyolc, a helybeli közügyekre is figyelmet fordító helyi médiumot. Ezután azt kellett jelezniük, hogy ezek foglalkoznak-e a közérdekű viták négy aspektusával: (a) a helyi képviselő-testület döntéseivel; (b) a helyi képviselő-testület előterjesztéseivel; (c) a helyi gyakorlati viták során felmerülő érvekkel és ellenérvekkel; és (d) készítenek-e interjúkat a helyhatóságok vezetőivel.⁴ A tisztviselők arról is beszámoltak, hogy a médiumok állami-önkormányzati tulajdonban vagy magánkézben vannak-e, valamint hogy becslésük szerint a polgárok milyen arányban tájékozódnak az adott hírközlő szerv híradásaiból. A kérdőív többi kérdése az önkormányzat személyi összetételére, a helyi projektekre, a döntéshozatal folyamatára, a gyakorlati tennivalókra, a politikai csoportokra, a helyi politikai pártokra, a helyi gyűjtési akciókra, valamint a helyi civil társadalomra és közösségi életre vonatkozott.

A kutatásnak ebben a fázisában nincs konkrét hipotézisünk arról, mi az összefüggés a helyi médiarendszerek mennyisége, minősége, anyagi támogatása és penetrációjának mértéke között. Általános feltételezésünk inkább az, hogy ezek a tényezők jelentős hatást gyakorolnak egymásra. A tanulmány három hipotézist is tesztel, amely a helyi médiumok száma (terjedelmi okokból a négy szempont közül csak ezzel az eggyel foglalkozunk részletesen) és a

következő tényezők között állhat fenn: a helyi közösség pénzügyi erőforrásai; az embereknek a közéletben (akár társadalmi egyesületek, akár pártok útján) való részvétele; és a helyi közösséget jellemző különbségek (etnikai összetétel, földrajzi vagy jövedelmi különbségek stb.).

A települések pénzügyi erőforrásait három változóval mérjük: az egy főre eső jövedelemmel; az egy főre eső kiadásokkal; és a vezető tisztviselők arról szóló becslésével, hogy mekkora a munkanélküliség aránya a munkaképes korú népesség körében. Mivel a gazdagabb önkormányzatoknak több forrásuk van arra, hogy – ha akarnak – áldozzanak helyi médiumokra, és a tehetősebb lakosok is több médiumot követhetnek figyelemmel, az első hipotézisünk a következő: (A) *Minél gazdagabb egy önkormányzat, annál kiterjedtebb médiaszínteret találunk a településen, még hozzá éppen az önkormányzati támogatású orgánumok potenciálisan magasabb száma miatt.*

A politikai különbségek gyakran – bár nem mindig – pártok és társadalmi egyesületek alakításában öltenek testet. A politikai különbségek mérésére három változót használunk: a pártok, az aktív társadalmi egyesületek és az aktív nemzetiségi egyesületek számát (az utóbbi változót a társadalmi egyesületek számával és a harmadik hipotézis vizsgálatánál szereplő nemzetiségi különbségekkel is összevetjük). Mivel több politikai szereplő verseng a választók rokonszenvéért és többféle egyesület vesz részt a helyi közéletben, valószínű, hogy a pártok és társadalmi egyesületek jelenléte élénkebb és sokszínűbb médiaszíntérhez vezet. Ezért a második hipotézis így szól: (B) *Minél több párt és aktív társadalmi egyesület működik egy településen, a helyi közösség annál több saját médiummal rendelkezik.*

A közösségeken belüli földrajzi és társadalmi törésvonalak (amelyek között feltehetően különösen fontos a kisebbségek jelenléte) szintén befolyásolhatják a helyi médiumok mennyiségét. Ebből az észrevételből származik a harmadik hipotézis: (C) *A közösségen belüli társadalmi vagy gazdasági különbségek – különösen a nemzetiségi hovatartozás, még akkor is, ha a különbségek nem pártok artikulálta érdekekként jelentkeznek – növelik a helyi médiumok számát.*

A kutatási adatok számos törésvonalról nyújtanak információt: a jövedelemről, a felekezeti hovatartozásról, a politikai nézetekről, a település részeiről, a falusi/városi jellegről, a nemzetiségről, valamint arról, hogy az illető hosszú ideje helyi lakos-e, vagy csak a közelmúltban költözött a településre. A kérdéseket úgy fogalmaztuk meg, hogy azok inkább a különbségek okozta feszültségekről tájékoztassanak, semmint magáról az „objektív” különbségekről.⁵ Ez a megfogalmazás ugyan bizonyos esetekben (például az etnikai törésvonalaknál) csökkentheti a mérés pontosságát és elrejtetheti a közösségen belüli „nem problematikus” különbségeket, a kiugró törésvonalak megvilágítására azonban más esetekben mégis alkalmas lehet.

3. A helyi médiarendszerek jellemzői közötti kapcsolatok: mennyiség, minőség, tulajdonosi szerkezet és penetráció

Korábban jeleztük: nem vállalkozunk annak megállapítására, hogy például a vezető hírek minősége meghatározza-e a penetrációt, vagy a helyi médiaszíntér mérete annak minőségét. Az egyes változók egymásra gyakorolt egyéni hatásait sem akarjuk elkülöníteni. A következő együttthatók inkább a változópaárok közötti összefüggések erősségét jelzik. Az egyes változókhoz tartozó esetszámokat a cellákban, a Pearson R értéke alatt adjuk meg. Ne feledjük: az adatokat most még nem lehet súlyozni, azaz valódi arányukhoz képest nem tudjuk kompenzálni a számos nagyobb város mintába kerülésének hatását.

1. táblázat. A helyi médiarendszerek elemei közötti összefüggések

	Mennyiség	Minőség	Önkormányzati tulajdon
Minőség	0.034 (0.043) 1411		
Önkormányzati tulajdon	0.085** (0.82) 1425	0.201** (0.050) 1411	
Penetráció	0.247** (0.057) 1387	0.158** (0.020) 1379	0.220** (0.037) 1387

1387* p<0,05 ** p<0,01

Az esetszámot minden változóhoz a cellákban adjuk meg.

Az 1. táblázat együttthatói szerint a médiumok számának gyarapodásával a minőség egyre rosszabb. (A minőséget itt a helyi képviselő-testület előterjesztéseinek, a helyi politikai vitákban felmerült érveknek, illetve a helyhatósági vezetőkkel készült interjúknak a médiában való megléte vagy hiánya alapján definiáltuk.⁶) A két változó közötti összefüggés azonban nem szignifikáns. Az összefüggés irányából arra következtethetünk, hogy a verseny (itt csak az adott településen található médiumok számát vettük figyelembe), amely a közönségért vívott küzdelemre és a jobb minőségű tartalom sugárzására ösztönzi a szereplőket, nem javítja az „elvárásnak” megfelelően a minőséget.⁷

Az önkormányzati médiatulajdon mértéke negatívan korrelál a médiumok magasabb számával. Ez nem meglepő, hiszen a magánkézben (akár kereskedelmi vállalkozások, akár magánszemélyek tulajdonában) lévő médiumok gyakrabban fordulnak elő a nagyobb városokban.⁸ A verseny fent említett hatásainak magyarázatából tehát az következik, hogy a minőség és az önkormányzati tulajdonlás pozitívan és szignifikánsan függ össze egymással.

A penetráció (azoknak a polgároknak az aránya, akikhez a tisztviselők becslése szerint az adott helyi orgánum eljut) negatívan korrelál a mennyiséggel. Ebből arra következtethetünk, hogy bizonyos településeken a médiumoknak nem kell úgy „osztoznuk” a közönségen, mint ott, ahol több médium is hozzáférhető. Az emberek sok médiumot „csak úgy” fogyasztanak, és a választási mechanizmus csak bizonyos küszöbérték felett érvényesül. A penetráció szintén pozitívan korrelál a minőséggel és az önkormányzati tulajdonnal; az utóbbi változóval

erősebben, mint az előbbivel. Az eredmények ismét csak a minőségről, a versengésről és az önkormányzati tulajdonról tett megjegyzésekkel együtt értelmezhetők.

Az 1. táblázatban vázolt összkép szerint a kevesebb médiummal rendelkező helységek önkormányzatai rendszerint nagyobb tulajdonrészrel bírnak a médiában. Ugyanezeknél az orgánumnoknál a helyi érdekű híradások minősége szintén magasabb, és átlagosan több emberhez jutnak el, mint azokon a településeken, ahol szélesebb a mediaválaszték. A helyi médiarendszereket tehát nem befolyásolják a piaci erők azon a módon, ahogy a hírek iránti kereslet gazdasági modellje alapján várnánk (vagyis hogy a versengés a penetrációt és a tartalom minőségét is növelné). Ellenkezőleg: úgy tűnik, hogy a kisebb piacokon, önkormányzati tulajdonban működő médiumok – amelyek nem ritkán a helyi közügyekről szóló egyetlen hírforrás szerepét töltik be – a tartalmasabbak.

4. Az önkormányzati erőforrások, a civil társadalom, a társadalmi-politikai különbségek és a helyi média mérete közötti kapcsolat

A „médiarendszeren belüli” változók vizsgálata után a „médiarendszeren kívüli” tényezők és az emberek számára elérhető médiumok mennyisége közötti kapcsolatot vizsgáljuk. Ebben a fejezetben csak a helyi médiaszintér méretével mint függő változóval foglalkozunk.

A 2. táblázat együtthatói a médiumok száma és a „médiarendszeren kívüli” tényezők közötti kapcsolat erősségét mutatják a népességszámra kontrollálva. Az 1. táblázathoz hasonlóan az esetszámokat a cellákban adjuk meg. Az „NA” azt jelenti, hogy a kérdést az adott országban nem tették fel, illetve – a költségvetéssel összefüggő változók esetében – azt, hogy az egyesített adatokat még nem lehet elemezni. Nem szabad elfelejtenünk, hogy ebben a fázisban az adatokat még nem lehet súlyozni. A 2. táblázat együtthatói standard béta értékek.

2. táblázat. Részleges korrelációk a médiumok száma és a pénzügyi erőforrások, politikai különbség és a törésvonalak között a népességszámra kontrollálva

	Egyesített a. Letto. Magyaro. Lengyelo. Románia				
Népességszám	0.410**	0.378**	0.719**	0.304**	0.476**
	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)
	2023	241	646	579	557
A helyhatóság településeinek száma (Kivéve Magyarország)	0.220**	0.048		0.107**	0.004
	(0.000)	(0.432)	NA	(0.009)	(0.924)
	1348	238		564	546
Ingázók (%)	0.118**	0.002	0.095**	0.042	0.028
	(0.000)	(0.970)	(0.001)	(0.309)	(0.454)
	1995	241	646	551	557
Egy főre eső jövedelem a településen		0.075	0.032	0.018	0.067
	NA	(0.214)	(0.230)	(0.662)	(0.089)
		238	626	571	536
Egy főre eső kiadás a településen		0.050	0.036	0.065	0.034
	NA	(0.411)	(0.170)	(0.108)	(0.367)
		241	629	571	528
Munkanélküliek (%)	0.130**	0.012	0.116**	0.115**	0.061
	(0.000)	(0.839)	(0.000)	(0.007)	(0.098)
	1930	241	591	566	532
Pártok	0.186**	0.023	0.447**	0.226**	0.278**
	(0.000)	(0.722)	(0.000)	(0.000)	(0.000)
	2023	241	646	579	557
Aktív társadalmi egyesületek száma	0.232**	0.051	0.469**	0.239*	0.225**
	(0.000)	(0.509)	(0.000)	(0.000)	(0.000)
	1998	241	645	555	557
Aktív nemzetiségi egyesületek száma (Kivéve Lengyelo.)	0.090**	0.092	0.126**		0.02**
	(0.000)	(0.490)	(0.001)	NA	(0.007)
	1354	152	645		557
Feszültséget okozó törésvonalak: Jövedelem	0.115**	0.144*	0.024	0.026	0.067**
	(0.000)	(0.016)	(0.381)	(0.518)	(0.076)
	1963	241	631	575	51
Vallási meggyőződés	0.078**	0.128*	0.012	0.061	0.079*
	(0.000)	(0.033)	(0.683)	(0.126)	(0.041)
	1911	241	626	567	477
Politikai nézetek	0.198**	0.080	0.115**	0.061	0.052
	(0.000)	(0.188)	(0.000)	(0.121)	(0.176)
	1941	240	625	572	504
A település részei	0.204**	0.168*	0.087**	0.018	0.077
	(0.000)	(0.021)	(0.002)	(0.656)	(0.053)
	1894	241	625	567	461
Városi/falusi jelleg (csak LV és PL)		0.224**		0.101*	
	NA	(0.000)	NA	(0.011)	NA

	240	557			
Nemzetiség	0.117** (0.000)	0.059 (0.326)	0.036 (0.198)	0.081* (0.048)	0.087* (0.028)
	1890	241	628	557	464
"Helybeliek" és új beköltözők	0.060** (0.006)	0.076 (0.206)	.0002 (0.945)	0.036 (0.371)	0.004 (0.924)
	1877	240	624	559	454

*p<0,05 ** p<0,01

Zárójelben az együtthatók szignifikanciaszintje.

4.1. A népesség nagysága, a települések és az ingázók száma

Várakozásunkhoz híven a népességszám szignifikánsan összefügg a helyi médiaszintér nagyságával. Az együttható különösen magas Magyarország esetében, ami az ország önkormányzati rendszerével magyarázható. Az egyesülés vagy fragmentáció szintje azt jelzi, hogy a különálló települések milyen mértékben olvadtak össze közös önkormányzati egységgé. Egyesülés Magyarországon szinte egyáltalán nincs: majdnem az összes településnek saját önkormányzata van, függetlenül a helység méretétől. Magyarországon ezért rengeteg kis népességű önkormányzat van; ez magyarázza a népesség nagysága és a médiumok száma közötti kivételesen erős kapcsolatot. Az egyesülés mértéke csekély Lettország esetében, de magas Lengyelországban és Romániában.

Az önkormányzatokon belüli települések számát jelző változó együtthatói azonban azt mutatják, hogy a települések száma és a médiumok száma közötti kapcsolat nem egyértelmű. Lengyelországban sok önálló települést, ám inkább kevesebb, mint több médiumot találunk. Az összefüggés Romániában is negatív, de csak kevésbé. A magyarázat a települések identitásával is összefügg, amely esetleg nem elég erős ahhoz, hogy elősegítse az önálló orgánumok megjelenését. A jelenséget az is okozhatja, hogy Lengyelországban még a sokszorosan egyesült önkormányzati egységek is kevésbé népesek, mint azok, amelyek nem egyesültek (és amelyek így kevésbé képesek több médium eltartására).

A 2. táblázat egyik változója az ingázók arányát mutatja. Ez az érték összefüggésben állhat más változókkal, amelyeket korábbi kutatások már alkalmaztak. Ezek a kutatások az egyén közösségi „ragaszkodásának” mértéke és helyi médiafogyasztási viselkedése közötti kapcsolatot vizsgálták (a „közösségi kapcsolatokat” az egy helyen eltöltött idővel, a helyi választásokon való részvétellel, a helyi egyesületekben viselt tagsággal stb.

operacionalizálták).⁹ Feltehető, hogy a naponta ingázók, akik lakóhelyüktől távol keresik meg (és javarészt költik el) jövedelmüket, kevésbé fogyasztanak helyi médiumokat. Így az ingázók magas aránya (indirekt módon a kisebb kereslet miatt) csökkenti a helyi médiaszintér méretét. Egy másik egészen eltérő hipotézis szerint a sok ingázó jelenléte az adott település agglomerációs jellegére utal. A nagyobb városok közelében fekvő helységek helyi médiumait „megfojtja” a verseny. A nagyobb városközpontok híradásainak jellegétől függően (beszámolnak-e a térség tágabb környezetének helyi politikai életéről vagy sem), az ingázók magas száma nagyobb és kisebb helyi médiaszintérre is utalhat. A 2. táblázat eredményei vegyesek: az összefüggés három országban (köztük Magyarországon, ahol a korreláció szignifikáns is) negatív, Lengyelországban viszont pozitív. Mivel a népességszámot magánál az ingázás változó definiálásánál is számításba kell vennünk, az ingázók százalékos aránya a multikollinearitás problémáját is felveti. Mivel nem állnak rendelkezésre egyéb (a falusi/városi jelleget, illetve a közösséghez tartozás erősségét kifejező) változók, az ilyen eredmények továbbra is nehezen értelmezhetők.

4.2. Pénzügyi erőforrások

A települések anyagi erőforrásairól kapott eredményeink – bár csak szerény mértékben – alátámasztják első hipotézisünket. (Az erőforrásokat az egy főre eső jövedelem, az egy főre eső kiadások és a vezető tisztviselők munkanélküliségről tett becslése alapján mértük.) Valamennyi korreláció pozitív, ám egyik sem szignifikáns. Továbbá: az egy főre eső jövedelem és kiadás, valamint az önkormányzatok tulajdoni részesedése közötti összefüggések egyik országban sem szignifikánsak, és irányuk semmiféle látható mintázatot nem követ. (Ezek az eredmények nem láthatók a 2. táblázatban.) Az előzetes eredmények mégis azt jelzik, hogy a helyi közügyekről beszámoló lokális orgánumok számának viszonylag kevés köze van a közösség pénzügyi erőforrásaihoz – jöllehet e két mennyiség egyesített adatai jelenleg még nem elemezhetők.

A vagyoni helyzet harmadik mérőeszköze – a munkanélküliek aránya – Magyarország és Lengyelország esetében (csakúgy, mint az egyesített elemzés eredményeinél) alátámasztja azt a hipotézisünket, hogy a gazdagabb településeknek több médiummal rendelkeznek. E két országban a magasabb munkanélküliség és a médiumok alacsony száma szignifikánsan összefügg. Lettországban és Romániában az együtthatók pozitívak, de nem szignifikánsak. Az önkormányzat költségvetésével összefüggő változók és a munkanélküliség értékei közötti különbség az országok eltérő önkormányzati finanszírozási rendszerével magyarázható. Ahol az önkormányzati kiadások aránya az ország GDP-jében viszonylag magas, vagy ahol a központi támogatások és a megosztott adók fontos szerepet játszanak az önkormányzatok gazdálkodásában,¹⁰ ott a jövedelmek vagy a kiadások mérőszámai elrejtik a közösség anyagi erőforrásainak valós mértékét. Így elrejtik azt is, hogy ezek a települések milyen mértékben képesek több médiumot anyagilag támogatni, akár közvetlenül, akár a hirdetési piacon keresztül. Ha a jövőben ki akarjuk deríteni a helyi közösségek anyagi ereje és a helyi média közötti összefüggéseket, hatékonyabban kimunkált mérőszámokat kell használnunk.

4.3. Politikai pártok és civil társadalom

Annak ellenére, hogy sem a pártok, sem a társadalmi szervezetek nem tartoznak a médiumok nagyobb támogatói közé, mindkettő jelenléte szignifikánsan összefügg a médiumok magas számával. (Kivéve Lettországot, ahol a korreláció pozitív, de nem szignifikáns.) Az összefüggés különösen erős Magyarországon, ahol az elmúlt évtizedben a posztkommunista térség egyik legstabilabb pártrendszere fejlődött ki. Az is látható, hogy a társadalmi szervezetek és a nemzetiségi egyesületek változói hasonló mintázatot követnek (bár Lettország itt is kivétel): az utóbbi együttműködési minden esetben alacsonyabbak, mint a társadalmi szervezetek végösszege esetén. (A nemzetiségi egyesületek sajnos hiányoznak a lengyel mintából.) A társadalmi szervezetek és a médiumok száma közötti erős összefüggés Magyarországon kivételesen élénk, a közéletben aktívan részt vevő civil társadalomra utal.

4.4. Törésvonalak

A változók utolsó csoportja olyan törésvonalakat mér, amelyek különböző mértékben ugyan, de összefügghetnek a helyi orgánumok számának gyarapodásával. A változókat a kutatásnak ebben a felderítő szakaszában nem aggregáltuk egyetlen mutatóvá, mert nem akartuk, hogy az egyes változók és a helyi médiaszintér mérete közötti (potenciális) egyéni összefüggések eltűnjenek.

Egyáltalán nem meglepő, hogy a helységek különböző részei közötti eltérések minden vizsgált országban pozitívan fűgnek össze a médiumok számával, Lettországon és Magyarországon az összefüggés ráadásul szignifikáns. Ezen kívül csak egyetlen törésvonal-változó van, amely rendre összefügg a médiumok számával: a városi/falusi jelleg. A városi és a falusi lakosok közötti feszültségek több helyi orgánumot eredményeznek. Mivel ezt a kérdést csak két országban tették fel, csupán korlátozott érvényű következtetéseket vonhatunk le – azon kívül, hogy a térség további kutatásokat érdemel.

A jövedelmi törésvonal esete kevésbé tiszta. Míg az R_c értéke három országban pozitív (sőt Lettországon és Romániában szignifikáns is), Lengyelországban negatív. A politikai orientáció jellemezte törésvonal együttműködési sem követnek egyértelmű mintázatot: csak egyetlen esetben érik el a szignifikanciaszintet, Romániában pedig negatív korrelációt mutatnak. Meglepő eredményeink azt jelezhetik, hogy – a magyarországi együttműködési relatív erőssége ellenére – az utóbbi változó kimutatására nem a pártok száma a legalkalmasabb. A vallásosságot és a régóta helyben lakást/nemrég beköltözést jelző változók három országban – ahol az együttműködési pozitívak – bizonytalan mintázatot mutatnak; egy országban pedig negatív a korreláció. A régóta helyben lakás/nemrég beköltözés változók együttműködési sehol sem szignifikánsak, míg a vallásosság mérőszámai két országban enyhe szignifikanciát mutatnak.

Végül: a nemzetiségi törésvonalak okozta feszültségek országos szinten több helyi orgánummal járnak együtt. (Az egyesített adatok negatív együttműködési feltehetően azzal magyarázható, hogy a törésvonal kevésbé kiugró a sok helyi médiummal rendelkező országokban.) Az összefüggés azonban nem olyan erős, mint vártuk különösen Magyarországon és Romániában, ahol a nemzetiségi egyesületek száma pozitívan és szignifikánsan összefüggött a médiumok számával. Az egyik lehetséges magyarázat az, hogy Magyarországon és Romániában az etnikai feszültségek a cigány kisebbség jelenlétéből fakadnak, ami viszont indirekt módon jelezheti a közösség pénzügyi helyzetét. Mivel azok a települések, ahol nagyobb lélekszámú cigány kisebbség él, általában szegényebbek az átlagnál (és több írástudatlan lakosuk van), logikus volna, ha az etnikai törésvonal miatt kevesebb lenne a helyi médium. A lengyelországi pozitív és szignifikáns együttműködési viszont azt jelzi, hogy a magyarázat nem kielégítő. Ha pontosabban szeretnénk felmérni a kisebbségi jelenlét és a helyi médiumok száma közötti összefüggést, több demográfiai adatra van szükség (ilyen például a kisebbség településen belüli aránya).

4.5. A politikai különbségek, a pénzügyi erőforrások és a törésvonalak egyéni szerepe

A 2. táblázat változóinak relatív jelentőségét többváltozós regresszióanalízissel is mérhetjük úgy, hogy az egyenletben a helyi médiumok száma a függő változó. A cél nem az, hogy oksági kapcsolatot állapítsunk meg a változók és a helyi médiumok mennyisége között. Az sem célunk, hogy az utóbbira vonatkozó faktorok számát csökkentjük a táblázatban már bemutatott változók terjedelmének megfelelően. A többváltozós regresszióanalízis olyan eszköz, amellyel közelebről is megvizsgálhatjuk már meglévő adatainkat. (A regressziót csak az egyesített adatokkal végeztük el, országos szinten nem.)

Két feltétel dönti el, hogy milyen változók kerülnek az elemzésbe. Az első: csak azokat a változókat tartjuk meg, amelyeknek R_c értéke 0,1 felett van. A második: az esetszám maximálása érdekében elvetjük azokat a változókat, amelyek nem hozzáférhetőek mind a négy országban. Így kilenc változónk marad: a népességszám, a pártok, a társadalmi szervezetek száma, a munkanélküliek aránya, a jövedelmi törésvonal, a politikai törésvonal, a települések részei törésvonal, a nemzetiségi törésvonal, végül az ingázók aránya. Annak jelzésére, hogy a városok mely országban helyezkednek el, az egyenlet mind a 12 változójára vonatkozóan dummy-változókat ¹¹ is használtunk.

3. táblázat. A helyi médiaszinterek méretének többváltozós regresszió-analízise

Változók	Standard béta
Aktív társadalmi egyesületek száma	0.180** (0.000)
Népességszám	0.177** (0.000)
Pártok száma	0.167** (0.000)
A helyhatóság különböző részei	0.049** (0.007)
Munkanélküliek (%)	0.043* (0.033)
Nemzetiségi törésvonal	0.035 (0.067)

Jövedelmi törésvonal	0.025	(0.179)
Politikai orientációs törésvonal	0.019	(0.319)
Ingázók (%)	0.003	(0.870)
Lettország	0.250**	(0.000)
Magyarország	0.107**	(0.000)
Lengyelország	0.490**	(0.000)

Az egyenlet R^2 értéke = 0,540

N=1718

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

Zárójelben az együtthatók szignifikanciaszintje.

Az egyenlet R^2 értéke 0,540, és 1718 esetet tartalmaz (a teljes minta településeinek 85 százalékát). Csak óvatosan és előzetes megállapításként mondhatjuk, hogy ezek az eredmények alátámasztják az A hipotézist (amely szerint a tehetősebb közösségek több helyi orgánomot „engedhetnek meg” maguknak). A munkanélküliség (amelyet az anyagi helyzetet mérő változók közül egyedülként illesztettünk a regressziós elemzésbe) és a helyi médiumok száma közötti összefüggés szignifikáns és negatív.

A B hipotézis szerint a pártok és társadalmi szervezetek jelenléte több, a helyhatósági ügyekről is beszámoló helyi médiumhoz vezet. Annak ellenére, hogy sem a pártok, sem a társadalmi szervezetek nem tartoznak a médiumok jelentős anyagi támogatói közé, a kutatás eredményei meggyőzően támasztják alá a hipotézist. A népességszám mellett e két változó együtthatója a legmagasabb a 3. táblázatban.

A C hipotézis, amely szerint a törésvonalak több helyi médiumot eredményeznek, csak részben igazolódott. A (települések különböző területei közötti) földrajzi különbségek szignifikánsan és pozitívan összefüggenek a médiumok számával. A nemzetiségi különbséget mérő változó nem bizonyult szignifikánsnak, bár az összefüggés iránya, mint vártuk, pozitív. A regresszióanalízisbe bevont többi törésvonal nem mutatott szignifikáns eredményt; a politikai nézetekből eredő különbség – a pártok jelenlététől eltérően – még negatív együtthatót is produkált.

5. Következtetések

Tanulmányunk, amely több mint 2000 helyhatóság vezető tisztségviselőjének megkérdezésével nyert adatok alapján készült, lényeges különbségeket tárt fel Lettország, Magyarország, Románia és Lengyelország helyi médiaszínterei között. Az országokat négy szempontból hasonlítottuk össze: ezek a mennyiség (a helyi médiumok száma), az anyagi támogatás módja (önkormányzati forrásból vagy a magántőkéből), a minőség (a helyi képviselő-testületről és képviselőkről szóló hírek) és a penetráció. Míg a magyar és román települések felében gyakorlatilag egyáltalán nincs a helyi közügyekről is beszámoló helyi médium, a lett és lengyel városok nagy többsége rendelkezik legalább egy helyi orgánummal. Az önkormányzatok a médiumok jelentős részét pénzügyileg támogatják, legfőképp Magyarországon és Lettországban, kisebb mértékben Lengyelországban. Az egyesített elemzés eredményei szerint a médiumok többségének hírszolgáltatása átlagos vagy az átlagnál jobb minőségű. A vezető tisztségviselő értékelése azt jelzi, hogy a nyomtatott sajtó helyi közéletéről szóló híradása kevéssel jobb, mint az elektronikus médiumoké. Ami az átlagos penetráció aggregált szintű vizsgálatát illeti, a felmérés adatai a legtöbb helyi médium relatív sikeréről tanúskodnak. Az elektronikus úton sugárzott műsorok általában nagyobb közönséghez jutnak el, mint az újságok.

Eredeti feltevésünket (amely szerint a mennyiség, a pénzügyi támogatás, a minőség és a penetráció egymással kölcsönösen összefüggő elemek hálóját alkotja) korrelációs mátrix erősíti meg. A helyi önkormányzat tulajdonában lévő médiumok rendszerint a kisebb helyi médiaszíntereken fordulnak elő gyakrabban; magánkézben lévő társaikhoz képest jobb minőségű hírszolgáltatást és több emberhez jutnak el.

Az eredmények a helyi médiumok száma és a „médián kívüli” változók közötti összefüggés hipotézisét részlegesen vagy teljesen alátámasztják. A hipotézis, amely szerint a gazdagabb közösségek több orgánummal rendelkeznek, csak mérsékelten igazolódott be. Ha az eddigi, kezdeti eredményeket meg akarjuk erősíteni, a jelenlegi mérőeszközöinket tovább kell finomítanunk. A pártok és a társadalmi szervezetek száma minden esetben szignifikánsan függ össze a helyi médiumok magas számával. (Mindkét változó olyan politikai különbségeket mér, amelyek több médiumhoz vezethetnek). A tanulmányban elemzett változók utolsó csoportja hét törésvonalból áll: várakozásunk szerint mindegyikük növeli a médiumok számát. Ezek között a jövedelmi különbségek, a politikai orientáció, a település részei és a nemzetiség együtthatói haladták meg egyesített szinten a 0,1 szignifikanciaszintet, bár nem mindig álltak szisztematikus összefüggésben a függő változóval. Itt is pontosabb mérőeszközökre van szükség.

A tanulmány utolsó részében a „médián kívüli” változók és a médiumok száma közötti összefüggés relatív erősségét igyekeztünk meghatározni a népességszámra kontrollálva. Az így kapott kilenc együtthatóból öt szignifikáns volt. Ezek az eredmények azt mutatják, hogy az aktív társadalmi egyesületek száma, a népességszám és a pártok száma szignifikánsan összefügg a helyi médiumok mennyiségével, s ezt követi a település különböző részei közötti törésvonal és a munkanélküliség aránya.

Tanulmányunkból – a lett, magyar, lengyel és román helyi médiarendszerek összehasonlító vázlatából – sokkal részletesebb beszámoló készül majd. Annyi azonban már most is látszik, hogy a rendelkezésre álló kutatási adatok alkalmasak arra, hogy e régióban feltárják a helyi média és a helyi demokrácia állapota közötti összefüggéseket. Tanulmányunk részlet abból a hosszabb kutatásból, amelynek második fázisa az iménti lehetőség kiaknázását tűzi ki célként.

1. A médiumok száma és típusai

A vezető tisztviselőktől előbb azt kérdezték, hogy a helyhatóságban hány médium foglalkozik „rendszeresen” közügyekkel (0-tól 8-ig vagy ennél is többen). A médiumokat meg is kellett nevezniük. Ezen kívül meg kellett határozniuk a típusukat (nyomtatott sajtó, rádió, tévé), és azt, hogy helyben, a régióban vagy az egész országban terjesztik/sugározzák őket. Az 1a táblázat szerint sok településen egyáltalán nincs helyi médium.¹² A kutatásban szereplő önkormányzati egységekben élő összesen 29460752 lakos 7,8 százalékának nem áll módjában, hogy a helyi közügyekről értesüljön. A paletta másik végét a lakosságnak az a közel 40 százaléka jelenti, amely bővelkedik hírforrásokban (azaz hat vagy több médiummal rendelkezik). A helyi közügyekről beszámoló médiumok száma országonként rendkívüli mértékben változik. Az egyik oldalon Lengyelország és Lettország áll, ahol a településeknek mindössze 2,1 és 3,3 százaléka nem rendelkezik ilyen médiummal. A másik oldalt Magyarország és Románia képviseli: itt a települések 45,4 és 51,1 százalékán nem találunk helyi médiumot.¹³

1a táblázat. Települések aránya a médiumok száma szerint

Médiumok száma	Települések (%)				
	Összes ország	Lett-ország	Magyar-ország	Lengyel-ország	Románia
0	29	3	45	2	51
1	17	17	30	8	12
2	16	34	14	13	13
3	12	20	5	21	7
4	8	12	3	15	6
5	9	8	2	20	7
6	3	3	1	6	1
7	2	1	0	6	1
8	4	2	1	10	2
	N=2023	N=241	N=656	N=579	N=557

A kerekítés miatt a százalékok összege nem mindig 100.

2. Tulajdonosi háttér és felügyelet

A válaszadókat arra kérték, jelöljék meg a médium tulajdonosát a felsoroltak közül: helyi önkormányzat vagy annak tulajdonában lévő társaság; másik hatóság (helyhatóság vagy központi kormány) illetve a tulajdonában lévő társaság; helyi közigazgatás; párt; társadalmi szervezet; kereskedelmi vállalkozás; magánszemély; egyéb. A tisztviselők a „nem tudom” választ is adhatták.¹⁴

Eredményeink szerint a települések több mint 40 százalékán az önkormányzat legalább egy helyi orgánummal rendelkezik. Viszonylag szorosan követik az önkormányzatokat a magánszemélyek és a kereskedelmi vállalkozások, amelyek a települések valamivel több mint 30 százalékán rendelkeznek médiatulajdonnal. A többi tulajdonos messze lemarad, a települések 10 százalékán egyáltalán nincs a birtokukban médium. Lettországban törvény tiltja, hogy politikai párt saját elektronikus médiumot működtessen,¹⁵ a többi országban is csak maroknyi településen találunk példát erre (leginkább Lengyelországban, ahol az arány 5,8 százalékos).¹⁶ A tulajdonosi háttér országonként változó. A magyar és lett önkormányzatok erősen támogatják a médiumokat: legalább egyet a birtokolnak azon települések 78,1 és 63 százalékának tekintetében, ahol van helyi hírközlés. Ez éles különbséget jelent Romániához képest, ahol a települések csupán 9,6 százaléka rendelkezik önkormányzati tulajdonú médiummal. Lengyelország közepén helyezkedik el: településeinek 26,6 százaléka bír helyi önkormányzati hírközléssel. A magánkézben (akár magánszemélyek, akár üzleti vállalkozások tulajdonában) lévő média aránya 40 százalék (Magyarország) és 60 százalék (Lengyelország) között mozog. A tulajdonosi háttér Lengyelországban a legváltozatosabb: jelentős arányt képviselnek a közigazgatás (18,2%) és az „egyéb tulajdonosok” (14,6%).

2a táblázat. Települések a médiumok száma és tulajdonosi típusa szerint - összes ország¹⁷

	A települések aránya a helyi média tulajdonosi háttére szerint (%)											
	0		1		2		3		4		5	
Önkormányzat	58	(825)	36	(519)	5	(74)	0	(2)	0	(3)	0	(2)
Más hatóság	90	(1285)	6	(91)	2	(31)	1	(13)	0	(3)	0	(2)
Közigazgatás(ek)	91	(1302)	6	(79)	2	(21)	2	(11)	1	(10)	0	(2)
Párt	98	(1388)	2	(32)	0	(5)	---		---		---	
Társadalmi szervezet	96	(1362)	3	(46)	1	(13)	0	(3)	0	(1)	---	
Kereskedelmi társaság	69	(978)	16	(229)	8	(111)	4	(51)	2	(33)	1	(23)
Magánszemély(ek)	69	(984)	15	(209)	8	(113)	5	(71)	3	(35)	1	(13)
Egyéb	93	(1323)	5	(65)	2	(23)	1	(8)	0	(2)	0	(4)
Nem tudja	75	(1063)	9	(128)	7	(103)	5	(69)	2	(32)	2	(30)

A kerekítés miatt a százalékok összege nem mindig 100

3. Minőség

A minőség fogalmát nem könnyű számszerűsíteni. Az őszinteség, elfogulatlanság, jóhiszeműség és megbízhatóság is szempont (McQuail 1994: 211-2). Sem tartalomelemzésen alapuló mérések, sem az újságírók számára, a szerkesztőség létszámára vagy a példányszámra vonatkozó információk nem álltak rendelkezésünkre. Ezért ebben a tanulmányban a helyi médiumok minőségét a rendszeres híradások négy jellemzőjének megléte vagy hiánya alapján mértük: ezek (1) a helyi közgyűlés vagy képviselő-testület döntéseiről szóló beszámolók; (2) a testületben megvitatott előterjesztésekről szóló beszámolók; (3) a testületben megvitatott érvekről és ellenérvekről szóló beszámolók; és (4) az önkormányzati vezetőkkel vagy tanácsstagokkal készült interjúk.

A négy összetevő közötti lényeges eltéréseket a 3. táblázat mutatja. A helyi vezetőkkel készült interjúk és a testületi döntésekről szóló beszámolók a települések kevesebb mint 20 százalékában hiányoznak a helyi média hírközléséből. Ugyanakkor a testületben felmerült érvek és ellenérvek, valamint az előterjesztések bemutatása az esetek 35,7, illetve 47,7 százalékában marad el. Ez a tendencia mind a négy országban azonos. Mindez a helyhatósági ügyek felszínes tálalására utal (bár ezt csak tartalomelemzéssel lehetne megerősíteni). A médiumok jobbára személyiségekre és *fait accomplis*-kra koncentrálnak (például interjúk, kész döntések közlésével), és nem a problémák és érvek bemutatására abban a fázisban, amikor a polgároknak még nagyobb lehetőségük volna az eszmecserekből és a gyakorlati célok kitűzésében való aktív részvételre (vagyis *mielőtt* a testület tagjai megvitatnák a beadványokat és döntenének róluk).

3a táblázat. A helyi médiumok híryanagának minősége

Nincs beszámoló	Összes Lettország Magyaro. Lengyelo. Románia				
	Település (%)				
Nincs interjú helyi vezetőkkel, tanács tagokkal	14	7	20	4	33
Képviselőtestületi döntésekről	18	7	7	10	61
A testületben felmerült érvekről és ellenérvekről	36	19	48	19	72
Megvitatásra váró indítványokról	48	43	34	47	74
	N=1425	N=233	N=353	N=567	N=272

A kerekítés miatt a százalékok összege nem mindig 100.

4. Penetráció

A penetrációt minden település vonatkozásában a vezető tisztviselők becslése alapján számítottuk ki. A válaszadóknak egy 0-tól („10-ből kevesebb mint egy ember”) 10-ig („majdnem mindenki”) terjedő skálán kellett megbecsülniük, hány emberhez jut el az adott orgánus. A becslések pontszámát összeadva és a médiumok számával (maximum 5) elosztva megkapjuk a penetráció átlagos pontszámát.

4a táblázat. Települések a médiumok átlagos penetrációja szerint

Átlagos penetráció (pontszám)	Lettország Magyarország Lengyelország Románia			
	Település (%)			
Nagyon alacsony (0-0,99)	3	12	6	36
Alacsony (1-3,99)	14	37	45	44
Átlagos (4-6,99)	51	35	41	17
Magas (7-9,99)	25	16	7	3
Nagyon magas (10)	7	0	1	0
	N=232	N=347	N=555	N=253

A kerekítés miatt a százalékok összege nem mindig 100.

A 4a táblázat szerint a lettországi helyi médiumok penetrációja szembeötlően nagyobb, mint más országbeli társaiké. A romániai helyi orgánusok a lakosság lényegesen kisebb szeletéhez jutnak el. Magyarország és Lengyelország helyzete hasonló: az orgánusok majdnem 50 százaléka mindkét esetben átlagos vagy magasabb pontszámot ért el.

Fordította Dömsödy Balázs

Irodalom

CIT Publications (2001) The Media Map of Eastern Europe. Exeter.

Emig, Arthur G. (1995) Community ties and dependence on media for public affairs. *Journalism and Mass Communication Quarterly* 72 (2).

Entman, Robert (1989) *Democracy Without Citizens: Media and the Decay of American Politics*. Oxford: Oxford University Press.

Farcas, Mihai (1994) Romania. In *Local Governments in the CEE and CIS, 1994. An Anthology of Descriptive*

Papers. Institute for Local Government and Public Service. Budapest: LGI.

Horvath, Tamás (2000) Introduction. In Decentralization: Experiments and Reforms. Budapest: Local Government Initiative.

Janowitz, Morris (1952) The Community Press in an Urban Setting. Chicago: University of Chicago Press.

Jeffres, Leo W. & Jean Dobos & Jea-won Lee (1988) Media use and community ties. Journalism Quarterly 65 (3).

Lacy, Stephen (1989) A Model Demand for News: Impact of Competition on Newspapers Content.

Journalism Quarterly 66 (1).

Lacy, S. & Fico, F. (1990) Newspaper Quality and Ownership: Rating the Groups. Newspaper Research Journal. 11.

McLeod, Jack et al. (1996) Community Integration, Local Media Use, and Democratic Processes. Communication Research 23 (2).

McQuail, Denis (1994) Mass Communication Theory: An Introduction. London: Sage.

National Institute of Statistics (2000) Romanian Statistical Yearbook 1999. Bucharest.

Picard, Robert G. (1989) Media Economics: Concepts and Issues. Newbury Park: Sage.

Regional Surveys of the World (2001) Central and Eastern Europe 2002. London: Europa Publications.

Robinson, J.P & M. Levy (1986) The Main Source. Beverly Hills, CA: Sage.

Riffe, Daniel & Eugene R. Shaw (1990) Ownership, Operating, Staffing and Content Characteristics of 'News Radio' Stations. Journalism Quarterly 67 (4).

Stamm, Keith R. & Lisa Foritini-Campbell (1983) The Relationship of Community Ties to Newspaper Use. Journalism Monographs 84.

Turner, Geoff (1995) A Quantitative Approach to Quality in Australian Newspapers. Gazette 55.

Vanags, Edvins & Inga Vilka (2000) Local Government in Latvia. In Decentralization: Experiments and Reforms. Budapest: Local Government Initiative.

Lábjegyzetek

1

E tanulmány annak a doktori kutatásnak a kezdetét jelenti, amely a helyi média és az önkormányzatok teljesítménye közötti összefüggést vizsgálja Magyarországon, Lengyelországban, Lettországon és Romániában. Hosszabb változatát benyújtottuk a Political Communication, Mass Media and the Consolidation of New Democracies Workshop, ECPR Joint Sessions konferenciára (2002. március 22-27, Torino); e változat [letölthető](#) a Tocqueville Research Center weblapjáról is.

2

Open Society Institute Local Government Initiative Local Government Monitoring Project.

3

A teljes kérdőív [letölthető](#) a [Tocqueville Research Center weblapjáról](#) is.

4

A változók összehasonlító bemutatását lásd a Függelékben.

5

A kérdés szó szerint így hangzott: „Milyen mértékű feszültséget okoznak a következő különbségek az Ön közösségében? Kérjük, választását hétfokú skálán jelölje meg, ahol az 1 kis mértékű feszültséget, a 7 nagy mértékű feszültséget jelent. (a) Jövedelmi különbségek; (b) vallási vagy felekezeti különbségek; (c) politikai nézetkülönbségek; (d) a városi és falusi lakosok közti különbségek (ezt a kérdést csak Magyarországon és Lengyelországban tették fel); (e) nemzetiségi (vagy faji) különbségek; (f) a helyhatóság részei közötti különbségek; (g) a régóta helyben lakók és a nemrég a településre költözöttek közötti különbségek.”

6

A minőséget számszerűsítő kutatások többnyire tartalomelemzést alkalmaznak. A helyi média kutatói például gyakran a helyi érdekű tartalom arányát mérik egy híryanagon vagy egy újságon belül. Némely kutatás más indikátorokat használ, például azt, hány főből áll az önálló hírgyűjtő stáb (McQuail 1994: 268), vagy hogy mekkora a szerkesztőség költségvetése, esetleg az újságírók teljesítménye (amelyet az egy napra jutó cikkek vagy önálló híryanagok számával mérnek) (Riffe & Shaw 1990; Lacy & Fico 1990). A viszonylag nagy példányszámban megjelenő lapok esetében az általános szabály az, hogy a minőséget a szerkesztőségi létszám és a példányszám hányadosával mérik.

7

Arról, hogy a versengés miért vezetne jobb minőséghez, lásd Lacy (1989) média-keresleti modelljének vázlatát. A versengésnek a jelen tanulmányban használt fogalma még finomításra szorul. A versengést két speciális típusra oszthatjuk: extralokális vagy médiarendszeren kívüli versenyre (amikor az országos kiadványokkal, csatornákkal és állomásokkal kell versenyezni), és intralokális vagy médiarendszeren belüli

versenyre (amely csak a helyi orgánumok között zajlik). A helyi médiarendszerekre legtöbbször a rendszeren belüli versengés jellemző. A versengés két típusa várakozásunk szerint nem ugyanúgy függ össze a mennyiséggel és a minőséggel. A nagyobb rendszeren kívüli versengés hipotézisünk szerint kevesebb helyi médiummal és kisebb penetrációval jár együtt. A nagyobb rendszeren belüli versengés várakozásunk szerint jobb tartalmi minőséget és nagyobb penetrációt eredményez. A versengésnek a minőségre gyakorolt hatását számos kutatás vizsgálta. Legtöbbjük szerint a versengés csekély mértékben vagy egyáltalán nem befolyásolja a lapok minőségét. Rarrick & Hartman ([1996] idézi Entman 1989: 93) összefüggést mutatott ki a versengés és a több helyi hír között. Újabb kutatások szerint a televíziók vegyes tulajdonosi háttere több helyi műsor létrejöttéhez vezet. Ugyanakkor a tulajdonkoncentráció kevesebb általános helyi műsorról, de több helyi hírről és közüggel jár. A helybeli tulajdonossal rendelkező újságok jobban feltárják a helyi ellentmondásokat, míg a hálózatok lapjai többnyire véleménycikkek formájában közlik álláspontjukat (lásd Picard 1989: 80). A vezető tisztviselők által megjelölt orgánumokról szóló részletes adatok még hiányoznak ahhoz, hogy a versengésről három országban (Magyarország, Lengyelország, Románia) differenciált indexeket alkothassunk. Az adatok azonban akkor sem lesznek alkalmasak arra, hogy teljesen megmagyarázzák a tulajdonkoncentrációt, a kevert tulajdonosi hátteret és a helyi/sajtólánc-tulajdont.

8

A tulajdonosi szerkezet egyesített adatait részletesebben lásd a Függelékben.

9

Ezt az összefüggést Morris Janowitz klasszikus könyve (1952) vizsgálta először. Példáját sokan követték, többek között K. R. Stamm & L. Fortini-Campbell (1983); Jeffres, Dobos & Jae-won Lee (1988); Emig (1995); McLeod et al. (1996).

10

Lásd Horvath (2000: 54-56).

11

Olyan változó, amelyik csak két értéket vehet fel (például 0 vagy 1) - a szerk.

12

A „helyi médium” kifejezés ebben az esetben arra vonatkozik, hogy az adott médium információt nyújt helyi közügyekről.

13

helyi médiumok döntő része újság. Ez a legkevésbé sem meglepő, hiszen a nyomtatott sajtó beindítása és működtetése kevésbé költséges. Annál meglepőbb a helyi televíziók szembeűőően magas aránya a helyi rádiókkal szemben. A legalább egy orgánummal rendelkező telepűlések 7,8 százalékának nincs saját újságja, míg saját tévéje ugyanezen telepűlések 50 százalékának, saját rádiója pedig 65 százalékának nincs. Ha egy telepűlésnek csak egy saját orgánuma van, négy esetből háromszor újságról van szó. Az összehasonlítás kedvéért: ugyanez az arány az elektronikus médiumok esetében egyűtűd. A médiumokban bővelkedű telepűléseken az arány természetesen módosul, hiszen nagyobb mozgástér kínálkozik a média összes típusa számára.

14

A kérdűst a korábban országosként jellemzett orgánumoknál nem tettűk fel. Ez erősen befolyásolja azoknak a lett és lengyel médiumoknak a számát, amelyek tulajdonosi hátteréről vannak adataink.

15

Lásd Lettország in CIT (2001).

16

Ez nem jelenti azt, hogy pártok ne jelentetűnének meg helyi újságokat. Néhány budapesti kerűletben, ahol a pártok az önkormányzati újság mintájára készűt lapokkal állnak az olvasók és a választók elű, különösen heves a verseny.

17

Helyszűke miatt az országonkénti tulajdonosi hátter adatai nem szerepelnek a tanulmányban.

Állásfoglalás

[Közűs állásfoglalás a kommunikációs alapkűpzűs tervezett megszűntetűséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció törtűnete és elműlete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerűszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévűmaci tudatformálű szerepe](#)

Kűnyvajánlű

<>

Szomszűdok kűzt

> [kűnyv rendelűs](#)

Megrendelűs

<>

2016 nyár
> [régebbi lapszámok](#)
Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

> [korábbi pódiumbeszélgetések](#)

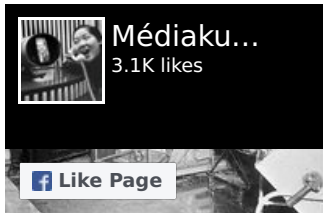
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2003 tavasz

Új média

[Zizi Papacharissi:](#)

A virtuális szféra

*Az internet mint a társadalmi nyilvánosság tere*¹

Az internet és a hozzá kapcsolódó technológiák a társadalmi nyilvánosság megújulását ígérik. Ezek a technológiák azonban több szempontból egyszerre csökkentik és növelik is ezt a lehetőséget. Egyrészt az internetalapú technológiák adattárolási és visszakeresési tulajdonságai másképp elérhetetlen információkkal látják el a politikai viták résztvevőit, ugyanakkor a virtuális szféra reprezentatív jellegét csökkentik az információ-hozzáférés és az új médiához szükséges írástudás terén jelentkező egyenlőtlenségek. Másrészt az internetalapú technológiák lehetővé teszik, hogy a Föld távoli pontjain élők is politikai vitát folytassanak egymással, ugyanakkor gyakran fragmentálják a politikai diskurzust. Harmadrészt a globális kapitalizmus mintáit ismerve lehetséges, hogy az internetalapú technológiák inkább a jelenlegi politikai kultúrákhoz fognak alkalmazkodni, ahelyett hogy újat alakítanának ki. Az internet és a hozzá kapcsolódó technológiák nyilvános teret hoztak létre a politikai témájú beszélgetésre. Azonban az, hogy ez a nyilvános tér továbbfejlődik-e nyilvános szférává, nem a technológián múlik.

Bevezetés

Az új média technológiáit körülvevő utópikus retorika a posztindusztriális társadalom további demokratizálódását ígéri. Az internet és a hozzá kapcsolódó technológiák megnövelhetik a személyes kifejezés terét, és polgári aktivitásra sarkallhatnak (például Bell 1981; Rheingold 1993; Kling 1996; Negroponete 1998). Az új technológiák információt és olyan eszközöket kínálnak, amelyek fokozhatják a közönség részvételét a társadalmi és a politikai színtéren. Az online politikai csoportok és az online aktivizmus robbanásszerű növekedése egyértelműen az internet politikai felhasználására utal (Bowen 1996; Browning 1996). A kibertér hívei azt ígérik, hogy az online diskurzus növelni fogja a politikai részvételt, és utat tör egy demokratikus utópia felé. Szerintük a társadalmi nyilvánosság – akadémikusok, politikai szereplők és más közszereplők által gyakran fájlat – állítólagos hanyatlását az internet és a hozzá kapcsolódó technológiák demokratizáló hatásai fogják megállítani. Ezzel szemben a szkeptikusok arra figyelmeztetnek, hogy az új technológiák távolról sem garantálják a nyilvánosság megújítását, hiszen nem mindenki számára elérhetőek, s gyakran fragmentált, értelmetlen, indulatos vitákat gerjesztenek. Ez az írás azt vizsgálja, hogy az internet politikai használata hogyan hat a társadalmi nyilvánosságra. Vajon alternatívát jelent-e a kibertér a nyilvánosság számára? Megnöveli, zsugorítja vagy éppen figyelmen kívül hagyja azt?

Fontos eldönteni, hogy az internet és a hozzá kapcsolódó technológiák valóban forradalmasítják-e a politikai szférát vagy pedig alkalmazkodnak a jelenlegi helyzethez, különösen most, amikor az emberek politikai aktivitása csökken, viszont a politikát illető cinizmusa egyre nő (Patterson 1993, 1996; Cappella & Jamieson 1996, 1997; Fallows 1996). Vajon ezek a technológiák növelik-e politikai lehetőségeinket vagy korlátozni fogják a demokráciát, esetleg valamennyire mindkét hatás érvényesülni fog?² Ennek megértéséhez elsősorban a nyilvánosság fogalmát és az azt körülvevő ideológiai diskurzust kell megvizsgálni.

A nyilvános szféra³

Amikor a nyilvánosságra gondolunk, politikai gondolatok és ötletek nyílt cseréjét képzeljük el, ahogy az az ókori görög agórákon, illetve a gyarmati idők városházáin történt. A „nyilvánosság” maga szorosan kötődik azokhoz a demokratikus ideálokhoz, amelyek a polgárok nyilvános ügyekben történő részvételét szorgalmazzák. Tocqueville (1990) úgy gondolta, hogy az amerikaiak közügyek iránti elkötelezettsége az egészséges és élénk amerikai demokrácia kulcsa, valamint hogy az önbecsülésükhöz nagyban hozzájárul a közügyekben való részvétel. Dewey (1927) úgy vélte, hogy a demokratikus társadalom alapja a vizsgálódás és a kommunikáció, s kiemelte, hogy a csoportos döntések előnyösebbek, mint az egyszemélyi hatalom döntései. Dewey olyan közösségi demokrácia mellett érvelt, ahol az egyének együtt próbálják létrehozni és megőrizni a jó életet (*good life*). A „nyilvánosság” szó jelentése magában foglalja az állampolgárságot, a közösséget, és a nem magánjellegű, hanem mindenki számára hozzáférhető és megfigyelhető dolgokat. Nemrég Jones érvelt amellett, hogy a kibertérben, sokan „új nyilvános teret” látnak, amelyet emberek hoztak létre, s amely „a haladás hagyományos mitikus narratíváit az önbeteljesítés és az egyéni fejlődés iránti erőteljes modern vággyal kapcsolja össze” (1997: 22). Világossá kell tenni, hogy az új

nyilvános tér nem azonos az új nyilvános szférával. Nyilvános térként az internet egy újabb fórumot biztosít a politikai vitákhoz. Mint nyilvános szféra az internet elősegítheti az olyan vitákat, amelyek az elképzelések és a vélemények demokratikus cseréjét mozdítják elő. A virtuális tér ösztönzi a vitát, a virtuális szféra erősíti a demokráciát. Ez az írás nemcsak az online politikai vitákat vizsgálja, hanem azt is, hogy ezek a viták hogyan járulnak hozzá a demokratikus társadalomhoz.

Számos kritikus romantikus színben tünteti fel a nyilvános szférát. Úgy gondolnak rá, mint olyan valamire, ami régen létezett, de a modern ipari társadalom eljövételével tönkrement. A nagy nyilvánosság végét érezve Habermas ([1962] 1989) felvázolta a nyilvános szféra 17. és 18. századi fejlődését, és 20. századi hanyatlását. Habermas a nyilvános szférára, mint társadalmi életünk színterére tekintett, ahol a racionális nyilvános vitából megszülethet a közvélemény (Habermas [1973] 1991). Végül pedig, érvelt Habermas ([1962] 1989), a tájékozottságon alapuló és logikus vita elvezethet a közmegegyezéshez és a közös döntéshez, azaz a demokratikus hagyomány végcéljához.

A nyilvánosság ezen megfogalmazásai azonban némileg idealizáltak voltak. Meglehetősen ironikus, hogy a demokrácia eme csúcsa évszázadokon át szerkezetileg nem tekinthető demokratikusnak, hiszen a nőket és az alacsonyabb társadalmi osztályokat kizárták belőle – amit Habermas maga is elismert. Sőt Habermas racionális nyilvánosságának kritikusai – például Lyotard (1984) – felvetették, hogy nem a racionális egyetértés, hanem az anarchia, az individualizmus és az egyet nem értés vezet igazi demokratikus emancipációhoz. Fraser (1992) kibővítette Lyotard kritikáját, hozzátéve, hogy Habermas nyilvánosság-fogalma pusztán a kiváltságos férfiak terepe volt kormányzói képességeik gyakorlására, mivel a nők és a nem birtokos osztályok eme képességek gyakorlásából ki voltak zárva. Fraser azt állította, hogy a mai Amerikában ellen nyilvánosságok nyilvános szférái jönnek létre – válaszul bizonyos csoportoknak a domináns diskurzusból való kizárására. Így tehát összetett nyilvános szférák léteznek, amelyek nem egyforma hatalommal rendelkeznek, nem egyformán tiszták vagy kiváltságosak, s amelyek kollektív identitásoknak és érdekeknek adnak hangot. Olyan nyilvánosság vagy kormány azonban, amely mindezen különböző hangokra odafigyel, soha nem létezett (Fraser 1992). Schudson (1997) ezzel egyetértett, hozzátéve: nemigen van bizonyíték arra, hogy igazi ideális nyilvánosság valaha is létezett volna. Szerinte a nyilvános diskurzus nem a demokrácia lelke, hiszen ritkán egalitáriánus, viszont gyakran túl nagy és formátlan, és nem ad gyógyírt a demokrácia problémáira. Garnham (1992) ugyanakkor rámutatott, hogy Habermas nyilvánosság-elképzelése tragikus és sztoikus utat vázolt fel egy majdnem lehetetlen racionalitás felé. Szerinte Habermas felismerte az emberi civilizáció határait és az ideális nyilvános szféra elérhetetlenségét, de mégis törekszik felé.

Mások más szempontból kritizálnak. Vannak, akik úgy vélik, hogy bár a nyilvánosság határai mára már elég tágak ahhoz, hogy befogadják a nőket és minden egyes társadalmi osztályt, a jelenlegi társadalmi rendszerben a nyilvánosság már egyszerűen nem számít. Carey (1995) például úgy vélte, hogy a kapitalizmus magánosító erői olyan kommersz tömegkultúrát hoztak létre, amely felváltotta a társadalmi nyilvánosságot. Bár Carey elismerte, hogy ideális nyilvános szféra talán soha nem létezett, mégis a közélet felélesztése mellett érvelt. Szerinte ennek segítségével megőrizhetjük a független kulturális és társadalmi életet, és ellenállhatunk a kormányzat és a politika nyomásának. Putnam (1996) a polgári Amerika eltűnését hasonló módon vizsgálta, bár szerinte a nyilvánosság hanyatlása nem a tömegkultúrának, hanem egy ahhoz hasonló erőnek, a televíziónak tulajdonítható. Szerinte a televízió túl sok időnköt köti le, és arra ösztönöz, hogy passzívan szemléljük az életet.

Mindezt nem a nyilvános szférát illető összes tudományos álláspont bemutatásának céljával említtem, hanem azért, hogy bemutassam a nyilvánossághoz fűződő főbb akadémikus elvárásokat. Ez segíthet megérteni, hogy az internet megfelel-e – és ha igen, hogyan – ezeknek az elvárásoknak. Elősegítheti-e a racionális diskurzust – létrehozva így a Habermas és mások által elképzelt ideális nyilvános szférát? Vajon – ahogy Fraser gondolta – az internet az online világban több együttesen létező nyilvánosságot jelent, s különféle csoportok kollektív hangját képviseli-e? Az internetes vitákat vajon az anarchia vagy a megegyezés uralja-e, és ezek a viták előmozdítják-e a demokráciát? Beszippantja-e az internet forradalmi potenciálját a kommersz tömegkultúra? Ezekre a kérdéseken alapul a virtuális szféra jelen vizsgálata.

A következő néhány fejezet, amely az internetet mint lehetséges nyilvános szférát vizsgálja, választ ad ezekre a kérdésekre. Egyes kutatók azt hangsúlyozzák, hogy az internet biztosította gyors és olcsó információ-hozzáférés állampolgári aktivizmusra sarkall. Mások az internetnek azon képességére összpontosítanak, amely összehozza az embereket és segíti őket a földrajzi és egyéb határok átlépésében. Az online viták végleg megszüntethetők, vagy éppen növelhetik a gazdasági különbségeket. Utópikus és antiutópikus víziók egyaránt megjelennek az internet mint nyilvános szféra a vizsgálatok során. A következő néhány részben három aspektusra összpontosítok: az internet információszállító képességére; arra a képességére, hogy összehozzon különböző háttérű embereket; továbbá a kapitalizmusban várható jövőjére. Ezeknek a kérdéseknek a vizsgálata segíthet eldönteni, hogy az internet újraélesztheti-e a talán sosem létezett ideális társadalmi nyilvánosságot, elősegíti-e több nyilvános szféra létrejöttét, vagy egyszerűen csak beolvad a kommersz kultúrába.

Információ-hozzáférés

A legtöbb vita arról szól, hogy milyen előnyöket élveznek azok, akik hozzáférnek az online információkhoz, és milyen hátrányban vannak azok, akik ezen információkból ki vannak zárva. Azoknak, akik hozzájutnak a számítógéphez, az internet értékes eszköz a politikai részvételhez, ahogy az alább leírt kísérletből látni fogjuk. Ugyanakkor az internethez való hozzáférés nem jelent feltétlenül nagyobb politikai aktivitást vagy felvilágosult politikai diskurzust. A politikai viták virtuális térbe költöztetése kizárja azokat, akik nem jutnak hozzá ehhez a térhez. Ráadásul az összekapcsoltság nem biztosít reprezentatívabb, erősebb társadalmi nyilvánosságot.

Ennek ellenére az internet számos lehetőséget kínál a politikai kifejezésre, és számtalan módon teszi lehetővé a politika befolyásolását és a politikai aktivitást (Bowen 1996). Az internetezők megtalálhatják, hogyan szavaztak

képviselőik a különféle ügyekben, felkutathatnak kongresszusi és legfelsőbb bírósági döntéseket, érdekcsoportokhoz csatlakozhatnak, harcolhatnak fogyasztói jogaikért, és igénybe vehetnek ingyenes kormányzati szolgáltatásokat (Bowen 1996). 1996-ban zajlott le Hollandia egyik első online politikai vitája Marcel Bullinga Decision Maker (Döntéshozó) elnevezésű számítógépes programjának segítségével. Ebben az egy hónapig tartó kísérletben az állampolgárok mellett szervezetek, akciócsoportok képviselői és politikusok is részt vettek. A kísérlet során kiderült, hogy a vitát néhány kiválasztott egyén dominálta; ráadásul jóval több válasz érkezett, amikor a résztvevők között politikai befolyással rendelkezők is voltak (Jankowski & Van Selm 2000). Bebizonyosodott, hogy a politikai vita könnyedén átültethető az internetre, ám egyáltalán nem biztos, hogy ettől a vita demokratikusabb lesz, illetve befolyásolja a politikai folyamatokat. Jankowski és Van Selm (2000) fenntartását fejezte ki az online vitával kapcsolatban, mert azt – hasonlóan a való életben zajló vitákhoz – egy szűk elit dominálta, s ezek a viták nem tudták befolyásolni a politikai döntéseket. Az internetet, annak ellenére, hogy a politikai viták újabb helyszínét jelenti, ugyanúgy sújtják politikai rendszerünk problémái, mint az offline világot. Az internet nyilvános teret jelent, nem pedig nyilvános szférát.

A közelmúlt amerikai választásai során az internet okos használatával a politikusok jobban tudták motiválni híveiket, növelhették támogatottságukat és elértek korábban megközelíthetetlen csoportokat is. Többek között Jesse Ventura és John McCain húzott hasznot az internet használatából, miközben számos politikai ellenfelüket e médium még mindig zavarba hozza. A szavazók viszont ezeken az internetes oldalakon közvetlenül vissza tudtak jelezni a politikusoknak. Természetesen semmi nem biztosítja, hogy ez a közvetlen visszajelzés valaha is átalakítja a politikát. A politikai folyamatok túl összetettek ahhoz, hogy ezek a várakozások indokoltak legyenek. Mindazonáltal az internet a kommunikáció újabb csatornáit nyitja meg, bármennyire is vitatható a végeredmény. Ezek az újabb csatornák megkönnyítik a politikai információkhoz való hozzájutást, ami a lelkes újítókat arra ösztönzi, hogy „billentyűzet-demokráciáról” (Grossman 1995), vagy „a kollektív tudatalatti bedrótozásáról” (Barlow 1995) beszéljenek.

Összefoglalva: azt látjuk, hogy az internetet mint nyilvános szférát éltető retorika arra koncentrál, hogy ez a médium teret ad az önkifejezésre, lehetővé teszi, hogy kevésbé ismert személyek vagy csoportok közvetlenül elérjék az állampolgárokat és ezzel átalakítsák a közügyeket (Grossman 1995; Rash 1997), továbbá összeköti a kormányt az állampolgárokkal (Arterton 1987). Az interaktivitás elősegíti az „elektronikus népszavazást”, lehetővé téve az azonnali közvélemény-kutatást, az azonnali választást és az otthonról történő szavazást (Abramson et al. 1988). A politikai információ megszerzése és terjesztése az interneten gyors, könnyű, olcsó és kényelmes. Az interneten megtalálható információ gyakran megkerüli a közvetítőket, így a különféle érdekek nem is változtatnak rajta (Abramson et al. 1988).

Bár a fentiek kétségkívül az online kommunikáció előnyére szolgálnak, nem garantálják a tisztességes, reprezentatív és egalitárius nyilvános szférát. Ahogy arra több kritikus is rámutatott, az online technológiákhoz és információhoz való hozzáférésnek egyenlőnek és egyetemesnek kellene lennie. A hozzáférést elérhető áron kell biztosítani. Ha hiányzik az online kommunikáció iránti elkötelezettség, akkor az internet mint nyilvános szféra csak a nyitottság illúziójával szolgálhat (Pavlik 1994; Williams 1994; Williams & Pavlik 1994). Mivel az online technológiákat csak a népesség kis töredéke éri el és használja, az elektronikus nyilvános szféra exkluzív, elitista és messze nem ideális – nem is különbözik annyira a 17. és a 18. századi polgári nyilvánosságtól.

Ezt az eredményt hozta az az online politikai közösségekről szóló kutatás is, amelyet Hill és Hughes végzett (1998). A politikai Usenet- és AOL-csoportokat⁴ vizsgálva úgy találták, hogy bár az internethasználók nagy többsége liberális, az online politikai diskurzust mégis a törpe kisebbségben lévő konzervatívok uralják. Ez arra utal, hogy a virtuális szféra a hagyományos politikai térhez hasonlóan van felosztva. Így tehát az internet nem alakítja át radikálisan a politikai gondolkodást és a politikai struktúrákat, inkább csak újabb csatornát ad a gondolatok kifejezésére. Mindazonáltal Hill és Hughes arra a biztató tényre is rámutatott, hogy az emberek legalább beszélnek a politikáról és virtuálisan tiltakoznak is a demokratikus kormányok politikája ellen.

Annak ellenére, hogy minden online résztvevőnek ugyanolyan hozzáférése van az információhoz és ugyanakkora lehetősége van véleményének kinyilvánítására, a diskurzust a kiválasztott kevesek dominálják. Ráadásul nem minden elérhető információ demokratikus: a fehér felsőbbrendűséget hirdető csoportok gyakran készítenek ügyes, ám legkevésbé sem demokratikus honlapokat. Ám ezt a megjegyzést nem szabad félreérteni. A demokratikus alapelvek biztosítják a véleménynyilvánítás szabadságát. Azok a website-ok, amelyek nyíltan faji vagy nemzetiségi alapú diszkriminációt hirdetnek, a véleményszabadság demokratikus jogával élnek. Ugyanakkor biztosan nem segítik elő az egyenlőség demokratikus ideálját.

Egyes kutatók további kérdéseket is felvetnek. Még ha az online információ mindenki számára elérhető is lenne, vajon mennyire egyszerű hozzájutni és használni a hatalmas információtömeget (Jones 1997)? Az információ felkutatása, átnézése és rendszerezése képességeket és időt kíván, amelyekkel sokan nem rendelkeznek. Az információhoz való hozzáférés nem tesz bennünket automatikusan tájékozottabbá vagy aktívabb polgárrá. Valójában, érvelt Hart, néhány médium, például a televízió, „*túltelíti politikai információval a nézőket, és ez az információáradat a nézőkben az aktivitás érzetét kelti, s nem ösztönzi őket arra, hogy valóban részt vegyenek közösségi tevékenységekben*” (Hart 1994: 109). Emellett Melucci úgy vélte, hogy míg az információ létrehozása és felhasználása létfontosságú a személyes és a társas identitás létrehozásához, új társadalmi mozgalmak csak annyiban keletkeznek, amennyiben a résztvevők harcolnak az irányításért. Szerinte „*az üzenetek e szakadatlan özöne csak akkor nyer értelmet, ha létezik egy olyan kód, amely rendet teremt az áradatban, és lehetővé teszi, hogy az üzenetek értelmét kiolvashassuk*” (Melucci 1994: 102). Végül pedig meg kell említeni, hogy néhányan azt állítják: a megnövekedett online részvétel egyfelől kiszélesíti és demokratizálja a virtuális szférát, másfelől viszont bevettebb és kevésbé innovatív diskurzust kialakítva a szféra egyedi tartalmának felhígulásához is vezethet (például Hill & Hughes 1998). Ennek ellenére ez a diskurzus nem kevésbé értékes.

Összegzésképpen megállapítható: az információhoz való hozzáférés nem egyetemes és nem mindenki számára egyenlő. Azok, akik hozzájutnak az online információhoz, több olyan eszközzel is rendelkeznek, amelyek lehetővé teszik, hogy aktívabb állampolgárok legyenek és részt vegyenek a társadalmi nyilvánosságban. Sikertörténetek ennek ellenére léteznek. Ilyen például a Santa Monica-i *Public Electronic Network* (Nyilvános Elektronikus Hálózat). Ez egyfajta elektronikus agóráként indult, támogatta a lakók közötti párbeszédet, s számtalan hajléktalannak segített munkát és hajlékot találni (Schmitz 1997). Az olyan csoportok, mint például az *Electronic Frontier Foundation*, a *Center for a New Democracy*, a *Civic Networking*, a *Democracy Internet*, a *Democracy Resource Centre*, az *Interacta* és a *Voter's Telecommunication Watch* a kisszámú sikeres online politikai kezdeményezések közé tartoznak.

A sikerek ellenére látni kell, hogy az online technológiák csupán kényelmesebbé teszik a politikai szférában való részvételt, de nem garantálják azt. Az online politikai vitákban csak azok vehetnek részt, akik hozzájutnak a számítógéphez és az internethez. Azok pedig, akik használják az internetet, nem feltétlenül politizálnak; az online vitákat néhányan uralják. Míg az Internet magában hordozza a társadalmi nyilvánosság kitágításának lehetőségét, legalábbis az elérhető információkat illetően, nem mindenki képes vagy hajlandó elfogadni e kihívást. Az információhoz való hozzáférés az állampolgárokat nem teszi szükségszerűen tájékozottabbá, és ezek az állampolgárok nem feltétlenül mutatnak nagyobb politikai aktivitást. Bár az információhoz való hozzáférés hasznos eszköz, az internet demokratizáló hatása egyéb tényezőkön múlik. Ezeket a következő részben vizsgálom meg.

Globalizáció vagy fragmentáció?

Annak, hogy az internetnek – mint nyilvános szférának – a jövőjére sokan lelkesedéssel gondolnak, további oka az, hogy a világháló képes összekapcsolni különböző háttérű embereket, és politikai vitafórumként szolgálhat számukra. Míg sokan dicsérik az online vitákat racionalitásukért és változatosságukért, mások szkeptikusak a tekintetben, hogy az egyes csoportok valóban kijönnek-e egymással. Ezek az új technológiák azt ígérik, hogy különféle embereket hoznak össze, ugyanakkor azt a veszélyt is magukban hordozzák, hogy különböző irányokba terelik őket. Ráadásul a politikai vitákban való nagyobb – akár online, akár offline – részvétel nem feltétlenül biztosít stabilabb és erősebb demokráciát.

Az internetről alkotott utópikus elképzelések szerint a számítógépes politikai kommunikáció elő fogja mozdítani az alulról szerveződő demokráciát, és közel hozza az embereket egymáshoz szerte a világból. A földrajzi határok legyőzhetőek lesznek, és virágozhatnak a „diaszporikus utópiák” (Pavlik 1994). Az online névtelenség segíthet abban, hogy az emberek legyőzzék identitásuk határait és szabadabban, nyitottabban kommunikáljanak – ezáltal felvilágosultabb eszmecseréket hozva létre. Például a *soc.culture.india* nevű indiai newsgroup azon online csoportosulások egyike, ahol olyan tagok folytatnak politikai diskurzust, akik a való életben és valóságos időben talán soha sem találkoznának. A csoport tagjai hosszú éveken át élénk politikai vitákat folytattak India jövőjéről (Mitra 1997a, 1997b).

A virtuális tér megléte azonban nem garantál demokratikus és racionális diskurzust. Heves személyeskedő viták (*flaming*) és az ésszerű határokon túlmenő konfliktusok jelennek meg mind a *Public Education Network* (PEN, Közoktatási Hálózat), mind a *soc.culture.india* vitáiban, gyakran eltántorítva az esetleges új résztvevőket (Mitra 1997a, 1997b; Schmitz 1997). Hill és Hughes (1998) hangsúlyozta, hogy a globális kommunikációt lehetővé tevő technológia nem biztosít nagyobb megértést a különböző háttérű emberek között. Ennek alátámasztására számtalan kommunikációs félreértést hoztak példának. Ugyanakkor úgy találták, hogy amint az eszmecsere tárgya politikai téma volt, a vita hevesége többnyire csökkent. Az online kommunikáció gyakran inkább az indulatok elszabadulásáról és – Abramson et al. (1988) szavaival élve – „*elhamarkodott vélemények*” kifejezéséről szól, mintsem racionális és koncentrált vitáról. A politikai disputában való nagyobb részvétel nem jelent automatikusan demokratikus ideálokat hirdető vitát.

Ha a kommunikációs félreértésektől el is tekintünk, mi a helyzet a kommunikációval? Milyen hatást érnek el online szavaink? Jones véleménye szerint az internet talán lehetővé teszi, hogy „*hangosabban kiabáljunk, ám hogy mások meghallanak-e, azon a néhány esetleges válaszolón és az alkalmi hallgatózón kívül, az erősen kétséges. Az pedig, hogy a szavaink megváltoztatnak-e bármit is, még ennél is bizonytalanabb*” (Jones 1997: 30). A névtelenség és a szemtől szemben való interakció hiánya, amely megnöveli a kifejezés szabadságát az online kommunikációban, megakadályozza, hogy megállapítsuk szavaink hatását és társadalmi értékét. Lehet, hogy a politikai vélemények online kifejtése a befolyásosság érzetét kelti, ám a szavak hatalma és az a képességük, hogy változást idézzenek elő, a mai politikai spektrumon igencsak korlátozott. Egy olyan politikai rendszerben, ahol a nyilvánosság szerepe korlátozott, az online vélemények hatékonysága igencsak kétséges. Ha e gondolatmenetet továbbvisszük, azt látjuk, hogy az online politikai véleménynyilvánítás a befolyásosság hamis érzetét keltheti az emberekben. Véleményüknek azonban valójában nincs ekkora hatása. Amikor a résztvevők azzal az elégedett érzéssel hagyják el a politikai fórumot, hogy egy olajozottan működő demokráciában élnek – vajon ez az érzés a valóságot tükrözi vagy inkább a valódi állampolgári részvételt helyettesíti? Ugyanakkor az egyének a politikai vitán keresztül ismerhetik fel demokráciánk problémáit, s dönthetnek úgy, hogy tesznek valamit ellenük. Több tanulmányra és az online politikai viták alaposabb megfigyelésére van szükség, hogy tisztán láthassuk az internetes politikai vitáknak az egyéni pszichére és a demokratikus államra gyakorolt hatását.

Szintén rendkívül fontos az a kérdés, hogy a kölcsönös összekapcsoltság (*interconnectedness*) milyen hatással van a vitára. A virtuális vélemények által elért emberek száma növekedhet, de csökkenhet is, hiszen az internet egyre fragmentáltabb lesz. Azok az internethasználók, akik különféle témákkal akarnak foglalkozni, csatlakozhatnak az adott témára specializálódott csoportokhoz. Így specializált, egy bizonyos témával foglalkozó viták alakulnak ki olyan emberek között, akikben van valami közös. Ahogy a virtuális tömeg egyre kisebb és kisebb vitacsoportokra válik szét, úgy tűnik el a sok embert összekötő ideális nyilvánosság. Ugyanakkor viszont a külön csoportok létrehozása számtalan online nyilvánosság kifejlődéséhez vezet, amelyek mindegyike, ahogy arra Fraser (1992)

rámutatott, tagjainak kollektív ideológiáját tükrözi. Hiszen Habermas is kávéházyi csoportok vitáit képzelte el.

De a fragmentálódás nem kizárólag a kis alcsoportok elszaporodásában mutatkozik meg. Az online kapott információk jelentős része szintén fragmentált töredékinformáció: a kérdésnek csak az egyik oldalát mutatja meg, vagy éppen véletlenszerűen összeállított véleményekből vagy állítólagos tényekből tevődik össze. Schement és Curtis úgy magyarázta, hogy „amikor a médiakörnyezeten átszűrődött üzenetek kapcsolat nélkül érkeznek vagy mint *organikus integritást nélkülöző darabkák jönnek, akkor a médiakörnyezet fragmentálódást mutat. A fragmentálódás hatással van a környezetre, amelyben értékeinket kialakítjuk és amelyben létrehozuk a valóságot*” (Schement & Curtis 1997: 120). A fragmentálódás megfigyelhető a newsgroupok gyakran összefüggéstelen vitáiban és a chatroomok még ennél is csapongóbb csevegő stílusában. Amikor az emberek taláalomra kiválasztott témákról véletlenszerű sorrendben beszélgetnek anélkül, hogy egy-egy téma társadalmi fontosságáról közös álláspontjuk lenne, a párbeszéd töredezettebbé válik és csökken a hatása. Az a képesség, hogy bármilyen politikai témát bármikor meg lehet vitatni, hogy a vitákba kedvünk szerint lehet be- és onnan kiszállni, felszabadító élmény, ám nem biztosítja a közös kiindulópontot a politikai vitához. Végző esetben fennáll a veszély, hogy ezek a technológiák túlhangsúlyozzák a különbségeinket és kisebbnek mutatják, sőt talán le is szűkítik a hasonlóságokat.

Ráadásul néhányan úgy tartják, hogy a szövegek testetlen cseréje nem helyettesíti a szemtől szembeni kommunikációt, s nem is kellene a kettőt összehasonlítani. Poster (1995) például úgy vélte, hogy a nyilvánosságra emlékeztető racionális érvelés az interneten ritkaság, a konszenzus elérése pedig egyenesen lehetetlen, mégpedig azért, mert az interneten az identitás egészen másképp határozódik meg, mint a való életben. Mivel az online identitások változékonyak és mozgékonyak, a kompromisszumra készítő feltételek hiányoznak a virtuális diskurzusból. Az internet a véleményeltérést segíti elő, s kiküszöböli a státuszjegyeket. Poster arra a következtetésre jutott, hogy az internet decentralizálja a kommunikációt, ám végül növeli a demokráciát. Ez hasonlít Lyotard gondolatához, miszerint a véleménykülönbség és a kommunikációs anarchia erősíti a társadalmi mozgalmakat és a demokráciát. Ez az érvelés igen vonzó, ám egy olyan társadalmi rendszerben, amelyben a társadalmi nyilvánosságnak alig van hatalma, nem számít, hogy több vagy kevesebb eltérő vélemény létezik.

Vagyis lehet, hogy az internet erősíti a társadalmi nyilvánosságot, ám oly módon, amely nem hasonlítható a nyilvános diskurzusról szerzett korábbi tapasztalatainkhoz. Talán az internet nem az új nyilvános szféra lesz, hanem valami radikálisan más. Ez a valami erősíteni fogja a demokráciát és a dialógust, de nem úgy, ahogy azt várjuk, vagy ahogy korábban tapasztaltuk. Például internet-aktivisták és hackercsoportok az aktivizmus egy internethez igazított formáját gyakorolják, amikor feltörik és lezárják bizonyos nagy cégek honlapjait, vagy amikor „megbombázzák” őket, hogy más felhasználók ne juthassanak be az oldalra. Ez az aktivizmus új formája; hatásosabb, mint a cégek székháza előtti tüntetés és egyértelműen ártalmatlanabb, mint a valóságban bombát robbantani valahol. Érvelhetünk úgy, hogy a virtuális szféra nagyon ígéretes politikai médium, főképp a politikai folyamatok átstrukturálását és a politikai rituálék újraélesztését, megfiatalítását illetően. Emellett az internet és a hozzá kapcsolódó technológiák politikai vitára ösztönöznek és fórumként szolgálnak az eszmecseréhez. A nagyobb participáció azonban a politikai vitákban nem a demokrácia egyetlen meghatározó eleme. Mielőtt eldönthetnénk, hogy az online diskurzus erősíti-e a demokráciát, a politikai viták tartalma, különfélesége és hatása is vizsgálatra szorul.

Elüzletiesedés

Bár óriási az internet nyilvános médiumként való innovatív felhasználási módjai körül a felhajtás, nem szabad elfelejteni, hogy az internetet a kapitalizmusban hozták létre, ennek a társadalmi és politikai világnak a szerves része (Jones 1997). Ezért az internet is érzékeny azokra az erőkre, amelyek Carey (1995) szerint a nyilvános szférát eredetileg átalakították. Ugyanezek az erők határozták meg a rádió és a televízió jellegét – amelyeket eredetileg szintén innovatív kommunikációs formáknak tartottak. Douglas (1987) részletesen bemutatta, hogy a rádiós közvetítés hogyan forradalmasította az emberek kommunikációról való gondolkodását. Douglas azt is dokumentálta, hogy a rádió milyen reményeket keltett a nyilvános kommunikáció kiszélesítéséről és a demokrácia javításáról. A televíziós kommunikáció demokratikus lehetőségeit hasonló lelkesedés fogadta (Abramson et al. 1988). Mára mindkét médium átalakult, s többnyire kommersz, közhelyes programokat sugároz. A reklámbevételnek nagyobb hatása van a műsorszerkezetre, mint a demokratikus ideáloknak. A tulajdonosok koncentrációjáról és a műsorok standardizálásáról sokan és sokat írtak (például Bagdikian 1983; Ettem & Whittem 1994). A médiatartalmakkal szemben egyre inkább megmutatkozó általános cinizmus aláássa a tömegmédiumok demokratizáló potenciáltját.

A vállalatok többsége az internetre mint egy újabb vállalkozásra tekint, s noha a hozzáférés elterjedtsége és olcsósága jelent némi akadályt a profitszerzésben, ez az akadály nem legyőzhetetlen. Reklámbevétel jelentő internetes hirdetések (*bannerek*), portálok és egyéb hasonló technológiák járulnak hozzá a webhelyek növekedéséhez. Barrett bemutatta, hogy a különböző kommunikációs technológiák hogyan gyűrték le az egyik akadályt a másik után a profithoz vezető úton. Szerinte az elektronikus piac célpontja az idő, amelynek csökkenése sokkal átláthatóbb piacot fog létrehozni, ahol a hagyományos pénznem „szabadon lebegő absztrakcióvá” válik (Barret 1996).

Még ha ez igaz is, akkor sem biztos, hogy a hirdetések rosszat jelentenek az internet számára, mivel segítségükkel kisebb csoportok is megszerezhetik véleményük terjesztéséhez és a nyilvános vita kiszélesítéséhez szükséges forrásokat. Ehhez néhányan még azt is hozzátesszük, hogy „*az internet felépítése nehezíti majd meg, hogy a monopóliumok a tömegmédiához hasonlóan ellenőrizzék az internet tartalmát*” (Newhagent idézi McChesney 1995). McChesney úgy vélte, hogy az internet kulturális és politikai reneszánszot hoz létre, még akkor is, ha a nagyvállalatok elfoglalják egy részét, hogy beindíthassák saját kibervállalkozásaikat. Szerinte a kibertér „*a hobbi-rádió (ham radio) túltelített, információval zsúfolt, pszichedelikus változatává válhat*”.

McChesney elismerte, hogy a kapitalizmus a kommersz kultúrát serkenti, és hogy „*a társadalmi élet minden szegletét elüzletiesíti, megnehezítve ezzel a nem piaci politikai és kulturális szervezetek fejlődését vagy túlélését*” (McChesney 1995: 10). Fenntartotta, hogy számtalan akadálya van annak, hogy az internet megújítsa a demokráciát – ilyen például az egyetemes hozzáférés és a számítógépes írástudás problémája. A népesség nagy részének a számítógép elérhetetlenül drága. Ehhez még hozzátenném, hogy a világ számtalan országának még az is gondot okoz, hogy az iparosodás által hozott technológiai fejlődéssel lépést tartson; számukra az internet csak távoli lehetőség. Amikor a Föld népességének alig több mint hat százaléka (Global Reach 2001) rendelkezik internet-hozzáféréssel, az internet demokratizáló lehetőségéről beszélni enyhén szólva is elszélt. ⁵ Jelenleg az internetes politikai vita azoknak a kiváltsága, akik hozzáférnek a számítógéphez és az internethez. Azok viszont, akik a legtöbbet nyerhetnének az új technológia demokratizáló hatásából, nem rendelkeznek hozzáféréssel.

Még ennél is problematikusabb azonban az az elképzelés, hogy technológiai eszközök egyoldalúan meg tudják változtatni a politikai szféra természetét. Jelenlegi politikai rendszerünk valóban szenved az alacsony állampolgári részvételtől, s az internet ezen a helyzeten valóban javított, ám csak egy bizonyos mértékig. Ennél fontosabb azonban, hogy a politikai rendszer hatalmát a különböző érdekek befolyása és a kapitalista mentalitás hatása is csökkenti. McChesney szerint „*az internetes vitafórumok és maga az információs szupersztráda nem rendelkezik elég hatalommal ahhoz, hogy létrehozson egy olyan politikai kultúrát, amilyen a társadalomban nem létezik [...] A globális kapitalizmus uralkodó mintáit nézve sokkal valószínűbb, hogy az internet és az új technológiák igazodni fognak a létező politikai kultúrához, ahelyett, hogy újat teremtenének*” (McChesney 1995: 13).

A kapitalista termelés elüzletiesítheti az új technológiákat, olyan kommersz médiummá alakítva őket, amelynek kevés köze van a társadalmi jólét elősegítéséhez. De ha ez nem is következik be, az új technológiák vajon képesek-e mérsékelni egyes érdekcsoportok politikai hatását? Az internet és a hozzá kapcsolódó technológiák biztosan segítenek a bevettől eltérő nézeteket vallók összehozásában, motiválásában és az ilyen csoportok megszervezésében. Azonban az, hogy a nem bevett nézetek kifejezése elég erős-e valamilyen változás eléréséhez, az embereken múlik, és sokkal összetettebb kérdés. Az új technológiák új eszközöket kínálnak, de önmagukban nem tudják átalakítani a több évszázada működő politikai és gazdasági szerkezetet.

Úgy tűnik, hogy az információ-hozzáférés, az internet fragmentáltsága és az elüzletiesedés ugyanarra a fő kérdésre vezet vissza: hogyan lehet online újrateremteni valamit, ami offline sosem létezett? Ez nem lehetetlen vállalkozás, de nem is megy azonnal. Sajnos a hírmédiába vetett vakhit nem elég az erősebb és tisztességesebb nyilvánosság megteremtéséhez. Adam Smith klasszikus mondását újrafogalmazva azt mondhatjuk, hogy az információ láthatatlan keze nem annyira hatalmas, ahogy azt sok technoutópista hiszi. De az internet hasznos lehet. Miután áttekintettük az internetnek mint nyilvános szférának a lehetőségét növelő és korlátozó tényezőket, a következőkben ezt a témát vizsgálom meg közelebbről, s megnézem a virtuális szféra természetét.

A virtuális szféra

A kibertér egyszerre nyilvános és magántér. Ezért tetszik azoknak, akik magán- és nyilvános életüket újra ki akarják találni. A kibertér új terepet szolgáltat arra, hogy az egyéni és a kollektív identitás, illetve az egyén és a közösség közötti feszültséget kiéljük. Bellah et al. (1985) szerint az egyén a felelősségteljes cselekvés előnyeinek érdekében legyőzheti individualista és önző hajlamait egy erkölcsös, transzcendens társadalmi rendben. Vajon meg lehet ezt tenni a kibertérben is?

Egyesek szerint nem. A kibertér kitágítja kommunikációs csatornáinkat, de nem változtatja meg radikálisan a kommunikáció természetét. Erre számtalan bizonyítékot adnak a politikai newsgroupok, amelyeket gyakran urálnak a hagyományos politikai érvekhez és konfliktusokhoz nagyon hasonló viták. Hill és Hughes arra a következtetésre jutott, hogy „*az emberek úgy fogják alakítani az internetet, hogy az megfeleljen a hagyományos politikának. Az internet maga sosem fog úgy működni, mint egy történelmi villanykapcsoló, ami a politikai részvétel és az alulról építkező demokrácia egészen új korát kapcsolja be*” (Hill & Hughes 1988: 108). McChesney ezzel egyetértve úgy vélte, hogy az új technológiák hozzáidomulnak a jelenlegi politikai kultúrához, ahelyett hogy újat alakítanának ki, s úgy látta, hogy az internet politikai célú használata csak arra jó, hogy „*a legjobbat hozza ki egy rossz helyzetből*” (Hill & Hughes 1995: 15). Egészében véve az utópiák és az antiutópiák közötti egyensúly fedheti fel az internetnek mint a nyilvánosság részének a valódi természetét.

Fernback szerint valódi identitást és demokráciát a kibertérben „*nem a virtuális közösségek tartalmában, hanem inkább a társadalmi kapcsolatok szerkezetében találhatunk*” (Fernback 1997: 42). Így tehát azt lehet mondani, hogy a való élet társadalmi kapcsolatainak jelenlegi állapota a virtuális térben épp olyan mértékben gátolja a nyilvános szféra kialakítását, mint a valóságos térben. Ez haladó megközelítés, mert figyelembe veszi az új technológiák esetleges felszabadító hatását, ám mégsem determinista. A létező társadalmi struktúrák készítenek arra az embereket, hogy az új technológiák újragondolásával teret teremtsenek a magán- és a nyilvános beszédnek. Az internetben valóban megvan a lehetőség, hogy segítségével önmagunkat, a politikai rendszert és a bennünket körülvevő világot másképp fogalmazzuk meg, ám ez csak a nyilvánosság demokratikus ideáljához szigorúan ragaszkodva valósulhat meg. Ennek az az oka, hogy a kibertérben túllépünk a fizikai téren és a testi korlátokon. Ez pedig alapvetően befolyásolja, hogyan viselkedünk az online világban – egyszerűen másképp, mint ahogy az offline világban.

A virtuális szféra a nyilvánosság hagyományára épül, ám attól radikálisan különbözik. A virtuális szférát a számítógép-tulajdonos polgárok uralják, pontosan úgy, ahogy a Habermas által leírt nyilvánosságot a vagyonos polgárok dominálták. Ebben a virtuális szférában számtalan érdekcsoport nyilvánossága létezik együtt, s ezek mind az adott csoport fősodortól eltérő kollektív identitását fitogtatják. Ez tükrözi a való élet társadalmi dinamikáját, ahogy azt Fraser (1992) megjegyezte. A valódi virtuális szférának ez a képe számtalan ellen nyilvánosságot tartalmaz, amelyet a politikai diskurzus fősodra kizárt. Ezek a virtuális kommunikációt használják fel annak a

rendszernek az átalakítására, amely kizárta őket.

Nem tudjuk, hogy ez a struktúra hoz-e politikai változást. Breslow szerint az internet elősegíti a társas lét érzetének kialakulását, de azt még nem tudni, hogy ez szolidaritássá alakul-e. A múlt század folyamán a politikai és a társadalmi változásokat társadalmi és fizikai szolidaritás váltotta ki, és az internetre jellemző névtelenség, a térbeliség és sűrűség hiánya valójában a szolidaritásra káros lehet. Breslow zárógondolata a következő volt: „*Honnan tudhatnám, ki van a vonal túlsó végén? És mikor a gépek nem működnék, vajon az emberek le fogják-e vetni elektronikussá átalakításukat, és kiállnak-e a véleményük mellett?*” (Breslow 1997: 255). A biztos elkötelezettség hiánya csökkenti az internetnek mint a társadalmi nyilvánosság terének a valódi potenciálját.

Melucci (1996) megközelítése értelmesebbnek tűnik egy olyan korban, ahol az egyének gépeket használnak, hogy tiltakozzanak olyan dolgok ellen, amelyek ellen például 1968 májusában az utcán demonstráltak. Fő gondolata, hogy a társadalmi mozgalmaknak többé már nincs szükségük olyan közös cselekvésre, amely egy társadalmi csoport érdekét tükrözné. Melucci szerint az elmúlt 30 évben az összetett társadalmakban megjelenő konfliktusok kulturális kihívásokat emeltek a domináns nyelvbe, ahelyett hogy politikai akcióval fejezték volna ki magukat. Bár Melucci utalt arra, hogy ezek a nyelvi elmozdulások hatástalanok, a lényeg az, hogy a közös cselekvés egyértelműen már nem mérhető, ám még mindig jelen van a kulturális kódok kreatív kinyilvánításában. Az, amit Melucci „identitáspolitikának” nevezett, teret enged a kibertér mind magán-, mind nyilvános használatának. A virtuális szféra lehetővé teszi az ilyen mozgalmak demokratikus kifejezést támogató kibontakozását és fejlődését azáltal, hogy nem szükségszerűen a hagyományos politikai témákra összpontosít, hanem a kulturális alapot mozdítja el.

Más szavakkal tehát úgy néz ki, hogy az internetnek és a hozzá kapcsolódó technológiáknak sikerült új nyilvános teret létrehozniuk a politikai viták számára. Ez a nyilvános tér előmozdítja, de nem biztosítja a kulturálisan kiürült nyilvános szféra újjászületését. Az információhoz való gyors, olcsó és kényelmes hozzáférés nem feltétlenül tesz minden állampolgárt tájékozottabbá és nem ösztönöz mindenkit a politikai eszmecsereben való aktívabb részvételre. A politikai vitákban való nagyobb arányú részvétel segíti, de nem biztosítja az egészségesebb demokráciát. Az új technológiák elősegítik a politikai diskurzusban való nagyobb, de nem feltétlenül szélesebb körű részvételt, hiszen még mindig csak a népesség egy kis csoportja éri el őket. Ráadásul változatos és heterogén kulturális háttérünk megnehezíti az egységes nyilvánosság újratemtését, online és offline egyaránt. Végül pedig az alacsony állampolgári részvétel csak egy azon problémák közül, amelyekkel a jelenlegi politikai rendszernek szembe kell néznie. A különféle érdekcsoportok és a kapitalista termelés szintén veszélyeztetni az egyenlőség demokratikus ideálját. Ezenfelül az internethez kötődő források gyors elüzettségese a médium függetlenségét és demokratizáló potenciálját fenyegeti.

Mindazonáltal a legéletszerűbben akkor jellemezzük a virtuális szférát, ha úgy gondolunk rá, mint számtalan kulturálisan fragmentált kiberszférára, amelyek egy közös virtuális nyilvános teret foglalnak el. Netpolgárok közös érdeklődésből összeállt csoportjai megvitatnak kulturális célokat, s talán el is próbálják érné őket. Az online politikai viták nagy része nem különbözik és nem is fog különbözni a hétköznapi vagy a formális, szemtől szembeni kommunikációtól. A politikusok, újságírók és a közönség közötti egyre nagyobb szakadékokat nem lehet áthidalni, hacsak mindkét fél nem ezt akarja. Ám olyan emberek, akik offline nem tudnának politikai ügyeket megvitatni, online ezt megtehetik, s ez nem jelentéktelen dolog. Az új technológia lényege abban ragadható meg, hogy különböző kulturális háttérű és nemzetiségű emberek percek alatt politikai vitát kezdenek egymással, s gyakran kulturálisan eltérő nézőpontjukkal tágitják egymás látókörét. A virtuális szféra legfőbb értéke az, hogy magában foglalja a lehetséges jövő reményét, elméletét és álmait. Castells jegyezte meg, hogy „*szükségünk van utópiákra – azzal a feltétellel, hogy nem próbáljuk meg gyakorlati receptté alakítani őket*” (interjú Ogilvyvel 1998: 188). A virtuális szféra tükrözi az új társadalmi mozgalmak dinamikáját, amelyek már nem hagyományosan politikai, hanem kulturális területen küzdenek. A virtuális szféra még nem valóság, hanem vízió. Vízióként inspiráló hatása van, ám még nem sikerült átalakítania a politikai és társadalmi szerkezetet.

Ez nem jelenti azt, hogy a kommunikációkutatóknak még nem kell foglalkozniuk az internethez kötődő technológiákban rejlő politikai lehetőséggel. Online politikai tapasztalatok azt mutatják, hogy az internet nyilvános teret jelent, ám még nem alkot nyilvános szférát. Ettől azonban még hasznos eszköz lehet a politikai képviselők számára közvetlen visszajelzéshez. Technikai képességei lehetővé teszik a szavazók és a képviselők közötti vitát, és a relatív névtelenség arra ösztönzi a résztvevőket, hogy nyíltabban és őszintébben fejtsek ki nézeteiket. Sajnos mivel az online vitákat gyakran néhányan uralják, a vitáknak a politikai döntésekre gyakorolt hatása csekély mértékű, ha egyáltalán van ilyen. A kommunikációkutatóknak továbbra is vizsgálniuk kellene az online politikai vitákat, s módszereket kellene kidolgozniuk arra, hogy a kevésbé „hangos” felhasználók válaszainak hatását is mérni tudják. Ez segíthet abban, hogy ezek a viták reprezentatívabban mutassák a közvéleményt. Fel lehetne térképezni az érvelési mintákat, hogy többet tudjunk az online deliberáció természetéről. Politikusokkal folytatott élő chates vagy newsgroupos viták azt is megmutatnák, hogy vajon változik-e – és ha igen, hogyan – az online viták jellege, ha politikai hatalommal rendelkezők is vannak a résztvevők között.

Az eddigi kutatások főleg azt vizsgálták, hogy az online viták milyen személyes haszonnal járhatnak a résztvevők számára. A hatás kérdését a kutatásoknak határozottabban kellene kezelniük. Meg kellene próbálni eldönteni, hogy az online politikai deliberáció az egyének, társadalmi csoportok és a társadalom egészére nézve milyen következménnyel jár. Esettanulmányokat lehetne készíteni azokról az alkalmakról, amikor az internetet támogatás mobilizálására használták fel, hogy megértsük, hogyan nyernek politikai súlyt az online viták. Kommunikációkutatók szervezhetnének, ellenőrizhetnének és megfigyelhetnének online kísérleti vitákat politikusok és internetezők között, kezdve helyi önkormányzati szinten.⁶ Az online vélemények hatásosságát a résztvevők meginterjúvolásával vagy egyéb vizsgálatával kellene mérni.

Végezetül: az internet a politikában esélytelenek számára hasznos eszköznek bizonyult, és ennek így kellene maradnia. Például a 2000-es amerikai elnökválasztás során a független jelölt, Ralph Nader honlapja segítségével támogatóinak nagy hálózatát volt képes összehozni és mobilizálni. A korlátozott anyagi lehetőségekkel rendelkező és a média fősodrában kevés helyet kapó független jelölteknek az internet olcsó, kényelmes és gyors eszközt jelent a potenciális szavazók elérésére. Egy website talán nem jelent sokat a nagy pártok jelöltjeinek, akik megengedhetik maguknak a nagy kampányt, s akik állandóan szerepelnek a tömegmédiában, ám áldás lehet a többi jelöltnak. A kommunikációkutatók tanulmányozhatnák és összehasonlíthatnák, hogy egyes politikusok hogyan használják az internetet, illetve hogy konkrétan milyen honlapjaik vannak.⁷ Például a kutatók megvizsgálhatnák, hogy a politikusok honlapjai mennyire tükrözik az adott politikus személyiségét, mentalitását és ideológiáját. A website-ok felhasználását és hatását lehetne elemezni és össze lehetne hasonlítani a hagyományos tömegmédiáéval, például a televízióéval és a nyomtatott sajtóéval.

A további kutatásokra tett fenti javaslatoknak hozzá kellene járulniuk az internet politikai felhasználásáról szóló szakirodalom létrehozásához. Sikeresen dokumentáltuk, hogy politikai deliberáció, vita valóban létrejöhet az interneten; most tovább kell lépni és meg kell vizsgálni az online politikai viták hatását. Ha megértjük és dokumentáljuk az internet politikai felhasználásának következményeit, könnyebben eldönthetjük, vajon ez a viszonylag új médium átalakulhat-e nyilvános térből nyilvános virtuális szférává.

Szakács Judit fordítása

Irodalom

- Abramson, J.B. & F.C. Arterton & G.R. Orren (1988) *The Electronic Commonwealth: The Impact of New Media Technologies on Democratic Politics*. New York: Basic Books.
- Arterton, F.C. (1987) *Teledemocracy: Can Technology Protect Democracy?* Newbury Park, CA: Sage.
- Bagdikian, B. (1983) *The Media Monopoly*. Boston, MA: Beacon.
- Barlow, J.P. (1995) A Globe, Clothing Itself with a Brain. *Wired* 3(6)
- Barrett, J. (1996) Killing Time: The New Frontier of Kíberspace Capitalism. In L. Strate & R. Jacobson & S.R. Gibson (eds) *Communication and Kíberspace*, pp. 155–66. Cresskill, NJ: Hampton Press.
- Bell, D. (1981) The Social Framework of the Information Society. In T. Forester (ed.) *The Microelectronics Revolution*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Bellah, R.N. & R. Madsen & W.M. Sullivan & A. Swidler & S.M. Tipton (1985) *Habits of the Heart*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Bowen, C. (1996) *Modem Nation: The Handbook of Grassroots American Activism Online*. New York: Random House.
- Breslow, H. (1997) Civil Society, Political Economy, and the Internet. In S. Jones (ed.) *Virtual Culture: Identity and Communication in Kíbersociety*. Thousand Oaks, CA: Sage
- Browning, G. (1996) *Electronic Democracy: Using the Internet to Influence American Politics*. Wilton, CT: Pemberton Press.
- Cappella, J. & K.H. Jamieson (1996) News Frames, Political Cynicism, and Media Cynicism. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*.
- Cappella, J. & K.H. Jamieson (1997) *Spiral of Cynicism: The Press and the Public Good*. New York: Oxford University Press.
- Carey, J. (1995) The Press, Public Opinion, and Public Discourse In T. Glasser & C. Salmon (eds) *Public Opinion and the Communication of Consent*. New York: Guilford.
- Dewey, J. (1927) *The Public and its Problems*. New York: Holt.
- Douglas, S.J. (1987) *Reinventing American Broadcasting*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Ettema, J.S. & D.C. Whitney (1994) The Money Arrow: An Introduction to Audiemcemaking. In J.S. Ettema & D.C. Whitney (eds) *Audiemcemaking*, pp. 1–18. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Fallows, J. (1996) Why Americans Hate the Media. *The Atlantic Monthly* (February) 277 (2): 45–64.
- Fernback, J. (1997) The Individual within the Collective: Virtual Ideology and the Realization of Collective Principles In S.G. Jones (ed.) *Virtual Culture: Identity and Communication in Kíbersociety*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Fraser, N. (1992) Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. In C. Calhoun (ed.) *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Garnham, N. (1992) The Media and the Public Sphere. In C. Calhoun (ed.) *Habermas and the Public Sphere*.

Cambridge, MA: MIT Press.

Global Reach (2001) Global Internet Statistics. (2001 január)

Grossman, L.K. (1995) *The Electronic Republic*. New York: Viking.

Habermas, J. ([1962] 1989) *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of a Bourgeois Society*, trans. T. Burger & F. Lawrence. Cambridge, MA: MIT Press.

Habermas, J. ([1973] 1991) *The Public Sphere*. In C. Mukerji & M. Schudson (eds) *Rethinking Popular Culture: Contemporary Perspectives in Cultural Studies*, pp. 398-404. Berkeley, CA: University of California Press.

Hart, R.P. (1994) *Easy Citizenship: Television's Curious Legacy*, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*.

Hill, K.A. & J.E. Hughes (1998) *Kíberpolitics: Citizen Activism in the Age of the Internet*. New York: Rowman & Littlefield.

Jankowski, N.W. & M. van Selm (2000) *The Promise and Practice of Public Debate in Kíberspace*. In K. Hacker & J. Van Dijk (eds) *Digital Democracy: Issues of Theory and Practice*. London: Sage.

Jones, S.G. (1997) *The Internet and its Social Landscape*. In S.G. Jones (ed.) *Virtual Culture: Identity and Communication in Kíbersociety*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Kling, R. (1996) *Hopes and Horrors: Technological Utopianism and Anti-Utopianism in Narratives of Computerization*, In R. Kling (ed.) *Computerization and Controversy*. Boston, MA: Academic Press.

Lyotard, J.F. (1984) *The Postmodern Condition*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

McChesney, R. (1995) *The Internet and US Communication Policy-Making in Historical and Critical Perspective*, *Journal of Computer-Mediated Communication* 1(4),
<http://www.usc.edu/dept/annenberg/vol1/issue4/mcchesney.html#Democracy> (2001 január)

Melucci, A. (1994) *A Strange Kind of Newness: What's 'New' in New Social Movements?* In E. Larana & H. Johnston & J.R. Gusfield (eds) *New Social Movements: From Ideology to Identity*. Philadelphia, PA: Temple University Press.

Melucci, A. (1996) *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*. New York: Cambridge University Press.

Mitra, A. (1997a) *Virtual Community: Looking for India on the Internet*. In S.G. Jones (ed.) *Virtual Culture: Identity and Communication in Kíbersociety*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Mitra, A. (1997b) *Diasporic Websites: Ingroup and Outgroup Discourse*. *Critical Studies in Mass Communication* 14(2).

Negroponte, N. (1998) *Beyond Digital*. *Wired* 6(12).

Ogilvy, J. (1998) *Dark Side of the Boom: Interview with Manuel Castells*. *Wired* 6(11).

Patterson, T. (1993) *Out of Order*. New York: Knopf.

Patterson, T. (1996) *Bad News, Bad Governance*. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*.

Pavlik, J.V. (1994) *Citizen Access, Involvement, and Freedom of Expression in an Electronic Environment*. In F. Williams & J.V. Pavlik (eds) *The People's Right to Know: Media, Democracy, and the Information Highway*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Poster, M. (1995) *The Internet as a Public Sphere?* *Wired* 3(1).

Putnam, R.D. (1996) *The Strange Disappearance of Civic America*. *The American Prospect* 24(1).

Rash, W., Jr (1997) *Politics on the Nets: Wiring the Political Process*. New York: W.H. Freeman.

Rheingold, H. (1993) *The Virtual Community*. Cambridge, MA: Addison-Wesley.

Schement, J. & T. Curtis (1997) *Tendencies and Tensions of the Information Age: The Production and Distribution of Information in the United States*. New Brunswick, NJ: Transaction.

Schudson, M. (1997) *Why Conversation is Not the Soul of Democracy*. *Critical Studies in Mass Communication* 14(4).

Schmitz, J. (1997) *Structural Relations, Electronic Media, and Social Change: The Public Electronic Network and the Homeless In S.G. Jones (ed.) Virtual Culture: Identity and Communication in Kíbersociety*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Tocqueville, A.D. (1990) Democracy in America, Vol. 1. New York: Vintage Classics.

Williams, F. (1994) On Prospects for Citizens' Information Services. In F. Williams & J.V. Pavlik (eds) The People's Right to Know: Media, Democracy, and the Information Highway. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Williams, F., & Pavlik, J.V. (1994) Epilogue. In F. Williams & J.V. Pavlik (eds) The People's Right to Know: Media, Democracy, and the Information Highway. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Lábjegyzetek

1

Ez a tanulmány először "The Virtual Sphere - The Internet as a Public Sphere" címmel 2002-ben jelent meg a New Media & Society című folyóiratban (IV. évf. 1. szám 9-27. o). Az írást a szerző engedélyével közöljük - a * Ez a tanulmány először "The Virtual Sphere - The Internet as a Public Sphere" címmel 2002-ben jelent meg a New Media & Society című folyóiratban (IV. évf. 1. szám 9-27. o). Az írást a szerző engedélyével közöljük - a szerk.

2

A kérdésről lásd még Dessewffy Tibor „Az információs társadalom lehetőségei Magyarországon” című írását a Médiakutató 2002 tavaszi számában - a szerk.

3

A tanulmányban a társadalmi nyilvánosság és a nyilvános szféra kifejezések egyaránt az angol public sphere megfelelői. Jürgen Habermas klasszikussá vált könyve óta magyarul a társadalmi nyilvánosság a bevett kifejezés. Zizi Papacharissi tanulmánya azonban a nyilvános tér (public space) és a nyilvános szféra (public sphere) megkülönböztetésén alapul, ezért indokolt mindkét forma használata - a szerk.

4

A számítógép-közvetített kommunikáció (computer-mediated communication - CMC) fajtái. Olyan vitafórumok, amelyek az interneten keresztül a világ bármely pontjáról elérhetők - a szerk.

5

Ma már több mint tíz százaléka (lásd <http://www.gloreach.com/globstats/> - 2003. január) - a szerk.

6

A kérdésről lásd még Kumin Ferenc „Az online Baja. Egy város felfedezi magát az interneten” című írását a Médiakutató 2001 téli számában - a szerk.

7

A magyarországi pártoknak a 2002-es országgyűlési választási kampányban betöltött szerepéről lásd Dányi Endre „A falújság visszaszól” című írását a Médiakutató 2002 nyári számában - a szerk.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

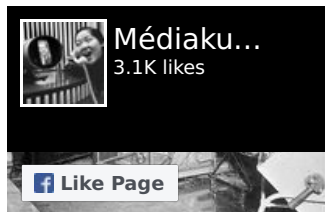
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000–2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)